

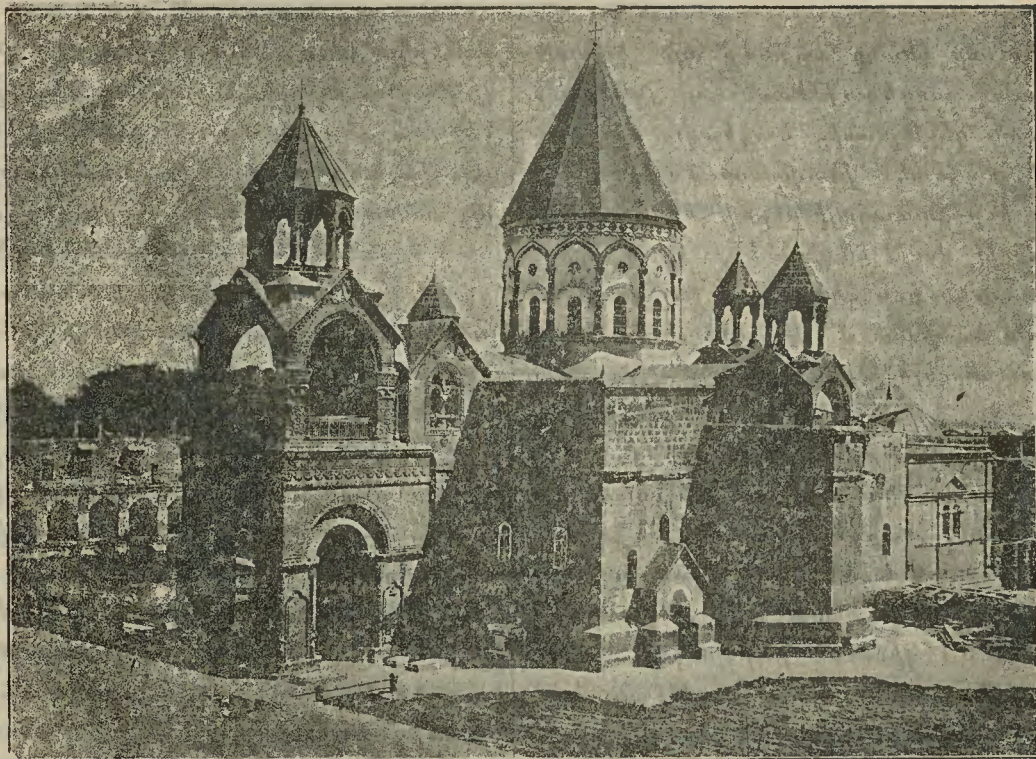
Ժ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1896 թ.

ՀԲԱՄԱՆԱՐ

Տ. Տ. ՄԿՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ՄԱՆԿԱԶԱՐ-
ԺԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՊԱՇՏՅՈՆԱԿԱՆ.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՌԵԴԱԿՏՈՐ Լ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ՏԵՍԵՐԸ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1896 Թ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

ՓՐԿԱՐԱՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

„Արժ որ նմանդ եւ կանգնեաց
ի մոռնոց, եւ լուսաւորեսցէ զքեզ Քրիս-
տոս“:

Ծփես. Ե. 14.

Պօղոս Առաքեալն այս խօսքը մէջ է բե-
րում իւր թղթում իբրեւ վկայու-
թիւնս. Գրքից, բայց մինչեւ այժմ մեկնաբանների
ջանքն ի զուր է անցել՝ գտնել աստուածաշուն-
չի, կամ գոնէ ուրիշ մի որեւէ հին գրուած-
քի մէջ այն տեղը որ նա կարող էր ի նկա-
տի ունեցած լինել իւր վկայութեան համար:
Եւ այսպէս այդ բազմաբովանդակ նախագա-

սութեան առաջին ստուերական հեղինակը
մնում է մեզ դեռ անծանօթ. բայց յայտնի
է թիւթի իսկական հեղինակը, որ ահա հա-
զարաւոր տարիներէ ի վեր խօսում է «ընդ
ամենայն երկիր և մինչև ի ծագս աշխարհի»
և սակայն նորա զարթուցիչ ձայնին նոյնչափ
պէտք ունի աշխարհն այսօր, որչափ և այն
օրը, երբ Պօղոս առաքեալի բերնից էր հըն-
չում այդ ձայնը՝ աւետարանի, քրիստոնեայ
համայնքի ներքին զիտակցութեան ձայնը:

Առաքեալը հեթանոս ժողովուրդներ ու-
նէր ի նկատի, հոգևոր բարոյական մեռելու-
թեան քնի մէջ ընկղմած մարդկութեանն էր
հրաւեր կարգում՝ աչք բանալ, ոտքի ելնել՝

նոր հողի, նոր կեանք ստանալ՝ այն կենդանարար լուսոյ ազդեցութեամբ, որ քրիստոսի անմահական գերեզմանից ծագելով, տարածուում հեղեղեալ, թափանցում, լուսաւորում էր իւր ճառագայթներով հեթանոս աշխարհի մութ մութ անկիւնները: Այժմ քրիստոնեայ անունն իւր վերայ կրող աշխարհն է, որի վերայ ծանրանում է հողերու խաւարի բարոյական մեռելութեան քունը: Աստուծոյ արեւն առաջուայ նման փայլում է երկնքից, ու մարդկանց արուեստը երկրի վերայ ճղնում է մրցել նորա հետ՝ խաւար գիշերն անգամ լոյս ցրելի դարձնել. մարդիկ անցնում են լուսաւոր փողոցներով, անցնում են Աստուծոյ անունն կանգնած հոյակապ տաճարների առջեւից՝ խօսում, վիճում, բարձրագոյ ճառեր են կարդում յանուն լուսաւորութեան, յանուն բարոյականութեան, յանուն մարդասիրութեան, բայց և այնպէս անպատմելի ու անօրինակ անօրէնութիւններ են կատարում անընդհատ այդ աշխարհի աչքի առաջ, դժոխային մեքենայութիւններ են յարուում, դիւական անզգամութեամբ հայհոյում է քրիստոսի անունը՝ ամեն արդարութեան, ճշմարտութեան, սրբութեան անուն տեսնում են ամենքն ու անցնում, լուսաւոր աշխարհն այդպիսի չնչին բաներով զբաղուելու միջոց չունի, երկնքի մոլորակներն են նորա հաւաքը բնութեան առարկան. քաղաքակիրթ մարդու նշանաբանն է ձեռք մեկնել այնտեղ միայն, ուր անձնական շահ կայ: Եւ ահա թագաւորում է կրկին անձնապաշտութեան դեւը, աշխարհի կարծեցեալ տէրը. սիրոյ ու անձնասիրութեան խաչն անարդուած ընկած է ոտքի տակ, և դժոխքն անարգել իւր խաւարային գործն է առաջ տանում...

Բայց մեր աչքը դառնում է ակամայ դէպի այս դժոխային թագաւորութեան այն գաւառը, որ արհաւիրքների գլխաւոր կեդրոնն է, դէպի ուր դարձած են ամիսներէ ու տարիներէ ի վեր սոսկման և զայրոյթի արտայայտութեամբ ամեն տեսնող աչքեր, և ահա այդտեղ ջախջախուած ընկած մեռեալ ժողովուրդն է, որի համար ամենից աւելի կցանկանայինք, թէ հնչէր ականջին առաքելական զարթուցիչ ձայնը. «Արի՛ կանգնեաց ի

մեռելոց, և լուսաւորեսցէ զքեզ քրիստոս»: Աւաղ, շատ եղան նորան զարթեցնել փորձողներ, երբ դեռ այս անտանելի վիճակի մէջ էիր. իբրեւ դարաւոր թմրութիւնից արթնացող մի մանկացած ծերունու օրօր կարդացին, անուշ երազներ ներշնչեցին, և յանկարծ, մի անգոյշ շարժումից արթնացաւ նա... ողբալի՛ շարժում, չարաբանող արթնութիւն, որ քրնաթաթախ մոլորեալին կարծեցեալ լուսոյ շամանդադի մէջ դէպի առաջը բացուած անխուսափելի կորստեան անդունդը պիտի գլորէր: Եւ ահա, երբ անդունդի խորքումն է արդէն, ո՞վ կարող է նորան կրկին ոտքի կանգնեցնել, վեր հանել և ի կեանս վերակոչել, եթէ ոչ նոյն չղօրը, որ Եղեկիէլի մարգարէական աչքի առաջ անապատում ցրուած ոսկորների կենդանութիւն տուաւ և նոր ժողովուրդ կազմեց. ի՞նչը կարող է նորան սթափեցնել ու անմոլար, անսայթաք կերպով ուղիղ ճանապարհի վերայ հանել, եթէ ոչ աւետարանական այն լոյսը, որ ամբողջ մարդկութեան համար միակ ապահով ուղեցոյց է եղել մահացուցիչ խաւարից դէպի անմահական երանութիւն, որ անթիւ կոյուսեալները ցոյց է տուել կեանքի իսկական ճանապարհը:

Ամեն դժբաղդ փորձ իւր խրատիչ կողմնունի, և որքան մեծ է դժբաղդութիւնը, նոյնքան աւելի մեծ լրջութիւն է պահանջում տրուած խրատի նշանակութիւնն ըմբռնելու և պէտք եղածն ուսանելու համար: Եթէ մեզ վերջապէս ժամանակ է սթափիլ և կշռադասել այն անօրինակ դժբաղդութիւնը, որին այսօր հայ ժողովուրդն է ենթակայ, եթէ, հակառակ շրջապատող բոլոր յուսահատական պայմաններին, նորան այս անելանելի դրութիւնից ելնելու մի շաւիղ ցոյց տալ պէտք է, այնուամենայնիւ՝ մեր կշռադատութեան չափ դնող, մեզ առաջնորդող, նոյն բարոյական ըսկըզբունքները պէտք է լինին, որ քրիստոսի փրկարար լուսաւորութեան աւետարանն է տալիս: Ամեն մի նոր օր ներկայ աշխարհում նորանոր զօրեղ ապացոյցներ է դնում մեր առաջ, որ ամենամեծ ազդերն անգամ իրենց զօրութեան, իրենց փառքին, իրենց հարստութեան, այն նոյն իսկ իրենց լուսաւորութեան չնայած՝ շատ երջանիկ չեն: Թաճախ արտա-

քին շուքի ներքոյ այնպիսի մեծ բարոյական անանկութիւն է ծածկուում այդտեղ, որ առողջ զատողութեան, վեհ հոգու տէր անձի աչքում աւելի ողորմելի են ներկայանում նոքայ քան հրապարակի վերայ եղած խեղճութեան: Բազմաթիւութիւնը նորանոր յաղթանակներ է կանգնում այն, ճոխացնում ու զեղեցկացնում է կեանքը, բայց այդ կեանքը քչերն են վայելում և նոցա վայելածին անմիտները միայն նախանձել կարող են: Մեծամասնութիւնը տագնապի մէջ է և աւելի դառնութիւններ է կրում զուցէ քան առաջ: Սակայն և այն դէպքում, երբ մեծ աշխարհը իւր լուսաւորութեան և զօրութեան շնորհիւ ճոխութիւն և փառք ձեռք բերէր՝ փոքր մարդոց, փոքր ժողովուրդների համար իսկական փառքի տղբիւր իւր ներքին բարոյական զօրութիւնն է մնում՝ մի զօրութիւն, որ իւր նշանակութիւնը պահում է նաև ամենավտար բաների մէջ և ոչ մի արտաքին ոյժի առաջ չի խորտակուում, տեղի չէ տալիս: Աւագ ինչքան աւելի տարբեր, աւելի բարւոք վիճակ կունենար հայ ժողովուրդն այսօր, եթէ իւր բարոյական ոյժերը գնահատած լինէր, նոցա զարգացման համար աշխատէր, արթնանար այն ժամանակ միայն, երբ առաքելական ձայնը՝ աւետարանի ձայնը նորան կրկանէր, ընթանար այն ճանապարհով, որ Բրիտոս է լուսաւորում: Այն իւր կապանքների և նեղութեան մէջ ևս երանելի կլինէր նա այն ժամանակ ու ազգերի նախանձը կշարժէր, և եթէ մինչև այժմ իսկ մի որոշ չափով նախանձ շարժել է՝ միթէ իւր ներքին արժանեաց, իւր բարոյական զօրութեան համար չէ եղել: Սակայն պատմութեան արդար դատաւորն անշուշտ պիտ ներքէ անցած սերունդին նորա սխալներն, եթէ գործել է, այն անհուն տառապանքների փոխարէն, որ անմեղ տեղը կրեց, ներկայ սերունդն է, որ անցեալի պատիժը կտանայ, եթէ խրատ չառնէ ընդունած սարսափելի դասից:

Եւ ամեն անգամ, երբ մի նոր սերունդ հանդէս է գալիս կրթութեան ասպարէզի վերայ հնից դասեր առնելու՝ ամենանուիրական պարտք է կրթողի համար քննել և կռաւորական թէ արդեօք ինչ բնաւորութիւն պէտք

է ունենան իւր աւանդած դասերը: արդեօք այն ձայնը, որով նա մանկական անմեղութեամբ ննջող, կամ մեռեալ անկրթութեան մէջ թրմած հոգիները պէտք է արթնացնէ և կենդանացնէ՝ կեանքի իսկական կայտանից է իջնում: արդեօք այն լոյսը, որով նա խաւար մտքերը պէտք է լուսաւորէ և ուղիղ ճանապարհ ջոյց տայ՝ ճշմարտութեան Արեգակի, Բրիտոսի լոյսն է: «Ձի մի յայսմ հեռէ իցեմք տղայք խռովեալք և տատանեալք յամենայն հոգմոց վարդապետութեան, խաբէութեամբ մարդկան՝ խորամանկութեամբ ի խաբէութիւն մոլորութեան, այլ ճշմարտեալք սիրով՝ աճեցուցուք ի նա զամենայն, որ է զլուս Բրիտոս»:

Կ. Վ.

ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՂՈՒՄ-
ՆԻՅ ՀԵՏ

ԸՍՏ

ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂԻ

ԳՐՈՒԹԵԱՆ:

Մեր եկեղեցւոյ պատմութեան համար ամենից աւելի պարզաբանութեան կարօտ եւ հետաքրքիր խնդիրներից մէկն է նորա ունեցած յարաբերութիւնը երկու հարեան ազգերի՝ վրաց եւ Աղուանից հետ: Վրաց անցեալի հարկաւ աւելի ծանօթ է, աւելի է ուսումնասիրութեան արարկայ եղել: Եթէ նոցա եկեղեցւոյ ծագման եւ մերի հետ առնչութեան մասին պակասում են ստույգ մանրամասն տեղեկութիւններ՝ մեր ձեռքում կայ գոնէ մի կարեւոր պատմական յիշատակարան, Ուխտանէսի պատմութեան միջոցով լոյս տեսած գրապրութիւնը, որ թոյլ է տալիս երկու եկեղեցիների բաժանման գործը պարզել: Տարբեր է խնդիրը Աղուանից նկատմամբ: Սոցա մասին մենք գրեթէ աւելի քան չգիտենք, քան ինչ որ Մ. Կալանկատուացին է պատմում. իսկ նա ընծայել է մեզ միայն մի կցկտուր քաղուածք իւր ձեռքն հասած յի-

շատակարաններից՝ որոնց սակաւ մասը զոտ պատմական նշանակութիւն ունի, եւ այն Ե. դարից յետոյ եկող պատմութեան համար: Այդ յիշատակարանների ամենահիններից մէկն է Հայոց Յովհաննէս Բ. կաթողիկոսի Աղուանից Աբաս կաթողիկոսին գրած թուղթը,* որի մէջ վերջինս «սիրելի եղբայր եւ աթոռակից» է անուանուում եւ, ընդունելով թէ «հարցն ձեր հաւատակից էին հարցն մերոց եւ դուք մեզ», հրաւիրուում է հեռացնել իրենց միջից մի ինչ որ նորաստուտ «հայրապետ» մղորութիւն եւ մի քանի եպիսկոպոսներ ուղարկել Հայաստան՝ «լսել զձմարիտ վարդապետութիւնն»: Թղթի բովանդակութիւնից երեւում է, որ հայերն այդ ժամանակ խոստովանելով՝ «Աստուած մարմնացեալ ոչ մասամբ, այլ քոլորովիմբ, ոչ երկուութիւն, այլ միութիւն անբաժանելի», երգում են արդէն ժամակարգութեան մէջ «Սուրբ Աստուած — որ խաչեցար վասն մեր» փառաբանութիւնը** եւ նզովում են այն քոլորին, «որք յանդգնեցան ասել երկու ընութիւնս եւ երկու դէմս ի վերայ միոյ քրիստոսի Աստուծոյ», մինչ Աղուանից աշխարհը եկել էին ոմանք «ի վանաց Պետրոսի—գլար որումն Նեստորի անարգելաբար սերմանել ի հոգիս անմեղաց»: Կաղանկատուացին իւր այս թղթի վրայ աւելացրած ծանօթութեան մէջ միլորեցուցիչներին պարգապէս քաղկեդոնական է անուանում եւ մեր Ուրբանոսի ներկայ թուականի մայիս 5-ում ու առանձին տետրակով հրատարակած երգիչի Յովհաննէս Եպիսկոպոսի Թղթը (երկրորդ կարեւոր յիշատակարանը ինչորի պարզաբանութեան համար) ցոյց է տալիս նորա տուած տեղեկութեան հաւանական լինելը: Այդ թղթի յառաջաբանի մէջ մենք նկատել էինք, որ նորա գրութեան ժամանակը դժուար է որոշել, որպէսզի կարելի լինէր մի գաղափար կազմել, թէ ինչ ընթացք ստացաւ մեր կարծիքով Դուինի ժողովից յետոյ, Հայոց եւ

Աղուանից մէջ ծագած ժամանակաւոր գծութիւնը: Յետոյ մենք կարողացանք տեղեկանալ, որ Յովհաննէս եպիսկոպոսը Երուսաղէմի պատրիարք է ընտրուել 574 թ.-ին եւ ապրել է գոնէ մինչեւ 593 թ.-ը: Ընդունելով ուրեմն, թէ ճիշդ է Կաղանկատուացու Աբասի կաթողիկոսութեան համար ցոյց տուած ժամանակը՝ թէ նա կաթողիկոս ընտրուել է Խոսրով Նուշիրվանի Բ. տարին եւ մնացել 44 տարի շարունակ՝ ուրեմն մինչեւ մօտ 577 թ.-ը, կունենանք մի քաւական ճշգրիտ թուական՝ 574—577-ը, նորան գրած թղթի ժամանակն որոշելու համար:

Ներկայ համարին իբրեւ յաւելում լոյս տեսնող Վիլհելմ Լեյբերտը կարեւոր յիշատակարանն է, որ լոյս է սփռում այդ ինչորի վերայ, չհաշուելով Ռիխտանէսի պատմութեան մէջ պահուած կողմնակի տեղեկութիւնները: Երբհամ կաթողիկոսի ձեռնադրութեան ժամանակ Սմբատ մարզպանին տուած ձեռնարկի մէջ տարեթիւ նշանակած է Խոսրով Ապրուէզի տաւանեւթներորդ տարին, ուրեմն 607 թ.-ը,* իսկ այս թուղթը գրուել է արդէն Աբրահամի կաթողիկոսութեան օրով, ուրեմն աւելի ուշ, եւ ցոյց է տալիս, որ քաղկեդոնական վճերն Աղուանից մէջ ոչ միայն Յովհաննէս կաթողիկոսի թղթից անմիջապէս յետոյ չվերացան, ինչպէս Կաղանկատուացին է պատմում, ոչ միայն շարունակուում էին եօթանասնականութեան թուականներին, ինչպէս Երուսաղէմի եպիսկոպոսի թղթից երեւում է, այլ տեւեցին մինչեւ Ե. դարու սկզբները, եւ այն գծութիւնը, որի պատճառով Աղուանից կաթողիկոսը ներկայ չեղաւ Սմբատ մարզպանի գումարած ժողովին եւ որ միայն Աբրահամի օրով վերջացաւ գերագահութեան ինչորից չէր յառաջ եկել հասանականաբար, ինչպէս Ռիխտանէս կարծում է, այլ այսպիսի վէճերից:

Ներկայ թուղթը մենք արտատպում ենք նոյն 5. 58 եւ 100 ձեռագիրներից, որոնցից

* Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի. Մոսկվա. 1860. եր. 95—97:

** Որ եկեղեցւոյ մէջ մտցրել է առաջին անգամ մօտ 470 թ.-ին Անտիոքի Պետրոս Փուլօ պատրիարքը, իսկ մեր եկեղեցին ընդունել է հաւանականաբար Յովհաննէսի նախորդ ներսէս Բ. Աշտարակեցու օրով, Դուինի ժողովում:

* Հ. Դաթթեան այսպէս ընդունելով հակառակ զամբանի գիտ չէ արել հարկաւ, ինչպէս ցոյց է տուած նորա «Հանգանակ հաւատոյ» աշխատութեան եր. 2 ծանօթութեան մէջ, այլ հետեւել է պարզապէս Ռիխտանէսին:

արտաուպուած էր նաեւ Յովհան Դմատասի-
րի ծառը, * քայց այս անգամ նորա հետեւինը
զոնէ այն չափով ապահով է, որ Անտոնեան
միաբանութեան ունեցած ձեռագրի մէջ եւս
զոնուում է այդ թուղթը. թէպէտ դժբաղ-
դաբար մնջոց չունինք մեր օրինակը նորա
հետ քաղդատելու: Իր արդարեւ ^{Կարեւոր է}
ոմի շնորհիւ այս գրութեանը ըստ մեծի մասին
անհասկանալի լինելով. համբալ արտագրող-
ների համար այնպիսի անհնարին կետադրու-
թիւն է ներկայացնում մեր ձեռագիրների
մէջ եւ տեղ տեղ այնպէս աղաաղուած է, որ
դժուարութեամբ միայն կարելի եղաւ մեզ
ներկայ չափով ընթերցելի կացուցանել այն.
մենք անտեղի համարեցինք փոխել նոյն իսկ
այն տեղերը, որոնց ուղիղ ընթերցուածքը դի-
րաւ գուշակել կարելի էր, այլ միայն կետա-
դրութիւնը մեր կողմից աւելացրինք եւ ուղ-
ղեցինք այն չափով, որչափ երկու ձեռագիր
ների համեմատութիւնը թոյլ էր տալիս՝ հե-
տեւելով հ. 58. օրինակին եւ նշանակելով
միւս օր. ի կարելոր տարբերութիւնները:

Առաջին հետաքրքիր կէտն այս թղթում
այն է, որ նա ոչ թէ Աղուանից կաթողիկո-
սին ու բոլոր եպիսկոպոսներին է ուղղուած,
այլ Ամարասիկ Սիւնիք Եղիշեցիին եւ նորա հա-
մախոհներին: Ո՞վ էր այդ եպիսկոպոսը եւ
որչափ հեղինակութիւն ունէր իւր եկեղեցւոյ
մէջ մենք չենք կարող ասել. քայց այսքանը
զոնէ պարզուում է դորանով, որ այստեղ
վէճի առարկայ եղող աղանդաւոր կարծիքների
պաշտպան բոլոր եկեղեցին չէր, այլ մի, որո-
շեալ խումբ միայն: Այնուհետեւ ասելի հե-
տաքրքիր է այն հանգամանքը, որ սոքա ըստ
երեւութին քրիստոսի ս. Մարդեղութեան վե-
րաբերեալ վէճերով չէին զբաղուում միայն,
այլ խնդիրներ էին արծարծում նաեւ ս.
Երրորդութեան մասին, մինչդեռ այդ խնդիր-
ները Գ. Պօլսոյ տիեզերական ժողովից յետոյ
(381 թ. ին) մի անգամ ընդ միշտ փակուած
են համարուում արեւելեան եկեղեցւոյ համար:
Կարելի էր կարծել օր. թէ (Հօր) Աստուծոյ
յառաջագէտ եւ նախակարծ լինելու մասին
վէճը հեռաւոր կերպով զոնէ նմանութիւն ու-

նէր այն ընդարձակ վէճերի հետ, որոնք ս.
Օգոստինոսի ժամանակից սկսած գրեթէ
մինչեւ մեր օրերը պարբերաբար տեղի են
ունեցել Արեւմտեան եկեղեցւոյ սահմաննե-
րում. ի նկատի ունենալով մասնաւոր այն
հանգամանքը, որ ս. Օգոստինոսի հակառա-
կորդ Պելագեանները յետոյ նեստորականնե-
րի հետ միացան եւ նոցա հետ միասին քա-
նադրուեցան Եփեսոսի ս. Ժողովում՝ կարելի
էր նոյն իսկ այն համարձակ ենթադրութիւնն
անել, թէ այդ երկու աղանդների կապակցու-
թեան մի աղօտ հետքն է նշմարուում այս-
տեղ. այդ դէպքում պատմական մի շատ
կարելոր երեւութի յիշատակութիւն կունենա-
լինք մեր աչքի առաջ: Մակայն գուցէ այդ
երեւոյթ է միայն թղթի հեղինակը ս. Երրոր-
դութեան վերաբերեալ դարձուածները բերում
է գուցէ միայն ճարտասանական նպատակով,
ցոյց տալու համար թէ դիմացիներն իրենց
տգիտութեամբ ինչպիսի անհիմն եւ հակասա-
կան գաղափարներ են յառաջ բերել իրենց
թղթի մէջ: Յամենայն դէպս վէճը կրկին ս.
Մարդեղութեան խնդրի վերայ է ծանրանում,
եւ ինչպէս երեւում է Աղուանից միւլորութիւնն
արդէն յիշալի ասելի նեստորական քնաու-
րութիւն ունի, թէեւ քաղկեդոնական վէճե-
րից էր անշուշտ յառաջ եկել:

Դիմումից յետոյ, ուր յիշուում է յառ-
կապէս Հայերի Աղուանից կողմից մի դաւա-
նական թուղթ ստանալը Սիւնի Գրիգոր իշ-
խանի ձեռքով եւ տեղեկութիւններ առնելը
նոցա մէջ տեղի ունեցող շարժման մասին՝
վերթանէս քերթող, որ միայն վերնագրի
համաձայն մեր թղթի հեղինակն է, յիշեցը-
նում է այն քրիստոսաւանդ սէրը, որ բոլոր
քրիստոնեաներին ի մի մարմին պէտք է միացը-
նէ, եւ իբրեւ այդ միութեան անհրաժեշտ պայ-
ման դնում է ուղղափառ հաւատը: Որովհետեւ
Աղուանք՝ չնայելով իրենց պնդումներին, չե-
ղուել են ուղղափառ հաւատից, ուստի Հայոց ե-
կեղեցւոյ ներկայացուցիչները սրբազան պարտք
պէտք է համարեն թոյլ չտալ, որ այդ գայ-
թակղութիւնը հաստատուի եւ քրիստոսի հօտի
մէջ պատակտումն ընկնի, եւ ահա ^{Կրեց}
իբրեւ ուղիղ հաւատոյ անսպառ աղբիւրից,
նոցա վկայութիւններ են բերում մի առ մի

** Տես. Արարատ ապրիլ 1896. եր. 163:

ցոյց տալու եւ հերքելու մոլորեալների իրենց թղթի մէջ բերած սխալ կարծիքները: Այսպէս. Հայր Աստուծոյ համար կարելի չէ «յառաջագէտ եւ նախակարծ» միանգամայն ասել, որովհետեւ այդ երկու գաղափարներն իրար հակասում են եւ ամեն կարծիք փոխուել կարող է: Մինչդեռ Աստուած իւր գիտութեան մէջ եւս անփոփոխ է: Երոյնպիսի մոլորութիւն է Որդւոյ Աստուծոյ համար «անդրանիկ միածին եւ անճամանչ» ասել, որովհետեւ եթէ Ես անդրանիկն է՝ ուրեմն ուրիշ միածիններ եւս կան, իսկ ~~անճամանչ~~ նսեմութիւն է ցոյց տալիս եւ համապատասխան չէ Որդւոյ աստուածային փառաց: «Տարրական» ասել Եսրա համար՝ արդէն «անտանելի հայհոյութիւն է, որովհետեւ այդպիսով Ես արարածների կարգը կը դասուէր. իսկ «աստուածախառն մարմին» առած համարել՝ անհեթեթ միտք է եւ բոլորովին հակառակ փրկագործութեան սխորհուրդի: Անիմաստ է նոյնպէս եւ աստուածաշունչից դուրս, ասել թէ Հոգին սուրբ մըկըրտութեան միջոցին պսակ է բերում. Բրիստոսի համար. պսակը անարգութիւնից բարձրացնելու նշան է, իսկ Բրիստոս բարձր է ի սկզբանէ անտի:

Այնուհետեւ բոլոր առարկութիւնները դարձած են երկու ընտելեանց մոլար վարդապետութեան դէմ, որով Բանին Աստուծոյ տարբեր յատկութիւններն են ընծայուում եւ մարդոյն տարբեր: Բազմաթիւ վկայութիւններով եւ օրինակներով ցոյց է տրուում՝ այստեղ, թէ ինչպէս անհրաժեշտ է բոլոր փրկչական տնօրէնութիւնները՝ մարդկային ընտելութիւն ունենան թէ աստուածային, նոյն Բրիստոսի վերագրել, եւ թէ ինչպէս որ եւ իցէ բաժանումն նոցա մէջ մեծամեծ անտեղութիւնների է տանում: Իբրեւ հետեւութիւն առանձնապէս շեշտած է ապա, որ շատ օրինատր է ուրեմն՝ «Սուրբ Աստուած, որ խաչեցար» ասել: Արդարեւ այս բոլոր քաջատրութիւններից յետոյ մնում է կրկին մի անքաջատրելի եւ խորհրդատր ինչ, քայց այդ զարմանալի չափտք է թուի եւ անտեղի ընտելութիւններ անելու յորդորէ:—Աղուանք երկու ընտելեանց ուսման համար վկայութիւն էին բերել ս. Գրքից Ղեւտ. 14, 4. «Հրաման տացէ քահա-

նայն եւ աոցեն ի սրբելոյն երկուս հաւս կենդանիս սուրբս». Վրթանէս այդ խօսքերին մի ուրիշ, թէ եւ նոյնպէս բռնի, քայց աւելի քանական մեկնութիւն է տալիս եւ կրկին ու կրկին շեշտելով յարում է այն գաղափարը, թէ Բրիստոսի իբրեւ անսրատ զոհի, արիւնը մեր փրկութեան ծառայել կարող էր միայն այն դէպքում, երբ խաչուածն ու գերեզմանում թաղուածը նոյնն է, որ յարութիւն առաւ, դժուարը յաղթապարեց եւ չօր աջ կողմը նստաւ:—Այս կարեւոր գաղափարի քաջատրութեանն է նուիրուած թղթի վերջին մասը, հերքելով այն անհիմն կարծիքը, թէ Բրիստոսի մարմինը միայն թաղած պէտք է համարել, որովհետեւ հոգին, հոգեղէնը թաղել կարելի չէ: Վրթանէս ծառայար կերպով ցոյց է տալիս կրկին միանգամ, թէ ինչպէս հակառակորդների սխալ վարդապետութիւնը դէպի Զորորորութիւն է տանում եւ ստիպում է Բրիստոսի Աստուած լինելն իսկ ուրանալ եւ լոկ մարդ խոստովանել, հրէաների դասակից եւ ս. Եկեղեցւոյ մարմնից անջատ ներկայանալով այսպէս: Ես կնքում է իւր խօսքը մի լուրջ եւ ազդու յորդոր ուղղելով Ամարասի եպիսկոպոսին՝ չքակտուել հաստով երկու ազգերի այն ընդհանուր եկեղեցուց, որի հիմքը ս. Գրքից է դրել, եւ ստիպել բոլորովին կտրելու բաժանելու այդ միութիւնից ու դաւաճանների կարգը դասելով հրապուրուելով այն խաբուսիկ երեսպից, թէ ուր քաղմիութիւնն է, այնտեղ է նաեւ ծշմարտութիւնը, մինչդեռ Բրիստոս «փոքրիկ հօտին» է խոստանում իւր արքայութիւնը:

Այսպիսով ~~Վրթանէս~~ Բրիստոս ներկայանում է իբրեւ ամենահին կարեւոր յիշատակարաններից մէկը, պարզելու համար մեր եկեղեցու ի սկզբանէ անտի բռնած դրութիւնը քաղկեդոնական հարցի նկատմամբ, ինչպէս եւ մի հարեան եկեղեցւոյ մէջ տեղի ունեցած շփոթութիւնները. չնայած իւր մութ եւ խրթին ոճին՝ նա հմուտ գործ է եւ մանրամասնութեանց մէջ շատ հետաքրքիր առանձնայատկութիւններ է ներկայացնում: Սակայն հեղինակի մատենագրական արժանեաց մասին երեւի մենք առիթ կունենանք մի ուրիշ անգամ խօսելու երբ հանդէս բերենք նորա

որից անտիպ աշխատութիւններ: Սոցա համապատասխան կարելի կըլնի նաեւ ստուգել թէ արդեօք նորա այս թղթի իսկական հեղինակ լինելը որեւէ կասկածի ենթարկուում է:

Կ. Վ.

ՀԱՄԻՍԼԱՄԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՆՈՐԱ. ԱՆՄԱՏՅԵԼԻՈՒԹԻՒՆԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ
ԱԶԴՄԱՆՅ ՀԱՄԱՐ: *

Համիսլամականութիւնն ասելով հասկանում ենք մահմեդական ընդարձակ աշխարհին յատուկ միութեան գիտակցութիւնը: Ինչքան աւելի ուշադրութեան արժանի է այն հանգամանքը, որ այդ ամուր կապը կրօնական հիմքի վերայ է հաստատուած, նոյնքան աւելի աչքի է ընկնում և այն, որ նորա դէմ համաքրիստոնէականութիւնն դնել կարելի չէ, կամ սահմանափակ մտքով միայն կարելի է: Յիւրաքանչեւ մահմեդականութիւնը, չնայած իւր ահագին տարածականութեան (արեւելեան Ասիայից մինչև Սենեգալ), շատ աւելի միապաղաղ տարածութիւն է գործում, քան բազմապատիկ կերպով բաժան բաժան երկրած թրիստոնէութիւնը: Բոլորովին անիրաւացի է Շիա հերձուածը Սուննայի վարդապետութեան հետ համեմատելով իբրեւ աղատամիտ ուղղութիւն ներկայացնել: Իսկապէս Շիան քաղաքական մի կուսակցութիւն էր սկզբում, որ ձգտում էր խալիֆայութիւնը Մահմեդի մահից յետոյ նորա հօրեղբորդի և փեսայ Ալիին անցնել տալ: Իսկ այսօր շիաների և սուննիների մէջ եղած թշնամութեան հիմք կազմում է աւելի այն ազգային

հակառակութիւնը, որ բաժանում է պարսիկներին թուրքերից, կամ արաբներից. արեւելքում այդպիսի մի հակառակութիւն հեշտութեամբ կրօնական բնաւորութիւն է ստանում: Սուննի մահմեդականութեան մէջ այդպէս կոչուած չորս աղանդները տարբերութեամբ են իրարից միայն մի քանի աննշան հայեցքներով մասամբ օրինական, մասամբ ծիսական: Սակայն բոլոր մահմեդականները թէ շիա և թէ սուննի, այն հպարտ ինքնազգացումն ունին, որ իրենք մի Ալլահի առաջ նախապատիւ, կրօնական համայնք են կազմում, և չեն ճանաչում ոչ մի բաժանումն «պետութեան և եկեղեցւոյ» մէջ: Իրօք կրօնը միակ կապը չէ, որ նոցա կապում է այլ կրօնի շնորհիւ նաեւ ընդհանուր «քաղաքակրթութիւնը», ընդհանուր օրէնքը և ընդհանուր կրթութիւնը: Այդ կրթութիւնը, որ այնքան տարբեր է մերից, իւր հիմք ունի արաբերէն դրանը (որ օտար լեզուներով չը պէտք է թարգմանուի) և Մահմեդի բերանացի խօսքերը, աւանդութիւնը: Ինչ գիտութեանն է վերաբերում՝ այս օրուայ մահմեդական աշխարհն իւր սնունդն առնում է իւր նշանաւոր անցեալից. թէև նոր մեկնաբանական կամ սուֆաստիկ կրօնական գրքեր նոյնպէս գրուում են, բայց նոր բեղուն գաղափարներ հաղիւ թէ նշմարուին նոցա մէջ: Ընդ մինչև ժ դարերում մահմեդականութիւնը ստիպուած է եղել կռիւ վարել այդպէս կոչուած մոլթազիլների անուղղադաւան աղատամիտ հայեացքների դէմ, որոնք մասամբ կապ ունէին յունական փիլիսոփայութիւնից ձեռք բերած ծանօթութեան հետ. բայց կարողացել է յաղթել նոցա, բաւականաչափ օգուտ քաղելով նաև այդ կռուից իւր սեփական զարգացման համար: Այդ օրուանից նորա ներքին կազմակերպութիւնը պատրաստ էր, և նա մեզ ներկայանում է իբրեւ մի միապաղաղ, ամփոփ, որոշ անցեալի վերայ հաստատուած քաղաքակրթութեան աշխարհ: Ով այսօր ձգտում է այդ աշխարհում կրթութեամբ լինել, պէտք է պարապէ դրանի հետ կապ ունեցող գիտութիւններով, որոնց թուում է նաև արաբերէն քերականութիւնը թուրք լինի նա, ճապոնացի թէ մարոկացի՝

* Այս կրկնակի վերնագրերն ենք բերել յօդուած է հրատարակել Christliche Welt-ի 39 և 41-րդ համարներում մեր անցեալ անգամ յիշած Պրոֆ. Սոցին (Երարատ եր. 404), որ և իբրեւ հեղինակաւոր գրութիւններ թարգմանօրէն յառաջ ենք բերում այստեղ, ինչ ինչ յապաւումներով:

միևնոյն է: Բոլոր այդ ժողովուրդների մէջ իւրաքանչիւր անհատի կեանքը, ծնունդից ըսկսած գրեթէ մինչեւ թաղում՝ զորանի միջոցով միօրինակ կարգ ու կանոնի ներքոյ է դրած. օրէնքի մասին ունեցած գաղափարներն ընդհանուր են: Իսկ արեւելցու համար օրէնքի հիմք կազմում է սովորութեան և իշխողի բացարձակ ոյժը: Այսպիսով համիւլամականութիւնն արդիւնք է իսլամին ենթարկուած ժողովրդոց ընդհանուր հայեցողութիւնների:

Մահմեդականների մէջ միութեան գիտակցութիւնը կենդանի պահելու համար կան և առանձին միջոցներ ձեռք առնուած, այդպէս օրինակ իւրաքանչիւրի վերայ արուած այն կրօնական պարտականութիւնը, որով նա գոնէ միանգամ իւր կեանքում ուխտագնացութիւն պէտք է յանձն առնէ գէտլի Մեքկա: Այն տպաւորութիւնը, որ իսլամի ծագման հանդիսավայրը թողնում է հաւատացեալների հոգւոյ վերայ՝ խիստ զօրեղ է. այդ կեդրոնից ուխտագնացները տանում են դէպի աշխարհի ամեն ծայրերն այն ոգեւորիչ զգացումը, թէ իսլամը մի միութիւն է կազմում.....

Այսպիսի շարժումներ, ինչպէս վերջին ժամանակներս Ափրիկայում յառաջ եկած մահդիականութիւնն է ներկայացնում՝ կարող են արդարեւ սահմանափակ թուով մահմեդականներ գրաւել, բայց մեծ հետեւանքներ չպէտք է սպասել նոցանից, որովհետեւ հասարակական կեանքի պայմաններն արեւելքում, մանաւանդ երկրագործ դասի մէջ, անյիշատակ ժամանակներից ի վեր այնպէս անշարժ կերպով հաստատուած են, որ այստեղ կրթութեան և կրօնի մէջ նորութիւններ դիւրաւ մուտք չեն գործում: Ազգաբնակչութեան մեծագոյն մասը երկրագործներն են կազմում, իսկ նոցա խելքում նըստած կան որոշ թուով աւանդական գաղափարներ, որ և նոքա պինդ պահում են. հասկանալի է ըստ ինքեան, որ նոքա կրօնական խնդիրների մէջ ևս չափազանց պահպանողական կլինին: Իսկ երկրագործները կազմում են հարկաւ ազգաբնակչութեան ամենաառուջ մասը: Եւր բեղովին ցեղերը սկսում են նըստակեաց կեանք վարել և երկիր մշակել, դառ-

նում են ամենաեռանդուն և խիստ պահպանողներ մահմեդականութեան դրած պարտականութիւնների, մինչդեռ առաջ կրօնասիրութեան շատ քիչ նշաններ էին ցոյց տուել: Հէնց երկրագործների մէջ է ամենից աւելի տարածուած այն գեղեցիկ սովորութիւնը, որ արտայայտում է նոցա միմեանց հետ սերտ կերպով կապուած լինելու զգացումը՝ որով իւրաքանչիւր մահմեդական միւսին եղբայր է անուանում և այդպէս էլ վարուում է նորա հետ: Հիւսիսային Ափրիկայում այդ արտայայտութիւնն աւելի խոր նշանակութիւն է ստացել. այդտեղ գտնուում են մի շարք ընկերութիւններ «եղբայրութիւն» անունով, որոնց գլխաւոր նպատակն է դէմ դնել ամեն մի արտաքին հակամահմեդական ազդեցութեան:

Մի կրօն, որի դաւանաբանութիւնն այնպիսի խիստ և անփոփոխելի սահմանների մէջ է ամփոփուած և որ, գոնէ ըստ երեւութի, այնպէս պարզ է, ինչպէս մահմեդականութիւնը՝ բնականաբար անմատչելի պէտք է լինի ամեն տեսակ արտաքին ազդեցութեանց համար: Անուրանալի է նաեւ, որ իսլամը գիտէ ճարտար կերպով արեւելցու բնաւորութեան, չստեղծել իսկական պէտքերին, համապատասխանել, այո՛ յաջող դէպքերում բաւարութիւն իսկ տալ. նա ստեղծել է մի որոշ անպայման հեղինակութիւն: Ալլահը բացարձակ և միակ տէր է և իբրեւ մի արեւելեան ինքնակալ անում է ինչ որ իւր կամքն է: Մարդիկ նորա սարուկներն են և նոցանից ստրկական հպատակութիւն և երկրպագութիւն է պահանջուում: Շա պարգեւում է ինչ որ կամենայ՝ բարիք կամ չար, բարդ կամ անբարդութիւն, և ում կամենայ. նա բարձրացնում ու ստորացնում է ում կամենում է: Շա ունի նաեւ իւր պաշտականները, իւր սիրելիները, և վարձատրում է իրեն ծառայողներին: Թիւալի առատաշնորհութիւն և բարութիւն նոյնպէս Ալլահի յատկութիւններից են, բայց զուտ կամայականութեան մօտ երկրորդական տեղ են բռնում: Մարդը պարտաւոր է այդ բացարձակ իշխանութեան առաջ խոնարհել և կատարելապէս անձնատուր

լինել, նամանաւանդ ամեն ինչ շնորհակալութեամբ ընդունել Ալլահի ձեռքից, Յիրաւի իսլամի համար օտար չէ մասնաւորներէ երկիւղած սրտով Ալլահին ուղղած աղօթքը, սակայն սովորական աստուածապաշտութեան նիւթը կազմում են առանց հասկանալու արտասանած զորանի հատուածները, որով մահմեդականն արդէն իւր կրօնական պարտքը կատարած և վարձարտութեան արժանի է համարում իրեն:

Այսպէս ուրեմն իսլամի տուած զաղափարն Աստուծոյ մասին ունի նաև իւր լաւ կողմերը: Պարզ միաստուածութիւնը, որի մարդարէն հանդիսացաւ Մահմեդ, այնպէս հասկանալի ու որոշ է, որ պէտք չէ վարձանալ, թէ ինչպէս մահմեդականութիւնը Ափրիկայի հեթանոսների մէջ յառաջադիմում է, և մինչև իսկ ամբողջ աշխարհը նուաճել է երազում: Բայց միւս կողմից Աստուծոյ այս զաղափարը խիստ զուրկ է դրական բարոյական հիմունքներից: Եայտնի է, որ նոյն իսկ Մահմեդի գործունէութեան սկզբներում սարսափն ու երկիւղը Ալլահի առաջ մեծ դեր էին կատարում: Այդպէս և մինչև այսօր այն երկիւղը, թէ Աստուած պատժում է և վրէժ է առնում իւր իշխանութիւնը չճանաչողներից, մահմեդականի համար իւր կրօնական պարտականութիւնները կատարելու գլխաւոր դրդիչն է:

...Այն բացարձակ նշանակութիւնը, որ Մահմեդ պահանջում էր տալ զորանին, մասամբ դոնէ միջոց էր ծածկելու իւր մերկութիւնները՝ չհաւատացողների առաջ: Եթէ յետոյ զորանից այն դաւանաբանական եզրակացութիւնն են հանել, որ զորանը անձեռագործ է, ի յաւիտենից յայտնեալ մի ճշմարտութիւն՝ առանց հիմունքի չէ ուրեմն: Սակայն նոյն իսկ այդ հանգամանքը, որ Մահմեդին իբրև վերջին մարգարէ և զորանն իբրև Ալլահի բացարձակ խօսք ընդունել երկրորդ կրօնական պարտաւորութիւն դարձաւ՝ ստիպում է ամենաազատամիտ մահմեդականներին անգամ խոնարհել այդ դաւանանքների իբրև անվիճելի ճշմարտութիւնների առաջ: Այդպիսի հայեցողութիւնն ունի անկարծիք կրթական կողմից իւր առաւելութիւն-

ները, ինչպէս օրինակ նաև պապի անսխալականութեան վարդապետութիւնը, բայց դրժուար է ասել, ինչպէս պէտք է դուրս կան մահմեդականներն երբ և իցէ այդ խուլ անցքից: Եամենայն դէպս առանձին նշանակութիւն չունի ս. Գիրքը սուրմնասիրելու յորդորել նոցա, որովհետև նոցա մէջ այնքան խոր է այն նախապաշարումը, թէ աստուածաշունչը կրօնի աւելի ստոր աստիճանն է ներկայացնում, որ նոքա չեն կարող գնահատել սորա այն մասերը, որոնք անսահման կերպով բարձր են զորանից: Մահմեդականը ձեռքն առնելով աստուածաշունչը՝ այնտեղ միայն իւր հայեացքների հաստատութիւնն է գտնում: Այն կրթական եղանակը, որով Մահմեդ մի անգամ ընդ միշտ մերժել է քրիստոսի աստուածութիւնը՝ թոյլ չէ տալիս ոչ մի կերպ գնահատել Նորան: Այստեղ ևս մահմեդականը բնականից, կոպիտ զգայականից միւս կողմը չէ տեսնում: Նորա համար հարց է մնում միշտ, ինչ չափով արդեօք Նոր նտակարանը նախադրւած է Մահմեդի գալուստը, որ տեղեւորում էին և Նոր նտակարանները հնացել ուղղուել կամ նոյն իսկ կեղծուել են զորանի համեմատութեամբ: Մահմեդի տգիտութեան ու ջրի գատողութեան շնորհիւ մի անգամ ընդ միշտ փակուած է ճանապարհը պատմական հասկացողութեան, կրօնի զարգացման վերաբերեալ հետազօտութեանց համար:

Եայտնի է ամենքին, որ Մահմեդ մահից յետոյ լինելիք հատուցման համար ամենայն վճռականութեամբ հաւատ պահանջելով՝ միևնոյն ժամանակ իւր զգայական բնութեան համաձայն դրախտի վայելքներն ու զօրքի պատիժները ամենաբերտ եղանակով է նկարագրել: Մի շարք մահմեդական գիտուններ աշխատել են մեկնութեան ցոյց տուած բոլոր հնարներով ամօքել նորա արտայայտութեանց ոգին, բայց իզուր: Այստեղ ևս իսլամը մեծ չափով յարմարուել է բազմութեան պահանջներին, ուստի զարմանալի չէ, որ մահմեդականը արտաքին կրօնական պարտականութեանց կատարման համար՝ համապատասխան մեծ վարձատրութեան խոստումն ընդունելով, իսկ զանցառութեան համար մեծ պատժի բա-

պառնալիք՝ բոլոր ուժով կապուած է մնում իւր կրօնի և նորա պատուիրանների հետ: Երկայ ժամանակում ի նկատի պէտք է ունենալ առանձնապէս, որ անհաւատների դէմ կռուելը զորանի մէջ գովաբանուում է իբրեւ առաջնակարգ վարձի արժանի գործ: Դնչու ուրեմն մահմեդականները քրիստոնեաներին կոտորելով, որ նոցա արգելուած չէ, ակրնկալեալ ուրախութիւնները վայելելու իրաւունք ձեռք չբերեն: Եթէ իսլամը զուրկ չըլինէր իսկական բարոյագիտութիւնից՝ անկարելի կդառնար այն մոլեռանդութիւնը, որ նպատակ է դնում իրեն անհաւատներին բռնաջինջ անել: Սակայն կրօնը կամ դաւանաբանութիւնը մեղքիւ են մահմեդականի խիղճը: Այն պատուէրների մօտ, որ հաւատը կամ նորա հետ կապ ունեցող ծիսակատարութիւնն է դնում, քարոյականութեան պատուէրները բոլորովին երկրորդական տեղ են բռնում: Ով առաջինները կատարում է՝ բարեպաշտ մարդ է և ազատ դժոխքի տանջանքներից: Թէպէտ զորանում շատ անգամ պատուիրուում է բարի գործեր կատարել և հակառակ դէպքում զղջալ ու ապաշխարել, բայց միւս կողմից Մահմեդ այնքան յաճախ շեշտում է, թէ Ալլահը «բարեգութ է և ներող», որ բարի խիղճ ունենալը համեմատաբար աւելի անտարբեր բան պէտք է նկատուի: Այդպէս օրինակ խողի միս ուտել առհասարակ, գոնէ ամբոխի մեծամասնութեան համար, աւելի մեծ պատժի արժանի գործ է անշուշտ, քան ընկերին մի ֆլաս հասցնելը: Պէտք է կրկնել միշտ, որ շատ մահմեդականներ աւելի լաւ են կատարում իրենց բարոյական պարտականութիւնները, քան նոցա կրօնին նայելով ենթադրել կարելի էր. բայց ստորին կարգի բնաւորութիւնների համար առաջին տեղը բռնող կրօնական պարտականութիւնների կատարումը այնքան մեծ նշանակութիւն է ստանում և այնպիսի ինքնախաբուութիւն յառաջ բերում, որ դժուար է այլ ևս մահմեդականին բարձրագոյն բարոյականութեան պահանջները հասկացնել, ինչքան և ծանրանալու լինիս նորա խղճի վերայ:

Մի այնպիսի հասարակութեան մէջ, որ մեղանում եղած դասակարգերի մեծ խտրու-

թիւնը չէ ճանաչում, մի կրօն, որ համեմատաբար չնչին պահանջներ է դնում անհատի առաջ՝ հեշտութեամբ կարող է հաւատացեալների հաւասարութեան զգացումն յառաջ բերել, և այս հանգամանքն է, որ մահմեդական կրօնական համայնքի միութիւնը պահպանում է: Դորա հետ միասին իսլամը, չնայած իւր շեշտելուն, թէ Ալլահի մօտ ոչ մի էակ իբրեւ հաւասար պէտք չէ դնել, շատ զիջող է եղել դէպի ժողովրդական հաւատալիքներն ու նախապաշարումները: Պատճառը մասամբ այն է, որ Մահմեդ ինքը սկզբից և եթ ազգային հաւատի, այլ և կռապաշտութեան (Ֆետիշիզմի) նկատմամբ շատ բաներում տեղի տուաւ. այո՛, նոյն իսկ որոշ տեսակէտով իսլամը հին սեմական հեթանոսութեան վերայ միայն արտաքին ծեփն է աւելացրել: Ապա վրայ է գալիս նաև այն հանգամանքը, որ նոր կրօնն ստիպմամբ ընդունած ազգերի սեփական հայեացքներն իրենց ազդեցութիւնը գործեցին նորա վերայ: Մինչդեռ Մահմեդ, ինչպէս յայտնի է, մերժեց իրեն հրաշք գործելու արած առաջարկութիւնը՝ արդէն նորա կեանքի ու գործունէութեան մասին մեր ձեռքը հասած ամենահին տեղեկութիւնները նորան իբրեւ հրաշագործ են ցոյց տալիս: Անշուշտ օտար ազդեցութեանց հետեանք է այդ: Մահմեդական հաւատի հերոսները պէտք չէր պակաս շնորհներով օժտուած լինէին քան միւս կրօններին: Սուրբերի պաշտամունքը մահմեդականութեան մէջ շատ շուտ զարգացաւ և ապացուցուած է, որ շատ տեղ, մանաւանդ հիւսիսային Ափրիկայում, հին հեթանոսական աստուածութիւններ իբրեւ մահմեդական սուրբեր պաշտուում են: Արեւելքում ճանապարհորդողը ամեն քայլափոխում պատահում է օրինակ սուրբ, անձեռնմխելի ծառերի, որոնցից հանդերձի կտորտանք են կախուած. այդ մի խիստ հին սնոտիապաշտութիւն է: Այդպէս և Ասորիքի մահմեդական (մասամբ նաև քրիստոնեայ) դիւղացին չէ կարող երբէք համարձակուել սուտ երգուելու այն սուրբի անունով, որին նուիրուած մի մատուռ կայ իւր գիւղին մօտիկ բլուրի վերայ՝ վախենալով, որ անմիջապէս կը-

պատժուի մինչդեռ Աստուծոյ անունով սուտ երդուելու պատրաստ է: Մահմեդական արևելքի բոլոր երկրներում այժմ ևս այնպիսի աղանդներ կան տարածուած, որոնց կրօնը հեթանոսութեան, քրիստոնէութեան և իսլամի մի տարօրինակ խառնուրդ է ներկայացնում. այդպէս Դրուզները իզմայիլիք, Նոսսալիք, ինքիները և ինչ: Պարսկաստանում զրադաշտականութիւնն ու մանիքեցութիւնն են ծածկուած մնում մահմեդական քօղի տակ, և մինչև իսկ բուդդայականութիւնը Հնդկաստանից իսլամի վերայ աղբեցութիւն է ունեցել: Սակայն հէնց այդ հանգամանքը, որ իսլամն այդպէս սերտ կերպով միացել է ժողովրդի հաւատքի հետ՝ տալիս է նորան իւր իբր կրօնի ունեցած զօրութիւնը և ապահովում նորա գոյութիւնը:

Ասածներէիցս ըստ բաւականին հետևում է, թէ ինչ հիմանց վերայ իսլամն անմատչելի է քրիստոնէութեան կոմից եկած աղբեցութեանց համար: Նոր հետազօտութեանց շնորհիւ գնալով աւելի և աւելի է պարզուում, որ իսլամը պէտք է հրէութեան վերայ պատուաստած մի խորթ շառաւիղ համարուի: Այդ է թէ մտածենք, թէ ինչպիսի տոկոնութեամբ հրէաները, որ դարերէ ի վեր, համեմատաբար փոքրիկ համայնքներով, ապրում են Եւրոպայում՝ դիմադրել են քրիստոնէական աղբեցութեան, և ինչպէս դժուար է նոցա համար հրաժարուիլ իրենց սեփական աշխարհայեցողութիւնից և բարքից՝ այլ ևս զարմանալի չի լինի, որ մահմեդականութիւնը իւր ամբողջական ամփոփ դրութեամբ շատ աւելի զօրեղ կերպով է հակառակում այդպիսի աղբեցութիւններին: Առանց այն էլ բաժան բաժան եղած քրիստոնէութիւնը նոյնքան աւելի անզօր է նորա դիմաց, որքան եւրոպական պետութեանց քաղաքականութիւնը պահանջում է ամեն պայմանով անփոփոխ պահել իրենի վերութիւնն արևելքում:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

ԵԱԹՈՒՆԻ ԵՆԵՂԵՑՈՒ

— Եկեղեցիներ ժողովեան խնդրին նուիրուած մի ամսաթերթ է լոյս տեսնում այժմ Հռովմում. Այդ հրատարակութիւնը կոչուած է «ԲԵՍՍԱՐԻՈՆ», այն յոյն ծիրանաւորի անուամբ, որ 15-դ դարում մեծ ճիւղն էր թափում արեւմտեան եկեղեցու հետ արևելեանը միացնելու և մասնակցեց ֆերրարայի ու ֆլորենցիայի եկեղեցական ժողովին: Իւր ծրագրի մէջ ամադրի խմբագրութիւնն յայտնում է, որ կամենում է հետևել Լեոն ԺԳ. պապի միութեան երկու շրջաբերականներին «Praecarae» (1894 թ. 20 յունիսի) և «Orientalium dignitas» (1894 Նոյեմբ. 30), «Բեսսարիոնը պէտք է հետևի արևելեան եկեղեցու լեզուին և ուղղութեան. մենք պէտք է—ասուած է այդ ծրագրում—մասամբ մոռանանք, որ լատին ենք, և միայն մտածենք, որ նոյն Հօր զաւակներ ենք մեր արևելեան բաժանուած եղբայրների հետ»: «Բեսսարիոն» մի քանի համարներն արդէն իսկ լոյս են տեսել, որոնցից երկուսն է խմբագրութեան մեծ ջանքը: Ծրագրին համաձայն «Բեսսարիոնը» պիտի լոյս տեսնէր երկու լեզուով՝ իտալերէն և յունարէն, բայց առ այժմ միայն իտալերէն է հրատարակուում և բաւական մեծ թուով համակրողներ ունի:

— ԺԹ. դարի վերջը պիտի յաւերժանայ մի համաշխարհային կաթողիկոսական ցոյցով: Բոլոնիայում այս նպատակով մի յանձնախումբ է կազմուել, որի նախագահ է Վոմս Աքուադեներն: Ահա թէ սա ինչ է գրում Պապին. «Մենք կամենում ենք մի միջազգային յանձնաժողով հիմնել և օր առաջ բոլոր աշխարհի կաթողիկոսներին պատրաստել, ԺԹ. դարավերջը մի ընդհանուր և հանդիսաւոր գոհաբանութեամբ առ Փրկչին մեր Յիսուս Քրիստոս ինչպէս առ նորա փոխանորդներին վրայ, առ հոռովմէական պապին, սիրոյ, հնազանդութեան և հաւատարմութեան յայտարարութեամբ տօնելու»: Հռովմայ պապն հաւանութիւն է տուել այս մտքերին և յանձնախմբին ուղարկել է առաքելական օրհնութիւն:

— Հակամաստնեան շարժումը կաթողիկոսների մէջ մեծ յառաջադիմութիւն է գործում. սեպտեմբերի 26-ին Տրիէնտում տեղի ունեցաւ միջազգային մի համաժողով ընդդէմ մասոնների: Այս համաժողովի մէջ կազմուեցան Եւրոպոյ զանազան ազգերի մէջ գործելու համար ազգային յանձնախմբեր, որոնց կենդրոններն են Հռոմում, Տուրինը, Փարիզը, Վեննան, Պեշտը, Բեռլինը, Լիսաբոնն և ինչ. Գերմանական կաթողիկոսների ժողովը Դորմունդում նոյնպէս յարեցաւ այդ

ուղղութեան, որ պապն առանձնապէս յանձնարարել է կաթողիկոսներին:

— Էռովմի ձգտումներն անգլիկան եկեղեցին կրկին Պապին հպատակեցնելու՝ անյաջող ելք ունեցան: Յարդ կաթողիկոսները յոյսեր էին տալիս, որ Պապը պէտք է ճանաչէ անգլիկան եկեղեցու ձեռնադրութեան վաւերականութիւնը: այժմ բացարձակապէս յայտարարուած է, որ Լեոն ԺԳ. պապն անվաւեր է ճանաչում այդ եկեղեցու ձեռնադրութիւնը: Պապը մի շրջաբերական է հրատարակել «Apostolicae curae» խօսքերով սխուռղ, որի մէջ յայտնուած է՝ որ ինքը երկարատեւ հետախուզութիւններ անել տալուց յետոյ, հաստատում է իւր նախորդների վճիռները անգլիկան ձեռնադրութեան անվաւեր լինելու մասին: Պապի թուղթն հրաւիրում է Անգլիկացիներին, միանալ կաթողիկոսութեան հետ:

— Հայկական կոտորածների մասին Գերպ. Աղարեանը զեկուցումն է տուել Պապին, որ կարգաւոր տաճկական գաղանութիւնները լաց է եղել և անմիջապէս հրամայել, որ հնարաւոր օգնութիւնը ցոյց տրուի կարօտեալներին: Սրտի նոյն քնքրչութիւնը սակայն չունի Գերպ. Աղարեանը, որ այս օրերս ներկայացել է սուլթանին և լսել է նրա գովասանքը հայ կաթողիկոսների հաւատարմութեան մասին: Ըրագիրների ասելով՝ այսուհետեւ հայ կաթողիկէ անուան փոխանակ պիտի գործ դրուի օսմանցի—կաթողիկէ անունը Աղարեանի հօտի համար: Աղարեանից յետ չէ մնացել և մի այլ կաթողիկէ եկեղեցական: Անգլիկայի պրիմաս Վոդանը հրաժարուել է մասնակցելու յօգուտ հայոց եղած ցոյցին:

— Փրանսիական ժողովրդի կրօնական ուղղութեան մասին սխալ կարծիք կարելի է կազմենք, եթէ ուշք դարձնենք այդ ազգի քաղաքական գործիչների և առօրեայ մամուլի խօսքերին: Այդ մամուլը շարունակ կռուում է կրօնի դէմ և հալածում է կղերին: Քաղաքական գործիչներից ով չէ կամենում ասպարէզը թողնել, պէտք է իւր ծրագրի մէջ մտնի եկեղեցու տէրութիւնից բաժանելը: Սակայն դրանցից ամենայնադուքն անգամ գործերի գլուխն անցնելով յետ է կացել ցարդ իւր ծրագիրներից: Ռուսաց Մեծազօր Վայսեր այցելութեան միջոցին նախարարութիւնը դուրս էր ձգել պաշտօնական անձանց ցուցակից Փարիզի արքեպիսկոպոսին, իսկ տեսնելու արժանի յիշատակարաններից Նոտր—Դամը: սակայն ՆՈՐԻՆ ՄԵԾՈՒԹԻԻՆԸ ԻԻՐ ձեռքով ծրագրի գըլխին աւելացրեց այդ երկու կէտերն ևս և ոչ ոք չընդդիմացաւ դրան: Այս առթիւ Փարիզի արքեպիսկոպոսը շրջաբերականով պատուիրել է Փրանսիայի եկեղեցականութեան աղօթել Մեծազօր Վայսեր կենաց համար:

Եթէ այս արտաքին երևոյթներով դատենք, Փրանսիացիներին պիտի հակադրօնական ազգ համարենք, սակայն միթէ այսպէս է: Զը նոյեւելով դրական օրէնքներին, այսօր ազատ դպրոցները կը ղերի ձեռքին են Փրանսիայում, ուր աղնուակաւութիւնն և քաղաքացիք իրենց որդւոց կրթութիւնը յանձնում են կղերականներին, նոյն իսկ քաղաքական գործիչները կրթել են տալիս իրենց որդւոց հոգևորականների դպրոցներում: Ով ծանօթ է Լուրդի ուխտագնացութեանց և Յիսուսի Սրտի տօնակատարութեան, նա գիտէ՝ թէ ի՞նչքան զօրաւոր է դեռ կրօնն և նրա հետ կղերականութիւնը Փրանսիայում: Օգոստոսի վերջին Ռայմոնում կաթողիկէ քահանայից մի համաժողով տեղի ունեցաւ, ուր արքա Լըմիրի առաջնորդութեամբ ժողովուած էին 7—800 քահանայք, որոնք ընդարձակ ծրագիր մշակեցին քահանայից բռնելիք դիրքի և գործունեութեան համար: Այստեղ որոշուեցաւ որ քահանայք աւելի մօտենան ժողովրդին, երիտասարդաց և կոյսերի ընկերութիւններ կազմեն, անկրօն դպրոցների աշակերտներին կրօնական կրթութիւն տալու ճանապարհներ գտնեն և ինչ:

Անհաւատութեան վիճակագրութիւնն անգամ հաստատում է, որ Փրանսիան այն չէ ինչ որ երևում է. օրինակ առանց եկեղեցական արարողութեան թաղուողների թիւը նոյն իսկ Փարիզում 25%-ից աւելի չէ, իսկ գաւառներում քաղաքական թաղումն անծանօթ իսկ է: Այսպէս գիւղական համայնքներում քաղաքական ամուսնութիւններն ու մկրտութիւնից հրաժարուելն անօրինակ են:

— Պապերի մէջ ցարդ ոչ ոք չէ եղել յիսուսեանների կարգից, որովհետեւ այդ կարգի կանոններն արգելում են մեծամեծ եկեղեցական պաշտօնների վարումն, թէպէտ և ցարդ բացառութիւններ եղել են ծիրանաւորների վերաբերութեամբ: Կաթողիկոսները շատ են վախճանում, որ մի օր պապութիւնն էլ ընկնի յիսուսեանների ձեռքը, որովհետեւ այնուհետեւ նրանք էլ ձեռքից բաց չեն թողնիլ պապութիւնը: Լեոն ԺԳ. շատ համակիր է յիսուսեաններին. այսօր ծիրանաւորների ժողովում կան երկու յիսուսեաններ, որ ցարդ չը տեսնուած իրողութիւն է: Այդ երկու ծիրանաւորներն են Մացելլա և Շապինհուէր, որոնց ոմանք համարում են պապացու (papabile):

ՕՐԹՈՂՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ.

ՌՈՒՄԱՑ ԾԱԾՆՆՅՈՒ.

Ինչպէս յայտնի է, անցեալ օգոստոս ամսին օծուեցաւ Կիեվում ս Վլադիմիրի անուան նուիրուած փառահեղ նոր տաճարը: Церковный Вѣстник-ի թերթի №39 այդ առթիւ գրուած յօդուածից քաղում ենք հետևեալ տեղեկութիւնները:

Ս. Վլադիմիրի տաճարի համար նախագիծ կազմուել է Նիկողայոս Ա. կայսեր օրով, հիմքը ձգուել է Աղեքսանդր Բ.-ի, շինութիւնը վերջացել Աղեքսանդր Գ.-ի և օծուել ներկայ Վեհ. կայսեր օրով, Շինութեան գործին մասնակցել է գրեթէ ամբողջ ռուս ժողովուրդը իւր նուէրներով. բայց նա նշանաւոր է ոչ միայն այս պատճառաւ, իբրեւ համազգային մի յուշարձան, այլ նաեւ ճարտարապետական, գեղարուեստական տեսակէտից, — Տաճարի շինութիւնը սկսուեցաւ 1862 թուին, բայց 1865 թուին, երբ նա արդէն այնքան յառաջ էր գնացել, որ սկսեցին մէջտեղի մեծ գմբէթը դնել, երեսաց որ ճարտարապետը պատերի հաստութիւնը սխալ էր հաշուել. բազմաթիւ ճեղքեր առաջացան և հարկ եղաւ դադարեցնել աշխատութիւնը և փակել շէնքը, ինչպէս և մնաց մինչև 1875 թիւը, Այդ տարին Կիեւ քաղաքը բաղդ ունեցաւ հիւրընկալելու Աղեքսանդր Բ. կայսեր, որ և բարեհաճեց հրամայել նորոգելու կիսատ մնացած շինութիւնը. Պրոֆ. Բերնգարտ հաշուեց, որ 200,000 ռուբլով կարելի կլինի բոլոր գործը գլուխ հանել (հիմնարկութեան ժամանակ ծախք էր նշանակուած 120,000 ռուբլի). յաջորդ տարին աշխատութիւնը վերսկսուեցաւ և 1882-ին ամեն արգելքներ յաղթելուց յետոյ շէնքն արդէն պատրաստ էր. — Գրսից նա բիւզանդական բաղիլիկի ձև ունի, ճաշակով զարդարուած է իւր և հոյակապ տեսքով շատ զօրեղ տպաւորութիւն է թողնում, որին քիչ է նպաստում նաև տաճարի բարձր, նկարչական դիրքը, Նորա եօթն ոսկէզօծ գմբէթները արևի ճառագայթների ներքոյ իրենց փայլը տարածում են հեռուն ամբողջ քաղաքի վերայ. — Ներսից նա պակաս հոյակապ և զարդարուն է: Նորա երկայնութիւնն է 23½, իսկ լայնութիւնը 13½, սափէն. բարձրութիւնը մինչև գմբէթի խաչը 23½, իսկ մեծ գմբէթի տրամագիծը 13 սափէն: Պատերի ստորին մասերը, բեմը և լէն. գոյնզգոյն մարմարինից են և ճոխ կերպով զարդարած. առանձնապէս շքեղ են կայսերական գահը և քարոզչական ամբիոնը: Տաճարը լուսաւորուում է ելեքտրականութեամբ. Նորա գլխաւոր զարդը կազմում են իսկապէս պատերի վրայ նկարած փառահեղ պատկերները, որոնք բոլորը առաջնակարգ նկարիչների գործ են: Միայն գլխաւոր բեմի նկարների համար նկարիչ Վասնեցովը 12 տարուայ տոկոսն աշխատանք է գործ գրել. կեդրոնական տեղը բռնում է և նորա գործոց գլուխ կարող է համարուիլ այստեղ ս. Աստուածածնի 12 արշին մեծութեամբ պատկերը, որ և իսկոյն գրաւում է ներս մտնողի ուշադրութիւնը և մեծապէս ազդում նորա հոգու և մտքի վերայ. — Այսպիսով ս. Վլադիմիրի տաճարը իւր մեծութեամբ և ճոխութեամբ յետ է մնում միայն Մոսկուայի «Քրիստոս Փրկիչ» տաճարից, բայց իւր

գեղարուեստական արժէքով գերազանցում է նորան:

— Նոյն թերթն իւր 42 համարում յառաջ է բերում Փրանսիացի կանոնիկոս Ժոնկէյի մի նամակը Նոյնի կայսերական Մեծութեանց խոստովանահայր Եանիշեվին, որի նպատակն է ցոյց տալ, թէ ինչպէս Նոյնի Մեծութեանց Թագաւոր կայսեր և կայսրուհու այցելութիւնը Փրանսիայում մեծապէս նպաստել է կրօնական ոգին զարթեցնելու, եկեղեցւոյ վարկը բարձրացնելու, և թէ ինչպէս կաթոլիկ հոգեւորականութիւնը աւելի մեծ ցոյցերով հանդէս կգար իւր համակրութիւնն ու երախտագիտութիւնն արապայտելու, եթէ երկրի օրէնքներն արգելքներ չդնէին. նա ողջունում է օրթոդոքս հոգեւորականներին իբրեւ ի քրիստոս եղբայրների, և թերթի խմբագրութիւնը ուշադրութիւն հրաւիրելով այն գեղեցիկ արտայայտութեան վերայ, որ գտնում է այս նամակի մէջ տարբեր քրիստոնեաներին իրար հետ միացնող կապը՝ ոգեւորուում է այն համոզմամբ, թէ «չկայ այնպիսի մի անջրպետ, որ ի քրիստոս եղբայրական սիրոյ առաջ կարող լինէր դիմանալ»:

ԱՆԳԼՊԱՆ ԵՅՆՉՈՑՈՒ

Սեպ. 29-ին (հոկտ. 11-ին) Հափարդէնում վախճանեցաւ Անգլիկան եկեղեցւոյ գլուխ Կենտրբրիի Բենսոն արքեպիսկոպոսը, Հանգուցեալը այցելութիւն էր գնացել Գլազգոսոնի մօտ և նորա ընտանիքի անդամների հետ (միայն ինքը Գլազգոսոն տկար լինելով տանն էր մնացել) գտնուում էր եկեղեցւում, երբ յանկարծակի ժամասացութեան միջոցին կաթուածահար եղաւ և անզգայ վիճակի մէջ քահանայի տունը տարուելով քիչ յետոյ 11 ժ. 35 ր.ին, աւանդեց հոգին, Այդ անակընկալ դիպուածը ցնցող տպաւորութիւն գործեց հարկաւ ոչ միայն արքեպիսկոպոսի ներկայ գտնուող կրօնող, Գլազգոսոնի և նորա տան անդամների, այլ և ողջ անգլիկան հասարակութեան վերայ, Թագուհուց սկսած ամենքը շտապեցին իրենց խորին ցաւակցութիւնը յայտնել տիկին Բենսոնին, Հոկտ. 4/16-ին հանգուցեալը մեծ շուքով բաղմաթիւ բարձրաստիճան հոգեւորականների և աշխարհականների ներկայութեամբ թաղուեցաւ Կենտրբրիի մայր եկեղեցւում, ուր նա առաջին թաղուողն է կրօն վերանորոգութիւնից յետոյ, մինչ իւր նախորդները Ադրինգտոնի փոքրիկ գերեզմանատանն են թաղուել, The Christian World թերթը հետեւալ տեղեկութիւններն է հաղորդում նորա կեանքի մասին. նա ծնուել է 1829 թ-ին Բիրմինհամում հասարակ ծնողներից, Աւարտելով իւր ուսումը 1853-ին Կէմբրիջում՝ նա ուսուցչութիւն էր անում մինչև 1859 թիւը, երբ վերատեսուէչ նշանակուեցաւ Վիլլիզգտոն դպրոցի և տասնեւերեք տարի վարելով այդ

պաշտօնը՝ քայքայեալ, աննշան դրութիւնից մեծ պայծառութեան հասցրեց դպրոցը և անուանի դարձրեց շրջակայքում: 1872 թ-ից սկսած հետզհետէ յառաջ գնալով եկեղեցական ասպարէզի վերայ՝ 1877-ին նա նշանակուեցաւ Տրուրոյի վերահաստատեալ թեմի եպիսկոպոս և այստեղ եկեղեցական վարչութեան մէջ անխոնջ գործունէութիւն ցոյց տալուց և մի քանի առաջնակարգ դպրոցական հաստատութիւններ կանգնելուց զատ՝ նշանաւոր եղաւ մանաւանդ նորանով, որ կառուցեց ս. Պօղոսի տաճարից յետոյ Անգղիայի ամենամեծ մայր եկեղեցին: 1882 թ-ին, երբ մեռաւ Կենտրոնի Տայտարքեպիսկոպոսը, այն ժամանակուայ նախարարապետ Գլադստոնի առաջարկութեամբ նորա փոխարէն Դր. Բենսոն ընտրուեցաւ այդ բարձրագոյն պաշտօնի համար: Թէեւ անձամբ անգլիկան «բարձր» եկեղեցւոյ կողմնակից՝ նա այնպիսի մեղմ ընթացք է ունեցել միշտ, որ ոչ մի կուսակցութիւն նորան իսկական հակառակորդ համարել չէ կարող, և այսօր ամենքը սրտանց ցաւում են նորա մահուան վրայ: Այդ պատճառաւ և 1890 թ-ին Լինկոլնի ժողովով նա յաջողութեամբ կարողացել է «ծիսասէր» և «աւետարանական» կուսակցութիւնների մէջ եղած վէճը վերջացնել: Նորա միւս նշանաւոր գործն է անգլիկան եկեղեցւոյ Ամերիկայում և գաղթական երկրներում ունեցած բոլոր ձիւղերի միացումը, որ արտայայտուեցաւ 1888 թ-ի «Համայնական գլխիկան խորհրդով», նորա նախագահութեամբ: Բենսոն արքեպիսկոպոսը իրրեւ լորդերի պալատի անդամ, կամ իբրեւ դիտնական և վարչական անձն՝ այն նշանակութիւնը չէ ձեռք բերել, ինչ որ իւր անմիջական և ուրիշ նշանաւոր նախորդները բայց եղել է «մի հոգեւոր պետ, որով իւրաքանչիւր կրօնական համայնք պարծենալ կարող էր»: Նորա առանձնորտ ամեայ կառավարութեան ներքոյ անգլիկան եկեղեցին ներքուստ և արտաքուստ մեծապէս յառաջագիմել է և ճոխացել: Նա թողել է մի շարք գրուածներ կրօնական և մասամբ դպրոցական խնդիրների վերաբերեալ: Նորա երկու որդիներն ևս իբրեւ հեղինակ յայտնի են: Մահուան օրը կիրակի երեկոյան Համարգենի եկեղեցւում աւագերէցը մի սրտաշարժ քարոզ խօսելով յիշատակեց, որ Բենսոն արքեպիսկոպոսի սրտի վրայ ճնշող գլխաւոր մտածմունքներից մէկը Հայերի կրած տառապանքն էր:

— Դր. Բենսոնի տեղ Կենտրոնի նոր արքեպիսկոպոս ընտրուել է Լոնդոնի լորդ—եպիսկոպոս Դր. Տէմպլ, և Թագուհին շտապել է հաստատել այդ ընտրութիւնը: Շատերի համար անսպասելի է եղել նորա ընտրութիւնը, որովհետեւ թէպէտ նոր արքեպիսկոպոսն անուանի և աչքի ընկնող արժանեաց տէր անձնաւորութիւն է, բայց 75 տարեկան մի հիւանդոտ ծերունի լինելով՝ դժուար կարող է

իւր ծանր պաշտօնի հետ կապուած բոլոր պարտականութիւնները կատարել: Սակայն մի և նոյն ժամանակ իբրեւ շատ խիստ և զօրեղ կամքի տէր մարդ՝ նա յարմար է համարուում ղեկավարելու այն մեծ ժողովներն ու եկեղեցական ձեռնարկութիւնները, որ յաջորդ տարի պետք է տեղի ունենան:

— Անհնարին է հաշիւ տալ այն բոլոր ժողովների և ցոյցերի մասին, որոնք տեղի են ունեցել Անգլիոյ մէջ վերջին ամիսների ընթացքում ի նպաստ Հայոց: Կ. Պօլսի կոտորածից յետոյ գրեթէ ամբողջ երկիրն ոտքի կանգնեցաւ այստեղ իւր զայրոյթն արտայայտելու համար, և բացի այն բազմաթիւ քաղաքական ժողովներից, որոնց մասնակցել են Լոնդոնից սկսած մինչև յետին դիւղի բնակիչները, և որոնց գլուխ են Հայդը պարկի և Սէն — Ջէմս սրահի մեծ ցոյցերը, եռանդուն կերպով գործում էր մանաւանդ հոգեւորականութիւնը ամբիոնի վրայից, ժողովներում և եկեղեցական մեծ համախմբութիւններում ինչպէս օր. «Եկեղեցական վեհաժողովը» (Church congress), «Կոնգրեգացիոնալների Միութիւնը» (Congregational Union) ևլն: Սակայն գործնական հետեւանքն այս բոլորից առաջ միայն է միայն, որ գումարներ ժողովուեցան և միջոցներ ձեռք առնուեցան պատսպարելու արտասահման գաղթող հայերին:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ԳԾՐԾԱՆԻԱ.

2նայելով այն արգելքներին, որ այստեղ կառավարութիւնը և ամենօրեայ մամուլը հանեցին հայկական խնդրի արծարծման դէմ, այդ խնդրի բարեկամները եռանդով շարունակում են իրենց գործունէութիւնը: Նոցա պարագլուխներն են պատր Լոմանն, որ գլխաւորապէս հարաւային և արեւմտեան Գերմանիայում է գործում՝ զուտ քրիստոնէական շրջաններում, և արգէն ամենքին յայտնի պատտոր Լեպսիւս, որ իւր իրրեւ ակամատեսի, կրակոտ յօգուածներով և ահուելի անցքերի ճշգրտապատում նկարագրութեամբ հասարակութեան աւելի ընդարձակ խաւերի վերայ է կամենում ազդել: Աւերջինս ամբողջապէս իւր պաշտպանած գաղթին նուիրուելու համար կէս տարով արձակուրդ էր խնդրել պաշտօնից, բայց հոգեւոր իշխանութիւնը մերժեց նորա խնդիրը, հարկաւ միայն կառավարութեան հաճոյ լինելու և նորա առաջ արգելք դնելու նպատակով: Սակայն Դր. Լեպսիւս առանց տատանուելու հրաժարուեցաւ բոլորովին պաշտօնից՝ զոհելով այսպէս գաղափարի համար իւր ապահով գիրքը:

Նորա նորերս լոյս տեսած գրքի մասին, որ կրում է՝ «Բողոք քրիստոնեայ մեծ պետութիւնների դէմ և հրաւեր քրիստոնեայ Գերմանիային»

վերնագիրը, մի գեղեցիկ և ազնիւ զայրոյթով լի յօդուած է գրել Christliche Welt № 43-ում պրոֆ. Գելցերի «Իմ բոլոր ճանապարհորդութեան մէջ փոքր Ասիայում, ասում է Լեպսիւս, ես ոչ մի մահմեդականի չեմ պատահել, որ կատարուած անցքերի մասին դատելով ինքն ըստ ինքեան հասկանալի չհամարէր, թէ հայ ժողովրդին կոտորելու և կողոպտելու հրամանը կառավարութիւնից է տրուել և համաձայն է սուլթանի կամքին»: Եւ այսպէս, մէկը միւսից աւելի զարհուրելի պատկերներ գծելով և նոյն իսկ դեսպանատանց տեղեկութիւնների վերայ հիմնուած ապացուցանելով, որ այդ բոլորի սկզբնապատճառը և ուղղութիւն տուողը արդարեւ տաճիկ կառավարութիւնն է եղել՝ նա բացականչում է. «Մի՞թէ այս արիւնը չպէտք է մինչև երկինք աղաղակէ: Մի՞թէ կանանց և աղջիկների հեծեծանքը պէտք է չհասնէ Ամենակալի աշխարհը, եթէ այս աշխարհի զօրեղները շարունակեն իսկ խուլ մնալ: Այո՛, քանի ճշմարիտ է որ երկրներում մի Աստուած կայ՝ նա պէտք է անէ իւր դատաստանը»: Լեպսիւս ցոյց է տալիս այնուհետև հայերի անմեղութիւնն այս բոլոր կոտորածներում և թէ ինչպէս այն գործիչները, որոնք իւր շարժման սկիզբ են դրել, եթէ մեղաւոր էլ լինէին, բուն երկրի ծնունդ չեն, այլ դրսից եկած խորթ պատուաստ: Գելցեր իւր կողմից խիստ խօսքերով յանդիմանելով այն անտարբերութիւնը, որով քրիստոնեայ Եւրոպան առհասարակ վերաբերուել է դէպի հայերի տառապանքը, խոստովանում է, որ «ոչ մի մեծ պետութիւն այնքան պակաս ազնիւ վարմունք ցոյց չէ տուել հայկական տագնապի միջոցին, որքան գերմանական կառավարութիւնը և գերմանացի ժողովուրդը»: Այն անարկութիւնների դէմ, թէ Գերմանիան իրական օգնութիւն կարող չէ ցոյց տալ հայերին՝ նա ասում է. «Ընդհակառակն այն զօրեղ բարոյական և նիւթական ձեռնտուութիւնը, որ սա ցոյց է տալիս դէպի Բարձր Դուռը, երախտագիտութեամբ է ընդունուում վերջինիս կողմից և ոյժ է տալիս նորան հակառակելու երեք բարենորոգում պահանջող պետութիւններին, Բայց մեր քաղաքականութեան այս ընթացքը նորան պատիւ չէ բերում: Յետոյ եկող սերունդներ պէտք է կարմրեն մի օր դուրս համար»:

— Գերմանական բազմաթիւ ժողովներից, որոնց մէջ Հայոց մասին խօսք է եղել, ամենակարեւորը Գոլտաւ — Ադոլֆ ընկերութեան սեպտ. 2-45/14-17ին Դեսսաու քաղաքում կայացած 49-րդ ընդհանուր ժողովն է: Այդ ընկերութիւնը հիմնուել է 1832 թ.-ին բողոքական եկեղեցւոյ շահերը օտար դաւանութեանց նկատմամբ, մանաւանդ կաթոլիկ երկրներում, պաշտպանելու նպատակով: Այժմ նա այնքան ընդարձակուել է, որ անցեալ տարի 1849 արանց և 538 կանանց մասնաճիւղեր ունէր բողոք-

քական աշխարհի բոլոր կողմերում, և 2,056,133 մարկ ընդհանուր եկամուտ է ժողովել՝ գործ դնելով եկեղեցիների շինութեան, աղքատ համայնքների օժանդակութեան և այլ այդպիսի պէտքերի համար: — Արդ, հանդիսականներից շատերը հետաքրքրութեամբ սպասում էին, թէ ինչպէս կվերաբերուի ընկերութիւնը դէպի հայկական խնդիրը, մանաւանդ որ Հայլէի մասնաճիւղի կողմից առաջարկ կար՝ ուղղակի Կայսեր դիմումն անելու, որ օգնէ հայերին: Սակայն ժողովն այսպիսի միջամտութիւն իւր գործունէութեան շրջանակից դուրս համարեց և բաւականացաւ մի որոշումով, ուր ցաւակցութիւն և զայրոյթ էր յայտնուում քրիստոնէից կոտորածի համար և ցանկութիւն օգնելու տառապեալներին ամեն կերպ, ի մասնաւորի ընկերութեան կողմից նուիրած մի խոշոր գումարով՝ յօգուտ աւետարանական որբերի:

— Հայաստանում տիրող թշուառութեան օժանդակիչ գերմանական յանձնաժողովը, որ այժմ բազմաթիւ ճիւղեր ունի, կըրկին օգնութեան մի հրաւեր է հրատարակել 650 ստորագրութիւններով: Ստորագրողների թուում շատ կան այնպիսի առաջնակարգ անձնաւորութիւններ, ինչպէս կոմս Երեստոֆֆ, Ֆարէր (պալատական աւագերէց) Դրեանդր, Բրաուն և ըն:

ՁՈՒԴՑԵՐՈՒՄ

Հայկական դատի պաշտպանութեան համար առանձին եռանդ է ցոյց տալիս մանաւանդ Զուլիգերիան: Բացի այն, որ համեմատաբար մեծ քաղաքականութեամբ դրամ է ժողովուրդում այստեղ ի նպաստ տառապեալների՝ բազմաթիւ ժողովներում ցոյցեր են եղել կատարուած անօրէնութեանց դէմ: Այսպէս Լաուզանում սեպտ. 7-ին մի մեծ ժողով գումարուեցաւ, ուր երկու հայեր՝ Զէքի Էֆէնդի Գանթարեան և պրոֆ. Թումայեան նկարագրեցին Տաճկաստանում տիրող բռնութիւնն ու անիշխանութիւնը և հայոց կրած տառապանքը, և ուր մի յանձնաժողով ընտրուեցաւ հրաւիրելու ամբողջ զուլիգերական աղգին, որ իւր զայրոյթն արտայայտէ և մեծ պետութիւններին դիմէ սարսափներին վերջ տալու: Այս ժողովում գլխաւոր ծառախօսներից մէկն էր նաև „Gazette de Lausanne“ թերթի խմբագիրը, որ իւր թերթով աշխատում է ամեն կերպ հասարակաց ուշադրութիւնը զարթեցնել հայերի համար:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՄԱՅՐՍ.

Հոգեմաշ ցաւով ամենայն գիշեր
Ես քուն եմ մոնում արտասուքն աչքիս,
Եւ խուռն երամով տանջող պատկերներ
Շուտ պաշարում են տառապեալ հոգիս...
Մենակ ապրեցայ կարօտ գգուանքի,
Փորձով ես ուսայ խորհուրդը կեանքի,
Օրըս սեւացաւ այրող կրքերից,
Հրգրտայ երբէք մի սիրտ կարեկից:

Եւ քուն եմ մոնում ամենայն գիշեր
Արտասուքն աչքիս, հոգեմաշ ցաւով —
Հանգիստ չեն տալիս սեւ սեւ պատկերներ,
Որ պաշարում են ինձ խուռն երամով...
Եւ ահա դու ես որ ինձ այդ պահուն
Երեւում ես, մայր, պսակով զարդարուն.
Դու գրկում ես ինձ սիրով կաթոգին,
Դոշում ես «որդի», ծայնով անմեկին:

Եւ տեսնում եմ ես քո փշեայ պըսակ,
Խոցեղով ծածկուած քո սիրուն ճակատ,
Եւ մի թափանցիկ նուրբ շղարշի տակ
Կուրծքիցդ հոսող արիւնը կաթ կաթ:
Աչքդ աղերսալիք տեսնում եմ վերաս,
Կանչում եմ քեզ «մայր» ես ծայնով նըսգ,
Եւ կրկին ելնում անքուն վշտահար —
Ա՛խ, մայր, ինչ անէ որդիդ քեզ համար...:

Յ. ՅՈՂԱՆՆՈՍԵԱՆ.

ՊԱՐԹԵՆԵՐԸ ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ե Ի

ՆՐԱՆՑ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՀԵՏ.

(250 Հրատուից առաջ — 226 Հրատուից յետոյ)

(Ե ա ղ ո լ ն ա կ ո լ թ ի լ ն) *

Սինատուրկեսին յաջորդեց իւր որդի Փրաստէս (Հրատ) Գ. 70 Թուակ. Գր. առաջ, Այս թագաւորն էլ անուշադիր թողեց Տիգրանի եւ Միհրդատի 69 Թ. իրեն ուղղած օգնութեան կոչը, չնայելով որ հայոց կողմից իբրեւ օգնութեան վարձ առաջարկուած էին Միջագետքը, Աղիաքէնէն եւ 70 մեծ հովիտները, այսինքն այն ըտրը երկիրները, որ խլուած էին մի ժամանակ պարթեւներից: Փրաստէսը ոչ միայն չօգնեց Տիգրանին, այլ դաշն կոեց հռոմէացիների հետ միջնորդութեամբ Լուկուլլոսի ուղարկած դեսպանների. քայց երբ այդ դաշնադրութիւնը վերջնականապէս հաստատելու համար Լուկուլլոսը ուղարկեց նորա մօտ Սիստինոսին, պարթեաց թագաւորը սկսեց կասկածել հռոմէացեցոց անկեղծութեան վերայ, որովհետեւ Սիստինոսը նորան աւելի լրտես երեւեցաւ քան թէ դեսպան: Վերջապէս յարմարագոյն համարեց նա չէզոք մնալ: Պոմպէոսը դեռ չհասած պատերազմի դաշտը դաշն կոեց Փրաստէս Գ-ի հետ նոյն պայմաններով, որ առաջարկում էին Միհրդատն ու Տիգրանը. քացի դրանից Պոմպէոսը դրդեց պարթեաց թագաւորին յարձակումս գործելու Հայաստանի վերայ: Դրա համար այդ միջոցին մեծ յարմարութիւն եւս կար, որովհետեւ Տիգրանի որդի եւ գահակից կրտսեր Տիգրանը իւր հօրից քաժանութիւն էր եւ փախել պարթեւների մօտ ապաստանել: Փրաստէս նրան շատ լաւ ընդունեց, ամուսնացրեց իւր աղջկանց մէկի հետ եւ նրա առաջնորդութեամբ մի արշաւանք ձեռնարկեց դէպի Հայաստան 66 Թ.: Ժերունի Տիգրանը փախաւ դէպի լեռները. պարթեւները հասան մինչեւ Արտաշատ եւ պաշարեցին քաղաքը, քայց որովհետեւ պաշարումը երկարեց, ուստի Փրաստէսը յետ դարձաւ իւր գօրաց մի մասը թողնելով կրտս-

սեր Տիգրանի մօտ: Սա միայնակ չէր կարող իր հօրը դէմ դնել. մի կատարեալ պարտութիւն կրելուց յետոյ փախաւ Պոմպէոսի մօտ, որ պատրաստուում էր Հայաստան մըտնելու: Հայր Տիգրանը անպայման անճատութեամբ հղաւ Պոմպէոսին եւ հակառակ իր ըստաւածին յարմար պայմաններ ստացաւ: Պոմպէոսը նորան յանձնեց իր ապստամբ որդուն առանց որեւէ պայմանի, որին ապա Տիգրանը կապանքների մատնեց: Փրատէսը, որ այդ միջոցին տիրել էր այն երկիրներին, որ երբեմն պատկանում էին պարթեւներին եւ որ հռովմայեցիք դաշնադրութեամբ պարթեւներին էին թողել, ուղարկեց ղեսպաններ Պոմպէոսի մօտ, իւր փեսայի համար միջնորդութիւն անելու (658): Բայց Պոմպէոսը կարիք չունենալով այլ եւս պարթեւական դաշնակցութեան, մերժեց Փրատէսի խնդիրը եւ ընդհակառակն պահանջեց, որ պարթեւները դուրս գան Կորդուէնէից. բայց որովհետեւ պարսիկ ղեսպանները այդ մասին հրահանգ չունէին, ուստի ինքը թողութ գրեց Փրատէսին, եւ առանց այդ թղթի պատասխանին սպասելու, Աֆրիանոս գորավարի միջոցով դուրս վննուեց Կորդուէնէից պարթեւաց զօրքը եւ երկիրը յանձնեց Տիգրանին: Աֆրիանոսը պարթեւներին հալածեց մինչեւ Արեւիտիս եւ ապա Միջագետքով դարձաւ դէպի Ասորիք, չնայելով որ դաշնադրութեամբ Միջագետքը պատկանում էր պարթեւներին: Պոմպէոսը իւր թղթի մէջ զայցել էր Փրատէսին «արքայից արքայ» տիտղոսը, չնայելով որ առաջ հռովմայեցիք ընդունել էին Փրատէսի «արքայից արքայ» լինելը: Պոմպէոսը այդպէս էր վարուել անշուշտ ի յարգանս Տիգրանի, որ ինքն իրեն միակ «արքայից արքայ» է համարում, որի այդ իրաւունքը ծանաչել էին եւ Փրատէսի թոյլ նախորդները: Այն չորս թագաւորներից, որոնց հաւատակութեամբ «արքայից արքայ» տիտղոսին էր արժանացել Տիգրանը, մենք ճանաչում ենք երեքին, այն է՝ Ատրպատականի, Աղիաբէնէի եւ Կորդուէնէի թագաւորներին: Չորրորդը երեւի Ուռնայի թագաւորն էր. այս բոլոր երկիրներն էլ մի ժամանակ պարթեւներին էին հաւատակ, ուստի երբ Փրատէսը

պարթեւաց տէրութեան այս կորուստները եւ մանաւանդ այս փոքրիկ թագաւորութիւնները կրկին պարթեւական իշխանութեան տակ նուաճեց՝ իրեն սեպհականեց «արքայից արքայ» տիտղոսը, ինչպէս այդ ցոյց են տալիս նորա դրամները: Պարթեւաց թագաւորներից վերջինը Միհրդատ առաջինն էր, որ Տիգրանից առաջ կրում էր այդ տիտղոսը: Փրատէսի դրամների վերայ հետեւեալ վերնագիրը կայ. «Արքայից արքայ Արշակ Դիկալոս Եպիփանէս Թէոս Եւպատոր Փիլհելէն»: Չնայելով Պոմպէոսի արհամարհական վարմունքին Փրատէսը նախ մի դեսպանութիւն ուղարկեց, պահանջելով դաշնադրութեամբ որոշուած Եփրատի սահմանագիծն ընդունել, բայց Պոմպէոսից ստացաւ մի յանդուգն պատասխան: Երբ Պոմպէոսը Ասորիքումն էր 64 թ. զարնանք, Փրատէսը արշաւեց Տիգրանի դէմ ու յաղթեց նորան. զուր տեղը Տիգրանը դիմեց Պոմպէոսի օգնութեան, որ պատասխանեց թէ իրան իրաւունք տուած չէ պարթեւների դէմ պատերազմ դուրս գալու, ինքն էլ կարող չէ մի այդպիսի պատերազմի պատասխանատուութիւնն յանձն առնել, քանի որ Միհրդատն ընկճուած չէ: Այսուամենայնիւ երբ Փրատէսն էլ ղեսպաններով միջնորդութեան դիմեց, Պոմպէոսը երեք մարդ ուղարկեց այդ վէճը վճռելու համար: Տիգրանը եւ Փրատէսը այնքան խոհեմ գտնուեցան, որ ընդունեցին հռովմայեցիների վճիռը: Հռովմայեցիք այս բոլոր պատերազմների ընթացքում զրգոել էին պարթեւներին, բայց պարթեւները այնքան տկարացած էին, որ կարող չէին պատերազմ սկսել Հռովմի դէմ: Պարթեւական տէրութիւնը հազիւ ներքին եւ արտաքին պատերազմներից ազատուել էր եւ սկսել էր կազդուրուել:

Հարիւր յիսուն տարուց աւելի տեւել էր Արշակունիների տան մէջ ներքին համաձայնութիւնը, որպիսի օրինակ չկայ արեւելեան բռնակալների հարստութեանց մէջ. Այսու ամենայնիւ Արշակունեաց տան մէջ եւս սկսեց երեւիլ դէպի վատը գնալու ձգտումը, որ յատուկ էր բոլոր արեւելեան բռնակալութիւններին. Փրատէս Գ-ը, որին պարտական էին պարթեւները իրանց տէրութեան վերականգնումը, սպանուեցաւ 57 թ. իւր երկու. որ-

դուրս ձեռքով, Սրանցից Որոգէս կամ Հիւրոգէս առաջինը ժողովուրդից պարթևական գաճը, իսկ նրա հղբայր Միհրդատ Գ-ը թագաւորեց Մարաստանում: Դրամենների վերայ Որոգէս կոչուում է՝ «Որոգէս արքայից արքայ», իսկ Միհրդատը՝ «մեծ արքայ»: Սրան իւր անգլխով թեան համար պարթև աւագանին վոնտեց Մարաստանից և Որոգէսը մնաց միակ թագաւոր: Միհրդատը փախաւ Ասորիքի կուսակալ Գարինիուսի մօտ, որ Եփրատն անցել և Միհրդատին զենքի ուժով իւր գահի վերայ էր ուղում հաստատել, երբ հրաման ստացաւ Պոմպէոսից դառնալ Եգիպտոս և իւր գահի վերայ բազմեցնել Պտղոմէոս ԺԱ.ին, որին այնտեղից դուրս էին քշել: Գարինիուսը Միհրդատից ազատուելու համար յայտնեց նրան, որ բանակից հեռանայ, իսկ զինուորներին յայտարարեց, որ նա փախել է: Միհրդատը միայնակ փորձեց իւր բաղդը և կարողացաւ գաճը խլել Որոգէսից, սակայն այս յաղթութիւնը երկարատեւ չեղաւ, որովհետեւ Որոգէսին օգնեց պարթևաց թագաւոր Նախարարութեան նահապետ Սուրենը, որին անձնատուր եղաւ Միհրդատը: Որոգէսը իւր իսկ աչքի առաջ սպանել տուաւ եղբորը:

Այս դէպքերը երկարել էին մինչև 54 թ., երբ յանկարծ պարթևական հողի վերայ երևեցաւ առանց որևէ պատճառի, միմիայն աւարի յուսով՝ Կրասոս հռոմէացի զօրավարը, թեթեւ յաղթութիւնից յետոյ Կրասոսը Ասորիքում ձմեռեց եւ յաջորդ տարին պատերազմ սկսելով Հնդկաստանից իւր դաշնակցի՝ հայոց Արտաւազդ Բ. թագաւորի, խորհրդին, որ հրաւիրում էր նորան Հայաստանի վրայով յարձակուիլ պարթեւաց տէրութեան վերայ, խոստանալով հռոմէացի զօրավարին ամեն տեսակ օգնութիւն: Կրասոսը ձմեռոցներից նոր էր դուրս գալիս, երբ պարթև դեսպանները եկան յիշեցնելու նորան իւր անիրաւ վարմունքը, որ առանց հետեւների մնաց, Պարթևները ձմեռը պատրաստուել էին, Սուրեն զօրավարը Միջագետքից քշել էր սակաւաթիւ հռոմէացի պահակներին և մեծ հեծեւազորով դիմում էր Կրասոսի դէմ: Որոգէս թագաւորը արշաւեց Հայաստանի վերայ, որ Արտաւազդին պատժէ հռոմէացիներին առաջարկած օգնութեան համար, եւ թոյլ չըտայ խոստացած օգնութիւնը հասցնելու: 53 թ. յունիսի 6-ին Միջագետքում տեղի ունեցաւ այն մեծ ճակատամարտը, որի մէջ Սուրենը մեծ յաղթութիւն տարաւ հռոմէացեց վերայ, նոցա զօրքից սպանելով մօտ 20 հազար մարդ, որոնց մէջ և Կրասոսի որդուն, իրեն Կրասոսին, 10 հազար հոգի էլ գերեւելով: Սուրենը Կրասոսի գլուխը և ձեռքը

ուղարկեց Հայաստան Որոգէս թագաւորին. յաղթութեան նշանը հասաւ այն ժամանակ, երբ Որոգէս խաղաղութիւն էր հաստատել Արտաւազդի հետ և տօնում էր նրա քրոջ հարսանիքը իւր աւագ որդի Բակուրի հետ: Կրասոսին յաղթող Սուրենի վիճակը շատ դառն եղաւ, որովհետեւ Որոգէսը վախենալով նրա մեծ հռչակից, հրամայեց սպանել նրան: Պարթևները չկարողացան իրենց յաղթութիւնից օգուտ քաղել: 52 թ. միայն մի փոքրիկ բանակ ուղարկեցին Ասորիք, որտեղից նրանց հեշտութեամբ յետ վանեց Կասիոսը: Միայն յաջորդ տարին մի մեծ բանակ ուղարկեցին պարթևները արքայորդի թագաւորի և Օգակէս զօրավարի առաջնորդութեամբ զէպի Ասորիք, ուր հռոմէացեցիք շատ քիչ զնդեր ունէին և տեղացի ժողովուրդն էլ դժգոհ էր հռոմէական խստութիւնից: Սեպտեմբերին 51 թ. Կասիոսը մի փոքրիկ յաղթութիւն տարաւ պարթևների վերայ, որին զոհ գնաց և Օգակէս: Բակուրը ձմեռեց Ասորիքում և Միջագետքի սատրապ Օրոնդապատէսը դժգոհ Որոգէսից ապստամբեց և Բակուրին թագաւոր հռչակեց, որից կասկածելով Որոգէսը յետ կանչեց նորան իւր զօրքով Ասորիքից: Այսպիսով 50 թ. յուլիս ամսին Ասորիքը մաքրուեցաւ բոլորովին պարթևներից:

(Շարունակելի)

Ն. Բարամնանց.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ.

Die armenischen Handschriften des klostere von Argni (Arghana). Dr. Fr. Müller.—Wien 1896 (Արղնի վանքի հայերէն ձեռագիրները. Դր. Քր. Միւլլեր. Վիեննա, 1896). — Եայտնի հայագէտ Քրիզրիկ Միւլլերը ներկայացրել է Վիեննայի Գիտութեան ձեռնարանին և հրատարակել է այս վերնագրի ներքոյ գերմաներէն թարգմանութեամբ զբքերի այն ցուցակը, որ յառաջ է բերած Հայր Սրուանձտեանի Թորոս Աղբար. Լ. Բ. եր. 383—410: Իւր կողմից նա միայն մի փոքրիկ յառաջարկով տեղեկութիւն է տալիս Արղնի քաղաքի և նորա Բարձրահայեաց ս. Աստուածածին վանքի տեղագրութեան մասին, և հայագէտների ուշադրութիւնն է հրաւիրում այդ վանքում պահուած ձեռագիրների կարեւոր (147 հատ) ժողովածուի վերայ. աւելացնում է նաև մի քանի գիտնական ծանօթութիւններ: Արգեօք կոտորածների միջոցին ինչ բազմի ենթարկուեցան այդ ձեռագիրները, որոնց մէջ եղել են արդարեւ շատ կարևորները:

Armenien, Beitrag zur Kenntnis der Geschichte, der Kirchlichen und äusseren Verhältnissen des Landes. Spanuth Pöhlde.—Stuttgart. 1896. (Հայաստան. Այդ երկրի պատմութեան, եկեղեցական և արտաքին հանգամանքներին ծանօթանալու նպատակով. Հայ. Պէտլդէ. Հռուտգարտ, 1896). Աերջին ժամանակ հայոց մասին լոյս տեսած բազմաթիւ տետրակներից մէկն է այս, որ մեր ձեռքն է հասել. Ինչպէս վերնագիրը ցոյց է տալիս՝ անծանօթ հեղինակն անում է այստեղ նախ Հայաստանի քաղաքական և ազգայնական պատմութիւնը, հետեւելով սովորական աւանդութեան. Այնուհետեւ նա տեղեկութիւններ է տալիս կաթողիկէ հայերի, հայոց եկեղեցւոյ վարչական կազմակերպութեան, գրականութեան և ուսումնական հաստատութիւնների, պանդխտութեան, ընտանեկան կեանքի, երկրի տնտեսական և քաղաքական դրութեան, արդիւնաբերութեան, պարագայութեան, և վերջապէս արդի ողբալի վիճակի մասին. Բնականաբար այս գրութեան ևս ազատ չէ սովորական սխալ կարծիքներից, բայց առհասարակ համակրութեամբ է վերաբերուում դէպի հայերը, աշխատելով անկողմնապահ լինել ամեն կերպ:

Եկեղեցական գրականութեան համար մեծ նշանակութիւն ունեցող մի նոր գիւտ է եղել վերջին ժամանակ, Պրոֆ. Հառնակ յայտնել է Բերլինի Գիտութեան ճեմարանում, որ իւր նախնին աշակերտ Պր. Կարլ Հովհան Բ. դարու գնոստիքական մի գրութեան գտել զպատի լեզուով: Այս գիւտի նշանակութիւնը նորանում է, որ գնոստիկեան աղանդները մեծ դեր են խաղացել Բ. դարում և նոցա հետ մաքստելով է, որ մանուկ քրիստոնէութիւնը եկեղեցի է կազմակերպել՝ մինչդեռ աղանդաւորների բազմաթիւ գրութեանցից զրեթէ ոչ մէկը մեր ձեռքը չէ հասել և եկեղեցական պատմիչները ստիպուած են եկեղեցական հայրերի պատմածներից կամ մէջ բերած կտորներից միայն եզրակացութիւններ անել նոցա մասին: Աւստի առանձնապէս հետաքրքիր էր նոցա համար ունենալ մի սեփական գնոստիկեան գրութեան, որպէս զի կարելի լինէր անմիջական աղբիւրից ծանօթանալ այդ աղանդների հետ և ստուգել, թէ արտաքինները ինչ չափով ուղիղ են դատել նոցա մասին: Այդպիսի մէկն է ահա Հովհանի գիւտը: Բերլինի Եզրիպութեանդարանի համար Կահիրէում ձեռք բերուած մի պապիրուս ձեռագրի մէջ, որից միայն 6 թերթ ընկած է, նա գտել է Աւետարան ըստ Մարիամ ու, Իմաստութիւն Յիսուսի Գրիստոսի և Գործք Պետրոսի վերնագրով գրութեանը, որոնցից հետաքրքիր է մանաւանդ առաջինը, որովհետեւ Բ. դարու առաքելական հայրերից Իրենէոսը գործ է դրել այն բարբելօ գնոս-

տիկեանների մասին գրելիս: Այս գրութեան հրատարակուելուն ապաստւում են այժմ հետաքրքրութեամբ մասնագէտները:

Մի նկատողութիւն

Ինչպէս Արարատի ընթերցողներին յայտնի է, Յուլիս համարում ա. Եալաթեանի Մնացորդաց գրքերի նորագիւտ թարգմանութեան մասին գրած յօդուածին մենք մի ծանօթութիւն էինք աւելացրել, այն մտքով, թէ մի գուցէ Յարգելի Ուսուցչապետի փոքր ինչ մութ խօսքերն իւր գիւտի մասին սխալ հասկացութիւն չկարծուի օրինակի համար, թէ նա գիւտն արել էր ու յետոյ է իմացել, որ հայր Եղիսն եւս նկատել է, համեմատութիւններ անելիս, նոր թարգմանութեան տարբեր ընթերցմունքները: Արդ, հասնող էս ամս օրեայ թերթն իւր հոկտեմբեր համարում (եր. 515), ըստ երեւութիւն ա. Եալաթեանին շատագոյնը նրապատկով, որին վերաւորելու մենք ամենեւին միտք չենք ունեցել՝ աշխատում է մեր ծանօթութեան անտեղի լինելը ցոյց տալ, այն հիման վրայ, որ ա. Եալաթեան յիշատակել էր արդէն հայր Եղիայի անունը եւ որ վերջինս չէ նկատել, թէ այս տարբերութիւնն յառաջ կուայ՝ ս. Գրոց, ասորերէնէ թարգմանուած ըլլալէն: Եւ նա եզրակացնում է. «Տարբերութիւնները նշանակել եւ բնագիրը ցոյց տալ իրարմէ անկախ առաւելութիւններ են», մի եզրակացութիւն, որի դէմ երբէք չենք վիճել: Բայց մենք յիշաւի այն կարծիքն ենք ունեցել, թէ իրարմէ անկախ առաւելութիւններ են՝ նաեւ «Ջաղոնելով երեք շաբաթի չափ» ս. Էջմիածնի մատենադարանում — գտնել քախտաւոր դիպուածով մի գրչագիր Աստուածաշնչի մէջ միջին ալսոր բնուած անծանօթ եւ սովորական հայ թարգմանութիւնից բոլորովին տարբեր մի այլ թարգմանութիւն, եւ մտնելով ս. Էջմիածնի մատենադարանը, հարցուիտք անել հայր Եղիային իւր զբաղմանը մասին, ու տեսնելով նորա միջ, որ նորա ձեռքի տակ եղած մի օրինակ աստուածաշնչի Ա. եւ Բ. Մնացորդաց գրքերը խիստ զգալի տարբերութիւններ են ներկայացնում սովորական օրինակից՝ առնել համեմատելու ու տեսնել, որ արդարեւ տարբեր են, եւ եւ թագրելով, * որ այդ տարբերութիւնն ասորերէնից թարգմանուած լինելուց է յառաջ գալիս՝ գիտնական ուղիւսի ուղարկութեան արժանի մի գիւտ համարել այն: Մ. Էջմիածնի մատենադարանում մէջ կգտնուէին անշուշտ գտնէ 4-5 անմիջ, որոնք քաղաւոր դիպուածով հայր Եղիայից նորա նկատած տարբերութիւնների մասին տեղեկանալուց յետոյ՝ այդ օրինակի արժէքը հասկանալին, կգտնուէր գտնէ մէկը, որ ասորերէնից ու աստուածաշնչից աւելի՝ տեղեկութիւն ունենալով քան ա. Եալաթեան՝ աւելի իրաւունք ունենար ենթադրութիւններ անելու, եւ աւելի դիւրութիւն՝ արդէն հրատարակած լինելու նորագիւտ թարգմանութիւնը: Բայց՝ ս. Էջմիածնի մատենադարանի ձեռագիրներով պարագայում է անա քանի տարի է միաբաններից Գ. Տէր Մկրտչեանը, ապապել է Արթ. Մեսրոպ վարդապետը, պարագայ են ուրիշ շատերը շաբաթներով, ամիսներով եւ տարիներով, եւ այդ գիւտը չեն արել, որովհետեւ ոչ ոքի մտքից չէր անցնի յատկապէս Մնացորդաց գրքերով զբաղուելու եւ նորութիւն որոնելու, չէր անցնի նաեւ Պրոֆ. ա. Եալաթեանի

Պ. Եալաթեան կարծեմ՝ ասորերէն չգիտէ մինչեւ իսկ, եւ ուրեմն մեայն ենթադրութիւն անել կարող էր, որ ապա պէտք է ստուգէր ուրիշների օգնութեամբ:

մտքից, եթէ բաղդաւոր դիպումով չընթերնեալ եւ նորա առաջ չընէին: Մենք ի ընդոր սրտէ ցանկանում ենք, որ նա վայելէ իւր բաղդի արգասիքը: Բայց Վիեննայի թերթի այն հետեւութիւնը, թէ նա այդպիսով չիւտոն է հանդիսացել եւ «տիեզերաց շարժման վարդապետութիւն» հանդէս բերել, մինչ ս. Էջմիածնի միաբանները մինչեւ այժմ տեսնում էին խնձորի ծառէն իյնալը: Եւ ոչինչ չէին հասկանում՝ առնուազն չափազանցութիւն է:

Աւելի զարմանալիս այն է, որ նոյն թերթը, նոյն տեղը, ընդորովին հակառակ եզրակացութեան է նկել: Արարատի յիշեալ յօդուածին կից մեր հրատարակած Խորենացուն պատմութեան հատուածի նկատմամբ: Այդ հատուածի վերայ ուշադրութիւն ենք դարձրել մենք ինքնին, առանձին խնամքով եւ քաւականաշափ աշխատութեամբ արտատպել ենք մենք՝ ինչպէս եւ նորա մասին գրած նկատողութեան ստորեւ Կ. Վ. տառերը ցոյց են տալիս, բայց հանդէս պատմութեան համար այն անխոնջ գրագէտ Գալուստ Տէր Մկրտչեանի մէկ նոր գիտն է: Երբեւ այդ ենթադրութեան առիթ եղել է մեր յիշատակութիւնը, թէ Խորենացու հատուածին յարակից նիւթերը Գ. Տէր Մկրտչեանը պատրաստել է տպագրութեան համար. բայց մեծ է մէկից միւսը հետեւում է:

Կ. Վ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.

ԾԱՂԻԿՆԵՐԻ ԽՆԱՄՔ ԴՊՐՈՅՆԵՐՈՒՄ.

Գերմանական բազմաթիւ դպրոցական համայնքներից մէկի մէջ (որ բազկացած է մի քաղաքից, մի գիւղից եւ մի իշխանական կալուածքից) տարիներից ի վեր հաստատուել է մի մանկավարժական ընկերութիւն, հետեւեալ նպատակներով.

1. Տարածել դաստիարակութեան վերաբերեալ լուսաւոր գաղափարներ խօսքով, դրով, օրինակով (կազմելով երեկոներ ծնօղների մասնակցութեամբ, տարածելով մանկավարժական գրուածքների, օգտուելով օրական մամուլից եւ այլն).

2. Հոգալ, որ դպրոցական դասերից ազատ միջոցներում աշակերտները ունենան յարմար զբաղմունքներ եւ հսկողութիւն (մանկական խաղեր, ծաղիկների խնամք եւ այլն).

3. Հոգալ, որ նոյնօրինակ զբաղմունքներ եւ հսկողութիւն ունենան նաեւ դպրոցից ելած

պատանիները (համեստ զուարճութեան երկերներ եւ այլն).

4. Օժանդակել եւ պահպանել դպրոցներին նպաստաւոր հաստատութիւնները (խնայողութեան դանձարանների, դպրոցական դրագարանների, դպրոցական պարտէզների եւ այլն):

Ընկերութիւնն իւր գոյութեան կարճ ժամանակում շատ բարիք է գործել եւ շատ ուրախութիւն է սփռել: Ծնօղական երեկոները միշտ բազմամարդ են լինում: Խնայողութեան գանձարանը արդէն 178 խնայող անդամներ ունի, որոնք ի միասին տարեկան մօտ 2500 մարկ են յետ ձգում: Մայիս, յունիս, յուլիս եւ օգոստոս ամիսներում կազմուող մանկական խաղերում վերջին տարին մասնակցեցին 1528 անդամներ: Բայց ամենամեծ ուրախութիւն է պատճառում՝ մեծին եւ փոքրին, ծաղիկների խնամքը: Ամենայն տարի մայիսի 1-ին բարձր եւ միջին դասարանի աշակերտուհիներին ընկերութիւնը բաշխում է ծաղիկի տուններ այն վախճանով, որ տնտեսութեան սովորութիւնը կենդանացնէ, մանաւանդ փոքրիկ խնամարկուհիներին ընտելացնէ սիրել բուսական կեանքը, տոկոն լինել փոյթ ունենալ, հաւատարմութեամբ պարտականութիւն կատարել:

Բոյսերի ընտրութեան ժամանակ աւելի ուշք են դարձնում որ բաշխուած տեսակները լաւ խնամքի ատկ զգալի կերպով արգիւնաւոր լինին: Զոր օր, այս տարի ստացան Միջին դասարանները՝ երկու տեսակ արագըլակտուց (*pelarganium zonale* եւ *peltatum*), աղուետուկ (*fuchsia hybrina*), պետունիա (*petunia hybrida*).

Բարձր դասարաններ՝ *pegonia metalica*, *coleus*, արեաղէմ (*heliotropium peruvianum*) եւ սենեկի լորի:

Ծաղիկները բաշխուեցան քաղաքային ուսումնարանի մարդարանում մի թերթի հետ ի միասին, հետեւեալ տեղեկութիւնները մէջը նշանակելու համար.

1. Աշակերտուհու համարը, դասարանը եւ անունը.

2. Ծաղիկի անունը.

5. Տարու օրը.

4. Ձորացել է և փոխարենը այլ ծաղիկ ստացուել է այս ինչ ... օրը.
5. Ցունկը փոխադրուել է այս ինչ ... օրը.
6. Ցուցահանդիսին ներկայացուել է այս ինչ ... օրը.
7. Գովութեան արժանացել է այս ինչ...
- մրցանակով.
8. Ծանօթութիւններ.

Ծաղիկներ յանձնելուն պէս՝ օրիորդներին խրատներ ևս տալիս էին իրանց խնամոց յանձնուած ծաղիկների էութեան և պայմանների մասին (քանելու տեղն ու հողը, ջրերը, մաքրելը, ցողունի և տերևների կապելը, թառամած կամ հիւանդացած մասերի հեռացնելը և այլն) և բացի սորանից առաւելապէս նոցա ուշքն էին դարձնում հետեւալ հանգամանքների վերայ.

1. Ծաղիկները ձեր խնամոցն ենք յանձնում օրիորդներ, և ոչ թէ ձեր մայրերի կամ մեծ մայրերի խնամոց: Ով որ ստացած տունկը ինքն անձամբ և փութով խնամէ, նա կարող է յոյս ունենալ, թէ դովութեան կարժանանայ:

2. Եթէ տունկը չորանայ խեղճ տեղեկութիւն պէտք է տալ ուսուցչին: Ծա հարկաւոր անօրէնութիւններ կանէ (թերթի մէջ ծանուցում կուտայ—փոխարենն այլ ծաղիկ կուտայ):

3. Փոխադրութիւնը նշանակած օրը կը կատարուի պարտիզի մէջ:

Ութը շաբաթ տունկը խնամելուց յետոյ, հասաւ արդիւնքը տեսնելու և փոխադրութեան օրը: Մանուկները դասարան դասարան այն պարտէզը հրաւիրուեցան, որտեղից որ տունկերը ստացուել էին: Պարտիզի տէրը հիմնաւոր քննութեան ենթարկեց իւրաքանչիւր տունկը, խորհուրդներ տուեց խնամքի շարունակութեան համար և վերջապէս իւր օգնականների միջոցով տեղն ու տեղը նոր հողի մէջ փոխադրել տուեց, առանց վարձն առնելու: Այսպէս շարունակեցին խնամաւորները կանաչել և ծաղկել դուրսը, պատուհանի սեամքի վերայ, թափանցիկ ապակու յետեւ, մինչև որ վերջապէս հասաւ ցուցահան-

դիսի ցանկալի օրը: Օգոստոսի 31-ին դասարաններում ծանուցում տրուեցաւ.

1. Սեպտեմբերի 1-ին ծաղկի տունկերը դարձեալ պէտք է ներկայացուին: Այս վախճանով մարդարանում պիտի հաւաքուին՝ ա. դասարանը ժամի մէկին, բ. դասարանը ժամի 2-ին, գ. դասարանը ժամի 3-ին և դ. դասարանը ժամի 4-ին:

2. Դուրաքանչիւր տունկի ծաղկակալը պէտք է փաթաթուի դունաւոր մետաքսակերպ թղթով և տակի թաղար ունենայ:

3. Ցունկի նեցուկ ձողի վերայ պէտք է երկու փոքրիկ մեխերով մի քարտ պնդացնել, որ խնամակալուհու անձի մասին տեղեկութիւններ պիտի բովանդակէ:—(Այս քարտերը ձրի են ստանում մանուկները: Ծոքա տպագրուած ձև ունին հարկաւոր մասերով—անուն, դասարան, հասակ—իսկ մնացածը վերան լրացնում են աշակերտուհիները ի միասին դրութեան դասերից վերջը):

Ցուցահանդէսը տեւում է երկու օր, սեպտեմբերի 2-ին և 3-ին: Բացուում է սեպտ. 2-ին Սեդանի յաղթութեան տօնին: Ծնօղներն ու ընտանիքի հասակաւոր անդամները հրաւիրուում են ցուցահանդէսը այցելելու:

Մանուկները նշանակուած ժամին խնդութեամբ բերեցին իրանց փայփայած աւանդը: Դուրաքանչիւր տունկը կարճ քննութեան ենթարկուեցաւ, և եթէ վաջեղ էր՝ թերթի մէջ նշանակուեցաւ: Ապա մրցանակ բաշխողները պարտիզի տիրոջ նախագահութեամբ իրանց պաշտօնն սկսեցին, որպէս զի զնահատեն երևեցած արդիւնքները և որոշեն 25 գովութեան արժանի օրնակները: Հետեւանքն այս էր. մայիսի 1-ին բաշխուած 150 տունկերից

1. չորացել էին մօտ 6 ⁰/₀,

2. թերթի էին աճել մօտ 4 ⁰/₀,

3. կանոնաւորապէս զարգացել էին մօտ 60 ⁰/₀,

4. պատուական կերպով ուռճացել էին մօտ 30 ⁰/₀.

Հետեւանքն ուրեմն խիստ միթարական պիտի կոչուէր:

Ապա որոշ ժամին բացուեցաւ ցուցահանդէսը: Տօնախմբութեան ներկայ էին քաղա-

քային խորհրդի անդամները՝ դպրոցական աւագագոյն վարչութիւնը, ուսուցիչները, ծաղիկնամող օրիորդաց դասատուները, և հարիւրի շափ հայրեր, մայրեր և լուսաւորութեան բարեկամներն: Տեղեկատուն իւր բացման ճառով ցոյց տուեց ծաղիկների կանոնաւոր խնամքի դաստիարակչական նշանակութիւնը, շնորհակալութիւն յայտնեց գործին նպաստողներին և վերջապէս այն աշակերտուհիների անունները կարդաց, որոնք որ մրցանակով պատուեցան:—Այսպէս անսովոր ցուցահանգէսը խիստ բազմաթիւ այցելուներ ունեցաւ: Ոչ միայն տեղական քաղաքացիք, այլ և շրջակայ գիւղերից անթիւ յաճախորդներ եկան և իւրեանց զարմացումն ու խնդութիւնը արտայայտեցին պայծառերանգ տեսարանի մասին, որ իրանց առջև բացվում էր, երբ որ մտնում էին մարզարանը: Զուգահեռօքի միջնակէտը կազմում էր իւրեանց իշխանապետի կիսարձանը՝ շրջապատուած սենեկազարդ շքեղ բոյսերով և ծաղիկ կողովներով, որ ընկերութիւնը ձօնել էր իբրեւ ընծայ մրցանակի համար: Այս միջնակէտի շուրջ դասաւորուած էին սպիտակ սփռոցով ծածկուած երկար սեղանների վերայ 141 խնամուած տուէկերը: Նոցանից շատերը աչքի էին ընկնում ծաղկած հոյակապութեամբ. միւսները, ինչպէս զոր օր. coleus—տեսակները, հիացնում էին իրանց տերեւների բարգաւաճութեամբ, խոշորութեամբ և երկներանդութեամբ. իսկ ամէնքը հրապուրիչ էին սպիտակ և կանաչ ներկած ձողերով, գունաւոր և ճաշակով վարդարուած մետաքսակերպ թղթերի փաթեթներով և այն անծածուկ փութով, որով իւրաքանչիւր փոքրագոյն ձիւղն անգամ կարգաւորած և պնդացրած էր:

Զուգահեռօքի վերջը աշակերտուհիները դասարան դասարան յետ ստացան իրանց խընամած բոյսերը: Սոքա այսուհետեւ նոցա սեղահանութիւն են: Մրցանակի արժանացած աշակերտուհիները ստացան բացի ընծաներից նաև մի նկարակերտ գովասանական վկայագիր, որ պատրաստեց մանկավարժական ժողովը: Այս վկայագրերը այժմ անշուշտ որպէս պատի զարդ տներում պատուաւոր տեղ են բռնում և իրանց տէրերին երկար

ժամանակ, թերեւ մինչև ծերութեան օրերը, կը յիշեցնեն անմեղ և սրտաշահ մանկութեան ուրախութիւնները:—

Այս մանրամասն տեղեկութիւնները հանելով „Pädagogische Studien“ պարբերական թերթից, կը ցանկանայինք ընթերցողների ուշադրութիւնը դարձնել թէ ինչպիսի փոքր միջոցներով կարելի է մանուկներին և ծնողներին մեծ ուրախութիւն պատճառել և եթէ դպրոցաւարութիւնը կենդանի է մի համայնքի մէջ, այնտեղ ամենափոքր անդամ անգամ, զոր օր. մի պարտիզպան, աւելի մեծ աւագների միախորհուրդ գործակցութեամբ, ինչպէս կարողանում է մի բարի գործ վախճանին հասուցանել և օրհնութիւն տարածել շատ և շատ ընտանիքներում:

Ս. Ս.

ՄԱՆՐԱԼՈՒԹ.

Սեպտ. 48—50-ին վախճանեցաւ Լայպցիգի համալսարանի սենիոր (ուսուցչապետական ակումբի աւագ անդամ), փիլիսոփայութեան ուսուցչապետ Վիլհելմ Դրոբիշ, 94 տարեկան հասակում: Հանգուցեալը հնրաբարտական ուղղութեան գիւտաւոր սիւներից մէկն է եղել և իւր կեանքի խնդիր դարձրել է ընդարձակել և տարածել հնրաբարտի ուսումը: 1824 թ.-ին սկսելով իւր դասախօսութիւնները Լայպցիգում, ուր և ծնել ու ունել էր, նա մինչև վերջն էլ մնաց այդ տեղ և շարունակեց իւր ուսուցչական գործունէութիւնը մինչև 1886 թ.-ը, հրատարակելով միաժամանակ մի շարք յայտնի գրուածքներ հոգեբանութեան և փիլիսոփայութեան մաս ծիւղերին վերաբերեալ: Կրօնի փիլիսոփայութեան մասին կարողացած իւր դասախօսութիւնների համար նա ստացել էր նաև աստուածաբանութեան դոկտորի պատույն անուանումը:

Ժողովրդական և քրիստոնէական շարժում Անգլիայում: Բացի համալսարաններից, յաճախ տեղի ունեցող հրապարակական դասախօսութիւններից, Անգլիայում վերջին տարիներս աւելացան բազմաթիւ կրթական հաստատութիւններ հասարակ ժողովրդի դաստիարակութեան համար: Ինչն է տրիտի բազմաթուփ տեսան զարգացում: 11000 անդամ ունի: Այս կրթական մեծ հաստատութիւնը հիմնուած է շոթի մի միլիոնատիրոջ առատաձեռնութեան և գտնուում է Լոնդոնի համեմատաբար հարուստ մի թաղում: Միանգամայն տարի առաջ Բոթոմ—Բոթոմ, հարաւային Լոնդոնի աղքատ դասակարգի համար հիմնուած է նոր բազմաթուփ տեսան զարգացում, իշխանութեան և մասնաւոր նախաձեռնողների ջանքերի շոթի: Տասը տարի առաջ հարաւային Լոնդոնի լուսաւորուած քնակիշէտքը կազմեցին մի մասնաժողով, որի նպատակն էր 1500 բանուորի համար հիմնել ժողովրդական բազմաթուփ տեսան զարգացում: Միջոցներ

գտնելու համար մասնաժողովը դիմեց ամենից առաջ բարեգործութեան միջնորդներին, որոնց կառավարութիւնը յանձնում է զանազան նուիրաբերութիւններ: Միջնորդները խոստացան մասնաժողովին 150,000 Ֆտ. ստ. այն պայմանով, որ հասարակութիւնն էլ իւր համակրանաց իբրեւ ապացոյց ստորագրութեամբ հաւաքէ նոյնպիսի մի գումար: Երկու տարուայ մէջ պահանջուած գումարն արդէն պատրաստ էր: Նուիրատուութիւններ ստացուում էին ամեն կողմից: մի անյայտ մարդ միանուագ ստորագրեց 20,000 Ֆտ. ստ.: 1894 թ. մասնաժողովի մօտ պատրաստ էր 500,000 Ֆտ. ստ., որով իսկոյն ձեռնարկեց քաղմարտեւստեան դպրոցի շինութիւնը: Կառավարութիւնն անմիջապէս օգնութեան հասաւ, եւ Լոնդոնի քաղաքացիական խորհուրդը նուիրեց 16,000 Ֆտ. ստ. ժողովրդական կրթական հաստատութիւնների պէտքերի համար: Բորոու - Բոդի քաղմարտեւստեան դպրոցն ստացաւ կառավարութիւնից տարեկան 25,000 Ֆտ. ստ. օժանդակութիւն, որով նրա գոյութիւնը միանգամայն պաւսովում է: Այստեղ եւս, ինչպէս նաեւ ուրիշ ձեռնարկութիւնների մէջ, Անգլիական կառավարութիւնն այն ժամանակ միայն օգնութեան հասաւ, երբ գործն արդէն սկսուած էր եւ հարկատու էր միայն պահպանել:

Ռուսաց լեզուի ուսուցումը Փրանսիայում: — Երկու տարուց ի վեր Փարիզի գիմնադպիւններից շատերի մէջ աւանդուում է Ռուսաց լեզուն. իսկ Լիււի համալսարանում կայ միջին իսկ առանձին ամբիոն ուսաց մատենագրութեան համար: Սակայն բոլոր ջանքերը ցարդ շատ շնչին արդիւնք են տալիս. ծնողներն աւելի օգտակար են համարում իրանց զաւակներին անգլիերէն կամ գերմաներէն սովորեցնել, եւ գիմնադպիական ծրագրի մէջ այդ լեզուներից մէկի ուսուցումը պարտադիր է, մինչդեռ ուսաց լեզուի դասերը կամաւոր են, ինչպէս նրաժշտութեան եւ այլ գեղարուեստների դասերը:

Հսկայական խնդրագիր: — Անգլիացի կանայք պատրաստում են մի հսկայական խնդրագիր Վիկտորիա Թագուհուն ներկայացնելու համար, որպէս զի արգելի ափսոսիք եւ ոգեւից ըմպելիների վաճառումը: Խնդրագիրը գրուած է 44 լեզուներով եւ պէտք է կըն 7,000,000 ստորագրութիւն, Բրիտանական կայսրութեան բոլոր մասերի կանանց կողմից: Ստորագրութիւններ ժողովում է Կանանց մեջազգային համաժողովը, որի նպատակն է մաքսառել արեւելութեան դէմ:

Sydney քաղաքի համալսարանի քիմիայի պրոֆեսոր Liversidge մի կարգ ժեշտ հետազոտութիւններով հաստատեց, որ ծովի ջուրը New South Wales-ի ափերի մօտ պարունակում է $\frac{1}{10}$ - ից մինչեւ 4 գրան ոսկի մի տօնի մէջ, որ կազմում է իւրաքանչիւր խորանարդ մղոն ջրի մէջ 150-ից մինչեւ 260 տօն թանկագին մետաղ: Եթէ ընդունենք բոլոր ոսկիանոսների մեջ ջրի քանակութիւնը 400 միլիոն խորանարդ մղոն, եւ թէ ոսկին հաւասարապէս է գտնւում մի մի գրան իւրաքանչիւր տօն ջրի մէջ, այն ժամանակ պէտք է եզրակացնել, որ ոսկու ընդհանուր քանակութիւնը ծովերի մէջ հասնում է մի հազարի թուանշանի — 400,000,000,000, (հարիւր հազար միլիոն) տօն:

ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ.

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

Ամսոյս 21-ին, Նորին կայսերական Մեծութեան Գահակալութեան երկրորդ տարեդարձի օրը, Նորին Վեհափառութիւնը Երեւանից շնորհատրական հեռագիր ուղղեց Պետերբուրգ, որին ի պատասխան ստացուեցաւ հետեւեալ հեռագիրը Ցարսկոյէ Սէլոյից.

Է. Ա. Մ. Ա. Ծ. Ի. Ն.

ՊԱՏՐԻԱՐԻ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍԻՆ.

Շնորհ ունիմ առ Ձերդ Վեհափառութիւն վասն շնորհաւորութեան և վերառաքեալ աղօթից Ձերոց և հօտին Ձերոյ յաւուր երկրորդ տարեդարձի ամբառնալոյ Մերոյ ի զահ նախնեաց:

ՆԻԿՈԼԱՅ

Նորին Վեհափառութեան հեռագիրն ունէր հետեւեալ բովանդակութիւնը. —

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԿԱՅՍԵՐ.

Ի սմին մեծահանդէս աւուր երկրորդ տարեդարձի ամբառնալոյ Ձերդ Մեծութեան ի փառաւոր զահ նախնեացդ, եւ ընդ հոգեւորական դասու իմոյ և համայն հօտին Հայոց՝ աղօթելով վասն քաջառողջութեան և բարօրութեան Ձերդ Մեծութեան, մատուցանեմ զանձնուէր շնորհատրութիւնս և մաղթեմ ի վերայ Ձեր, խաղաղասէր Արքայ, և ի վերայ համայն Օգոստափառ Տանդ՝ զաստուածայինն օրհնութիւն: Փառապանծ և վեհաշուք ուղևորութիւն Ձերդ Մեծութեան ընդ Եւրոպա լիցի՝ զօրավիգն մեծագոյն և խաղաղ յառաջադիմութեան հզօր Ռուսաստանի:

Մ Կ Ր Տ Ի Զ

ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Շաբաթ հոկտեմբերի 19-ին Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ այցելել Երեւան քաղաքը, ուղեկցութեամբ Տ. Նահապետ վարդապետի: Գեր Տ. Ներսէս եպիսկոպոսը, որին մի ժամ առաջ Լր միայն իմաց տուած Նորին Ս. Օծութեան ուղեորութեան մասին, կոնսիստորիայի անդամների հետ ընդ առաջ էր եկել մինչև այգեստանները:

Նորին Վեհափառութիւնը նոյն օրը ներկայ գտնուեցաւ երեկոյեան ժամերգութեանը, իսկ հետեւեալ օրը ս. Պօղոս—Պետրոս եկեղեցում ս. պատարագին մի համառօտ քարոզ խօսեց, յայտնելով իւր բարի գոհունակութիւնը և Հայրապետական օրհնութիւնը Գեր. Փօլս թեմակալ Տ. Ներսէս եպիսկոպոսին և բոլոր քաղաքացւոյ՝ այն պատրաստակամ ընդունելութեան և խնամքի համար, որ նոքա սիրով ցոյց են տալիս հայազգի թշուառ գաղթականներին, յորգորեց ցրուել նոցա շրջակայ գիւղերը, ուր աւելի հեշտ կը հայթայթեն նոքա իւրեանց օրական ապրուստը, մանաւանդ որ հագուստի և այլ անհրաժեշտ պիտոյքների կողմից Երեւանի բարեգործ հասարակութիւնը բաւականին կատարել է իւր սրբազան պարտքը:

Ս. պատարագից յետոյ Նորին Սրբութիւնը հոգեորական դասի հետ հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարեց ի աէր հանգուցեալ Ազէքսանդր III Կայսեր մահուան երկրորդ տարեդարձի առիթով:

Այդ օրը Նորին Վեհափառութեան ներկայացան Երեւանայ Տ. Նահանգապետը, Ժանդարմի գնդապետը, Ոստիկանապետը, Հոգեւոր Դպրանոցի ուսուցչական խումբը, Բարեգործական ընկերութեան վարչութիւնը, Դպրանոցի հոգաբարձութիւնը և այլ բաղմամբիւ անձինք հայազգի հասարակութիւնից:

Երկուշաբթի, ամսոյս 21-ին, Նորին Ս. Օծութիւնը ս. Սարգիս եկեղեցում ս. պատարագից յետոյ հանդիսադիր եղաւ կայսերական մաղթանքին, որից յետոյ փօլս—այցելութիւն տուեց Տ. Նահանգապետին և ընդունեց Ուսուցչական սեմինարիայի վերատեսչին, Հոգեւոր դպրանոցի բարձր դասարանների աշակերտներին և քահանայական դասը:

Երեկոյեան Նորին Սրբութիւնը բարեհա-

ճեցաւ վերադառնալ Ս. Էջմիածին: Գեր. Տ. Ներսէս եպիսկոպոսը բաղմամբիւ ազգայնոց հետ ճանապարհ դրին մինչև այգեստան և ստանալով Նորին Ս. Օծութեան օրհնութիւնը վերադարձան Երեւան:

Բագուցի այրի տիկին Հողակաթ Մելիքեանը իւր հանգուցեալ ամուսին Մինաս Մելիքեանի անունն յաւերժացնելու համար նուիրեց 12,000 ռ. Գ. Ճեմարանին՝ այն պայմանաւ, որ այդ դրամագլխի տոկոսով մի սան ուսանի Ճեմարանում և ապա համալսարանում կատարելագործուելով՝ հոգեւոր կոչումն ընդունի:

Նոյն բարեպաշտ տիկինն արդէն մի որդեգիր ևս ունի Գ. Ճեմարանում: Տիկին Մելիքեանը վերոյիշեալ գումարի հետ 2,000 ռ. ևս ուղարկել է ի տրամադրութիւն Նորին Վեհափառութեան:

Բագուցի յայտնի վաճառական պ. Լ. Մելիքեանը ուխտ գալով Ս. Էջմիածին՝ ամսոյս 27-ին, Գիւտ Խաչի կիւրակէ օրը, պատարագ մատուցանել տուաւ և հոգաց միաբանական ճաշի ծախքը: Արովհետև Մայր Տաճարը ներսից ձեփելու գործն արդէն վերջացած է և նորոգութիւնը դադարեցրած՝ ս. պատարագն այդտեղ մատուցուեցաւ: Պատարագիչ էր Արթ. Գիւտ քահանայ, որ Նորին Վեհափառութեան յանձնարարութիւններն արտասահմանում ամենայն հաւատարմութեամբ վերջացրած լինելով, եկած էր հաշիւ ներկայացնելու: Ճաշի ժամանակ Վեհափառ Հայրապետի յանձնարարութեամբ ատենաբանեց և բարեմաղթութիւններ արաւ Գեր. Խորեն եպիսկոպոսը:

ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՄԱՅՐ Ս. ՍԵՐԱՍԻՍԻ

Հոկտ. 12-ին, ս. Թարգմանչաց տօնի օրը, այս տարի ևս Ճեմարանի աշակերտները պ. Տեսչի և ուսուցիչների ուղեկցութեամբ Օշական գնացին ս. Մեսրոբի շիրմի մօտ ազգային տօնը տօնելու: Ս. պատարագից յետոյ, պատարագիչ էր Բարեշն. Կորիւն արեղան, ս. Խաչը թափորով դուրս բերուեցաւ և հոգեհանգիստ կատարուեցաւ, որի միջոցին և յետոյ ուղեւորներ կարդացին Զ. դասատան 3 աշակերտներ. ապա երգեցիկ խումբը երգեց: Գիւղացիք այս ա՛գամ ևս մատաղ ունէին: Աշակերտաց համար առանձին ճաշ էր պատրաստած վանքապատկան այգում:

Իշխան Էսպեր Ուխտամսկին Ճեմարան այցելելուց յետոյ խոստացել էր՝ իբրեւ արտայայտութիւն այն գեղեցիկ տպաւորութեան, որ Ճեմարանն իւր բարեկարգ գրութեամբ նորա վերայ թողել էր: Նուիրել Նորին Կայսերական Մեծութեան Թագաժառանգ միջոցին կատարած ճանապարհորդութեան

նկարագիրը, որ իւր աշխատասիրութիւնն է: Պայծառափայլ Իշխանը Ս. Պետերբուրգ վերադառնալով շտապել է կատարել իւր խոստումը և ուղարկել է Նորին Վեհափառութեան անունով ձեմարանի համար մի թանկագին փառակազմ օրինակ:

Գ. ՃԵՄԱՐԱՆԻ ԻՖ. ՏԱՐԵԴԱՐԶԻ ՀԱՆԴԵՍԸ.

Այս տարի ևս ձեմարանը սովորական շքով և հանդիսով կատարեց իւր բացման ԻՖ. տարեդարձը: սեպտեմբերի 28-ին, ս. Գէորգ զօրավարի տօնի օրը:

Ըստ սովորականին ձեմարանի հիւսիսային ճակատը զարդարուած էր թարմ տերեւներից և ծաղիկներից պատրաստած պսակներով և դրասանգներով, իսկ բակը գոյնզգոյն լապտերներով և դրօշակներով:

Այդ օրուայ պատարագը ս. Գայանէի վանքում էր, ուր ժամակարգութեան վերջը հոգեհանգիստ կատարուեց ձեմարանիս հիմնադիր երջանկայիշատակ Գէորգ կաթողիկոսի յիշատակին: Այս առթիւ ատենարանեց ձեմարանի Տեսչի օգնական Արթ. Կարապետ վարդապետը, որ իւր քարոզին բնարան առնելով «Ծանիջիք զձեմարտութիւնն, և ձեմարտութիւնն ազատեացէ զձեզ» (Յով. Ը. 32) խօսքերը, բացատրեց օրուայ հանդիսի խորհուրդը:

Ժամը 11-ին հանդիսականների բազմութիւնը շրջապատել էր ձեմարանի հիւսիսային սալայատակը. ներկայ էր և միաբանութիւնը, գլուխ ունենալով Գեր. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսին, որ Վեհափառ Կաթողիկոսի կողմից նշանակուել էր ներկայացուցիչ: Աւուր պատշաճի շարականից յետոյ ամբիոն բարձրացաւ ձեմարանի Տեսուչ Մեծ պ. Կարապետ Սոստանեանը և կարգաց քաղուածօրէն ձեմարանի 1895—96 ուսումնական տարուայ տեղեկագիրը, որ ընթերցողն ամբողջութեամբ տպագրուած կգտնէ ստորև:

Տեսչից յետոյ ձեմարանի ուս. պ. Յ. Յովհաննիսեանը կարգաց իւր «Իմ մայրը» ոտանաւորը, որ նոյնպէս լոյս է տեսնում սոյն համարում: Ապա ձեմարանի Զ. դասարանի մի աշակերտ, Խ. Տ. Կարապետեան, ի դիմաց բոլոր ձեմարանի սաների՝ կարգաց մի գրաբար ուղերձ, որով յայտնում էր իւր հիացումն ու երախտագիտութիւնը դէպի ձեմարանի մեծ հիմնադիրը և յորդորում էր իւր ընկերներին միշտ սրտով կապուած մնալ լուսոյ այս տաճարի հետ: ձեմարանի ուսուցիչ պ. Ստեփ. Կանայեանը կարգաց իւր համեմատութեանց արդիւնքը, որ արել էր Մեսրոպ երէցի ձեռագրների վերայ՝ բաղդատութեամբ Բիւզանդարանի և Մովսէս Խորենացու պատմութեան, Հանգէսը վերջացաւ Գեր. Սուքիաս արքեպիսկոպոսի ատենաբանութեամբ, և պահպանիչով:

Երեկոյան ձեմարանի բակը լուսաւորուած էր գոյն զգոյն լապտերներով, աշակերտները երգում

էին և ժողովրդեան խումն բազմութիւն մինչև ժամը 11-ը զբօսնում էր և զուարճանում: Ապա ուսուցիչները և աշակերտները մի ընտանեկան հանդէս կազմեցին, վայելելով միւրգ և ընթրիք:

Այստեղ կարգացուեցան ոտանաւորներ և բարեմաղթութիւններ եղան. ի վերջոյ կարգացուեցան բազմութիւն շնորհաւորական հեռագիրներ թէ ձեմարանի սաներից և թէ նրա բարեկամներից, որոնք գալիս էին իրենց խնդակցութիւնը խառնելու ներկայ եղողների ուրախութեան և իրենց հոգեպէս ներկայութեամբ ամբողջացնելու ձեմարանական ընտանիքի կազմութիւնը:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՏԵՍԶԻ ՃԵՄԱՐԱՆԻ Ս. ԷԶՄԻԱՅՆԻ.

ԻՖ. ՏԱՐԵԴԱՐԶ.

28 սեպտ. 1896 ամի.

Սրբազումար Հայրք և Պատուարժան հասարակութիւն.

1874 թուի սեպտեմբերի 28 ին յաւելրժայիշատակ Տէր Գէորգ Դ. կաթողիկոսն առաջին անգամ բաց արաւ ձեմարանիս դռներն հայ մանուկների առաջ: Այն ժամանակից սկսած մինչև օրս անմոռանալի չիմնադրի կարգադրութեամբ սովորութիւն է եղել ձեմարանիս բացման տարեդարձին, այն է ս. Գէորգայ զօրավարի տօնի օրը, այստեղ այս անձուկ հրապարակի վերայ՝ գեկուցանել հայազգի հասարակութեանը ձեմարանիս տարեկան տեղեկագիրը: Այս երրորդ անգամն է, որ այդ պարտականութիւնը կատարելու բարեբաղդութիւնը Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճութեամբ նուաստիս է վիճակուում: Աչքի առաջ ունենալով, որ Հայոց եկեղեցին միշտ և հանապազ անբաժան է հայ ժողովրդից, և իւր բոլոր հիմնարկութիւնների և առաւելապէս դպրոցների բարգաւաճումը պարտական է նոյն ժողովրդին, զարմանալի չէ, որ Տ. Գէորգ Դ., Հայոց եկեղեցու աւանդական ոգուն հետեւելով սահմանել է այս իսկ օրն հաշիւ տալ այն ժողովրդին, որ ինքն է Հայոց բոլոր եկեղեցական հաստատութիւնների նիւթական պահպանութեան և զարգացման աղբիւրը: Քսաներկու տարի յառաջ երբ սկիզբն առաւ ձեմարանիս գոյութիւնը Մայր Աթոռի վիճակը շատ աւելի անձուկ էր նիւթական քան այսօր, քսաներկու տարի յա-

ռաջ իսկապէս ցնորք էին համարում ս. Էջմիածնի ծոցում Ճեմարան պահելու խորհուրդը և հասարակեալ էր այն կարծիքը թէ վաղ կամ ուշ պիտի փակուի այդ հաստատութիւնը, չունենալով նիւթական ապահովութիւն. սակայն զուր էին այդ երկիւղները. եթէ կային այլ և այլ թերութիւններ, որոնք արդարացի կասկածների տեղիք էին տալիս, նիւթական ապահովութեան կողմից կասկածները միանգամայն անտեղի էին. որովհետեւ, ինչպէս շատ մեծագործ հայրապետներ, Ճեմարանիս հիմնադիրն էլ հաստատուն հաւատ ունէր, որ լաւ բանի համար ժողովուրդը միշտ պատրաստ է իւր լուծման տալու, եթէ այդ լուծման հարցն էր քննել և ի՞նչ լինելն իմացուի և գործի մասին պարբերաբար հաշիւ ու համար տրուի. և չսխալուեցաւ. Աթոռի եկամուտներն սկսեցին աւելանալ այն օրից, երբ Ճեմարանիս հիմնարկութեան լուրը տարածուեցաւ. Ճեմարանիս անունը կարճ ժամանակի մէջ տուաւ Աթոռին այն, ինչ որ չէին տուել երկար տարիների ընթացքում ոչ Մայր Աթոռիս գիւղերը, ոչ բազմաթիւ ուխտաւորները և ոչ այլ և այլ հոգեւոր կարգերը, որ հնուց սահմանուած կային: Եւ ի՞նչ ենք տեսնում. տեսնում ենք, որ թէպէտ 1867 թուին՝ Հիմնադրի ս. օծման տարին Մ. Աթոռիս գանձարանը թափուր էր, և պարտք էլ ունէր, 1882 թուին դեկտ. 6-ին՝ նոյն յաւերժայիշատակ Հիմնադրի մահուան վայրկեանին՝ նոյն գանձարանում կար 350 հազար ռուբլի գումար: Ճեմարանիս ապահովութեան համար գումարուած գրամագլուխն էր այդ, որ գոյացել էր անմոռանալի Հիմնադրի հանձարեղ անտեսութեամբ, նորա վեշտասանամեայ գործունէութեան ժամանակ: Այդ գումարը հայ ժողովրդի քրտանց պտուղն է, որ նուիրել է Մ. Աթոռին Ճեմարանիս պահպանութեան անունով: Իբրեւ հարեանցի օրինակ արժան է, որ յառաջ բերենք այստեղ միայն այն բարերարների ցանկը, որոնք զեռ. 1871—75 թուին խնդակից եղան Ճեմարանիս բացման և իրենց բարեպաշտական նուէրներով յաւերժացուցին այդ:

Եայանի է, որ Ճեմարանիս Հիմնադիրը ուրիշ այլ միջոցների հետ միասին հետեւեալ

միջոցն ևս գործ դրեց՝ հայ ժողովրդին մասնակցութեան հրաւիրելու ժամանակ: Եւ 1874 թուին նախապէս ուղարկեց Ռուսաստանի զանազան վիճակները երեք վարդապետ, որոնց յանձնեց նոր բացուելիք Ճեմարանի համար սաներ ընտրելու և բարերարներ գտնելու: Այդ իմաստուն ձեռնարկութիւնն իւր մեծ օգուտներն ունեցաւ. Ճեմարանիս հաստատութեանն օգնութեան ձեռք կառկառեցին այնպիսի տեղերից, որ սպասել կարելի չէր. Զորօրինակ՝ Եւր Նախիջևանի հաստատութիւնն յանձն տուաւ մշտնջենապէս հինգ որդեգիր պահելու, վճարելով տարեկան 1500 ռուբլի. Եւր Նախիջևանցի մի աիկին (տիկ. Գոգոյեանց) նուիրեց մի որդեգրի ծախք 300 ռուբլի. Ղզարի հաստատութիւնն յանձն տուաւ պահելու երկու որդեգիր, և զբաւական նուէրներից զատ խոստացաւ ամէն տարի այգեկութիւն քաղցու ժողովել յանուն Ճեմարանի և նորա վաճառումից գոյացած արդիւնքը հասցնել ս. Էջմիածին. Ղզարցի Սիմէօն Դովրեանցը նուիրեց մի որդեգրի ծախք 300 ռուբլի. Մոզդուկ քաղաքն յանձն տուաւ մի որդեգիր պահելու ծախք. Ասարխանցի Մկրտիչ Սարգսեանցը միանուադ նուիրեց 600 ռուբլի. Օդեսայից Մանուկ Պէյ Յովհաննիսեանն յանձն տուաւ մի որդեգրի ծախք: Այսպիսի շարժման մէջ քաջալերուած յառաջ եկան հետզհետէ և այլ բարերարներ, որոնք թէև մեծագումար տուրքեր չէին յատկացնում, բայց իրենց լուծմաներով նոր աղբիւր բաց արին Ճեմարանիս ապահովութեան համար: Այսպէս՝ Եյսկ քաղաքից բարեպաշտ ոմն Մանուկ Սուբաշեանց 1876 թուին խոստանում է ցմահ տարեկան 25 ռուբլի տալ Ճեմարանիս. նոյն տեղից Դաւիթ Պոպովեանց նոյնպէս խոստանում է ցմահ 50 ռուբլի. Ղզարցի Սայառեանց Գէորգ տարեկան 10 ռուբլի և այսպէս շատերը զանազան կողմերից և զանազան դասակարգի մարդիկներից:

Առաւել աչքի են ընկնում այն ժամանակի հոգեւորականները, որոնք թէ խօսքով և թէ գործով աջակից են հանդիսանում լուսահոգի հայրապետի բարի ձեռնարկութեանը: Այսպէս՝ Եայանի է, որ Ռուսաստանում մի քանի տօնավաճառներ կան, ուր վաճառականների

Հոգևոր պէտքերն հոգալու գնում են քահանաներ. արդ՝ այդպիսի քահանաները Նոր Նախիջևանում 1875 թուին խոստանում են տարեկան 170 ռուբլի բաժին հանել Ճեմարանին Մակարիոյ օժնավաճառի արգիւնքներից, 60 ռուբլի Պարկովի օժնավաճառից և 60 ռուբլի Պալտովայի. Աստրախանի քահանաներ՝ նոյն օժնավաճառներից մասն են հանում Ճեմարանիս տարեկան 240 ռուբլի: Նոյնպիսի մասնակցութիւն երեւում է և այն ժամանակի միքանի առաջնորդների կողմից: Աստրախանի թեմակալ բարեյիշատակ Գեորգ արքեպիսկոպոս Վեհապետեանը միանուագ նուիրեց Ճեմարանին 500 ռուբլի. նորա անցմանից յետոյ Մայր Աթոռիս գանձարանը մշտաւ միանուագ 18 հազար ռուբլի յանուն Ճեմարանի. Հիմնադրի կարգադրութեամբ հոգեւոր արքեպիսկոպոսը դասուեցաւ Ճեմարանի մշտնջենաւոր բարերարների կարգը, և անօրինուեցաւ պահել նորա անունով երկու որդեգիր: Արցախու թեմակալ բարեյիշատակ Սարգիս արքեպիսկոպոս Զալալեանցը 1875 ամի ապրիլի 1-ից սկսած իւր առաջնորդական թոշակից նուիրեց Ճեմարանին տարեկան մի հազար ռուբլի, որքան սր իւր պաշտօնի մէջ էր: Նոյն Արցախու թեմակալ բարեյիշատակ Անդրէաս արքեպիսկոպոսը, որ երեք տարի Ճեմարանիս կառավարիչ եղաւ առանց թոշակի, կտակով աւանդեց յանուն Ճեմարանի իւր անձնական գումարները՝ մի որդեգիր պահելու համար. հիմնադրի կարգադրութեամբ այս հոգեւոր արքեպիսկոպոսն էլ դասուեցաւ մշտնջենաւոր բարերարների կարգը:

Այսպիսի բարերարների հետ միասին յիշատակութեան արժանի են ազգիս հանրածանօթ բարերարներն, յաւերժայիշատակքն՝ Մըկրտիչ Սանասարեանց, որ 1875-ին միանուագ նուիրեց 500 ռուբլի և խոստացաւ տարեկան 300 ռուբլի ծախսելու Ճեմարանիս ուսումնական պիտոյքների համար, և Թովսէփ Իդմիրեանց, որ իւրաքանչիւր տարի Ճեմարանիս մատենադարանի համար ընտիր ընտիր հրատարակութիւններ ուղարկելուց զատ միանուագ թողեց և մի հազար ռուբլի: Ճեմարանիս մատենադարանի մշտնջենաւոր բարերարների մէջ յիշատակութեան արժանի են Կոմս Մի-

քայէլ Լօրիս Մելիքեան, Պետրոս Շանշեան, Նիկողայոս Տէր Եսկոբեան, որոնք ամբողջ մատենադարաններ են նուիրել, պ. Կարապետ Եզեան, որ Ճեմարանիս բացման օրից մինչև այժմ միշտ բաժին է հանում մատենադարանին բաղմատեսակ հին և նոր հրատարակութիւններ զանազան լեզուներով:

Անհատներից զատ Ճեմարանիս օգնութեան են հասել և զանազան հաստատութիւնները. զոր օրինակ՝ 1875 թուին Նոր Նախիջևանի Բարեգործական և Բազուայ Մարդասիրական ընկերութիւնները յանձն առան պահելու մի մի որդեգիր. Ս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցին յանձն առաւ հոգալու Ճեմարանիս ուսումնական պիտոյքների մի մասը, այն է բնագիտական պարագաները. մի քանի այլ եկեղեցիներ չինայեցին իրենց եկամուտներից դրամական նպաստներ նշանակելու՝ ոմանք ինքնաբերաբար և ոմանք էլ հոգևոր իշխանութեան կարգադրութեամբ:

Այս ամէնն երախտագիտութեամբ հարեանցի յիշատակելով, չենք կարող չտեսնել, որ Ճեմարանիս ապահովութեան հանգամանքներն ընդ միշտ կախուած են հասարակութեան համակրութիւնից. յոյս ունենալով և հաւատալով, որ նոյն համակրութիւնն ապահոված է և ապագայի համար, անցնենք մեր գործին:

Առ 1 սեպտ. 1895 ամի Ճեմարանի աշակերտների թիւն էր 94. նոր ընդունուեցան 53 տղայ, որով բոլոր աշակերտների թիւն անցեալ տարի էր 147. նոյանից 51 աշակերտ տեղաւորուած էին Գ. դասարանում, որ ուներ երկու բաժանումն. 37 աշակերտ Գ. դասարանում, 15 հինգերորդում, 25 վեցերորդում, 7 առաջին լսարանում, 9 երկրորդում և 4 երրորդում: Այսպիսով Ճեմարանիս դպրանոցական բաժնի աշակերտների գումարն էր 127, իսկ մասնագիտականինը 20:

Այդ աշակերտների յառաջագիմութեան տարեկան ընթացքն այսպէս է.

Դպրոցական բաժին.

		Թ.	Տն.	արձ.
Գ. դասարան	51 աշակերտ	30	17	4
Գ.	— 37 —	29	2	6
Ե.	— 15 —	15	»	»
		աւարտ.		
Զ.	— 24 —	17	2	5
	127	91	21	15

Մասնագիտական բաժին

Ա. Լսարան	7	ուսանող	4	արձ.	1
Բ. —	9	—	9	»	»
Գ. —	4	—	4	»	»
	20		19		1

Գործողական շրջանի 127 աշակերտից դասարանները փոխել են 74 աշակերտ, աւարտել են 17. դասարաններում մնացել են 21. և արձակուել են աշակերտութիւնից 15.

Մասնագիտական բաժնի 20 ուսանողից փոխել են 15, աւարտել են 4 և արձակուել 1.

Մասնագիտական բաժնի ուսանողներից վեցը ձեռնադրուեցան սարկաւագ. սորա են

Տէր Աւետիսեան Սմբատ	Գ. Լ.
Սմբատեան Ղազար	» »
Էդիլեան Արամ	Բ. Լ.
Մաճու. Բարայեան Ստայի	» »
Պետրոսեան Վոստանդին	» »
Մելքիսեդեկեան Գրիգոր	Ա. Լ.

Բ. Լսարանի ուսանող Պօղոս Չուբարեան ընդունուած է միաբան Մայր Աթոռոյ և սպասաւորում է եկեղեցում իբրև ուրարակիր:

Գործողական շրջանն աւարտող 17 աշակերտից 11 փոխադրուեցան մասնագիտական բաժին, իսկ 6 արձակուեցան աւարտման վկայականով:

Մասնագիտական բաժնի շրջանն աւարտող 4 ուսանողներն են

- Բժշկեան Վահան Գաւրիսեցի,
- Յովհաննիսեան Հայկ Յոնայ գիւղացի,
- Նոր Արեւեան Լուսեղէն Նոր-Նախիջևանցի
- և Տէր Գարրիէլեան Մուշեղ սրկ. Շուշեցի:

Առաջին երեքն արձակուեցան ձեւարանից լիակատար ուսման վկայականով, իսկ չորրորդը նոյնպիսի վկայական ընդունելուց յետոյ Վեհափառ Հայրապետի հրամանով ուղարկուեցաւ բարեյիշատակ Գէորգ Փրիգոնեանի հաշուով Կիւփի կայսերական համալսարանն իրաւարանութիւն, և մասնաւորապէս եկեղեցական իրաւագիտութիւն, ուսանելու և ձեւարանի ուսուցչութեան պատրաստուելու համար:

Ըստ այսմ առ 1 սեպտեմբերի տարւոյս ձեւարանի աշակերտների թիւն է ընդամենն 121. ըստ վիճակաց նորա բաժանուումն են այսպէս.

- 1. Երեւանու թեմից . . . 51 աշակերտ
- 2. Վրաստ. և Իմերէթի թեմից 28
- 3. Արցախու թեմից . . . 13
- 4. Տաճկաստանի վիճակներից 12
- 5. Պարսկաստանի վիճակներից 6
- 6. Համախու թեմից . . . 5
- 7. Բեսար. և Ն. Նախիջ. թեմից 4
- 8. Աստրախանի թեմից . . . 2

121 աշակերտ

Մայր Աթոռիս հետ ունեցած հաղորդակցութեան դիւրութիւնն և ժողովրդի համեմատական առաւելութիւնն են երեւի պատճառ, որ Երեւանու թեմն առ հասարակ ամենից շատ աշակերտներ է տուել ձեւարանիս. անցեալ ուսումնական տարուայ մէջ այդ թեմից ունեցել ենք 51 աշակերտ, որ գրեթէ ամբողջ աշակերտութեան $\frac{3}{10}$ մասն է. Երեւանու թեմից յետոյ նշանաւոր է Վրաստանի և Իմերէթի թեմի աշակերտների բազմութիւնը, որ ամբողջի $\frac{1}{10}$ մասն է: Այսպիսով տեսնում ենք, որ այն երկու թեմերը, որոնք ունին առանձին առանձին ընդարձակ թեմական դպրոցների, ձեւարանիս աշակերտութեան տալիս են $\frac{2}{3}$ մեծամասնութիւն, մինչդեռ հայոց բոլոր միւս թեմերը միասին, որոնց մէջ են և Տաճկաստանի վիճակներն և Պարսկաստանի երկու թեմը, ունեցել են ձեւարանիս աշակերտութեան մէջ միայն $\frac{1}{10}$ բազմութիւն: Այդ իսկ աչքի առաջ ունենալով, սաների ընտրութեան ժամանակ վարչութիւնն աշխատել է ըստ կարելւոյն նախապատուութիւն տալ այն թեմերին, որոնք առաւել կարօտ են Մայր Աթոռի խնամքին, մանաւանդ որ հայոց եկեղեցու ընդարձակ և բազմաթիւ թեմերի մէջ կան արգարե այնպիսիները, որոնք կեդրոնից շատ հեռու ընկած լինելով, նստած են խաւարի մէջ, և չունին ոչ ձեռնհաս հոգեւոր հովիւներ, ոչ քահանաներ և ոչ ուսուցիչներ: Վարչութեանս այսպիսի ձգտման արդիւնք է այն որ՝ այն ինչ նախընթաց տարիներն Երեւանու թեմի աշակերտները կէսից աւելի էին, անցեալ ուսումնական տարին համեմատաբար պակասեցան, և փոխարէն ընդունուեցան 12 աշակերտ Տաճկաստանից և Պարսկաստանից:

Այն բազմաթիւ խնդրատուներից, որոնք անցեալ տարուայ ընդունելութեան ժամանակ քննուեցան, կարելի եղաւ ընտրել 58 աշակերտ. նոցանից 51 մասն Գ. դասարան. դասարանական սենեակների անձկութեան պատճառով, վարչութիւնն ըստ իրաւունք էր նոցա զետեղել երկու սենեակի մէջ. այդպիսի բաժանման ժամանակ ի նկատ առնուած է, անշուշտ, և նորեկների պատրաստութեան անհաւասար լինելը:

Անցեալ տարի ուսումնական տարուայ սեպտեմբերի 5-ին և դեկտեմբերի մայիսի 10-ին. ուսումնական տարուայ ընթացքում պարապման օրերի թիւն էր ընդամենն 160. այդ օրերի ընթացքում աշակերտները ունեցել են 4556 ժամ դասարանական պարապմունք. կիրակի և տօն օրերի թիւն էր 87, հաշուելով նաև ձմեռային և զատկական արձակուրդները:

Նոցին Կայսերական Մեծութեան մեծահանգէս Թագադրութեան առթիւ Վեհափառ Հայրապետի հրամանով բոլոր դասարանների մէջ ուսումը դադարեցաւ մայիսի 10-ին:

Մանկավարժական խորհրդի որոշմամբ տարեկան հարցաքննութիւն եղաւ միմիայն Զ. դասարանում և Գ լսարանում այն աշակերտների համար, որոնք աւարտելու էին իրենց ուսման ընթացքը իսկ միւս դասարանների աշակերտների յառաջագիմութեան արդիւնքն որոշուեցաւ տարեկան թուանշաններով:

Անցեալ ուսումնական տարին ճեմարանիս ուսուցչական խմբի մէջ հետեւեալ փոփոխութիւնն եղաւ. ուսուցչութիւնից հրաժարուած պ. Մինաս Բերբերեանի տեղ նշանակուեցաւ պ. Ստեփան Վանայեանը, պ. Մելքոն Գանազեօղեանի տեղ պ. Արեգնազով Ալէքսանեանը և հ. Վոմիտաս վարդապետի տեղ հ. Աւետի վարդապետ Յովակիմեանը. միևնոյն ժամանակ վերակացու նշանակուեցան պ. պ. Մարտիրոս Հախնազարեան և Արեգնազով Ալէքսանեան. առաջինն ստանձնեց և ճեմարանիս վարժոցի ուսուցչութեան պաշտօնն, իրրեւ օգնական պ. Նիկողայոս Քարամեանի, որ ժամանակաւորապէս ստանձնել էր մանկավարժութեան ուսուցչի և վարժոցի ղեկավարի պաշտօնը:

Ճեմարանիս լոյրոր պաշտօնեաներն արիւնքութեամբ վարել են իրենց գործը. սակաւաթիւ են նոցա մէջ այնպիսիները, որոնք անձիշդ են գտնուել, և այն գլխաւորապէս հիւանդութեան պատճառով:

Բաց թողած դասերի գումարն է 131, բայց այդ ժամերին աշակերտները չեն զրկուել պարապմունքից, որովհետեւ մի քանի ուսուցիչներ պարապելով իրենց բացակայող պաշտօնակիցների փոխարէն, ոչ միայն լրացուցել են թերին, այլ և աւանդել են 11 աւելորդ դաս. նոյն իսկ բացակայող ուսուցիչներն աշխատել են ըստ կարելւոյն լրացնել իրենց թերին. այսպիսով առաջինները պարապել են 94, իսկ վերջինները 48 աւելորդ դաս:

Անցեալ ուսումնական տարին ճեմարանիս մանկավարժական խորհուրդն ունեցաւ 17 նիստ. առաջին գումարումն եղաւ սեպտեմբերի 3ին, Խորհուրդն առաւելապէս զրազուել է աշակերտների յառաջագիմութեան և վարքի ու բարքի քննութեան խնդիրներով, Բացի այս՝ նորա պարապմանց առարկաներն եղել են ներքին կարգապահութեան խնդիրները, տարեկան տօների, հանդէսների և գրական երեկոյթների կազմակերպութիւնն և նոցա մէջ աշակերտներին գրաւոր և բանաւոր վարժութիւններ յատկացնելու գործը: Մանկ. խորհրդի որոշմամբ տեղի են ունեցել ճեմարանում մի քանի տարեկան հանդէսներ, որոնցից նշանաւորներն են.

Ա. Վեհափառ Հայրապետի ս. Օծման տարեգարծի օրը սեպտ. 26ին.

Բ. Հոգեւոր ճեմարանիս բացման տարեգարծի օրը սեպտ. 30ին.

Գ. Ս. Թարգմանչացն մերոց յիշատակի օրը հոկտ. 14ին.

Դ. Ս. Առաջին Լուսաւորչացն մերոց Թաղէսի և Բարդուղիմէոսի տօնի օրը դեկ. 2ին. Ե. Տարեմտին.

Զ. Վեհափառ Հայրապետի անուանակոչութեան տօնի օրը յունվ. 15ին.

Է. Ս. Աւետիկեանց քահանայից տօնի օրը յունվ. 30ին.

Ը. Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի տօնի օրը Մարտի 9ին.

Թ. Նոցին Վայսերական Մեծութեան մեծահանդէս թագադրութեան առթիւ մայիսի 15ին, 16ին և 17ին.

և Ժ. Ս. Էջմիածնի տօնի օրը մայիսի 26ին.

Բացի այս՝ նոյեմբեր, դեկտեմբեր և յունվար ամիսների մէջ մի քանի անգամ տեղի են ունեցած և գրական երեկոյթներ:

Թէ տօների և թէ երեկոյթների ժամանակ ճեմարանիս սաներն իրենց ուսուցիչների և դաստիարակների աջակցութեամբ պատրաստում էին ընտիր հեղինակների ընթերցուածներ, բերանացի արտասանութիւններ. միևնոյն ժամանակ ոմանք պատրաստում էին և յատուկ գրաւոր շարագրութիւններ հանդէսների և երեկոյթների ժամանակ կարդալու համար:

Հանդէսներից շատերին ներկայ են եղել Մայր Աթոռիս սրբազումար միաբանութեան անդամները:

Աշակերտների վարքի բարքի վերայ մերձաւոր հսկողութիւն էր գործում տեսչի օգնական հ. Վարապետ վարդապետը, որ օրինակելի եղանակով վարում է իւր պաշտօնը. մեծի պահոց օրերը Բարեշնորհ Հ. Վարապետը երեկոյեան աղօթքից յետոյ միշտ կարդում և բացատրում էր աշակերտներին Առաքելոց թղթերից աւելորդ պատշաճի հատուածներ, Հ. Վարապետին աջակցում էին դասարանական դաստիարակները, որոնք աշախոյժութեամբ հետեւում են աշակերտների կրթութեանը. նոքա են.

Պ. Յովհաննէս Յովհաննիսեան Զ. դասարանի

Պ. Նիկողայոս Քարամեան Ե. դաս.

Պ. Սէթ Յարութիւնեան Դ. դաս.

Պ. Գալուստ Թումայեան Գ. դաս.

Ներքին կարգապահութեան վերայ մերձաւոր հսկողութիւնն յանձնուած էր երեք վերակացուներին, որոնք են պ. պ. Վարդան Արովեան, Մարտիրոս Հախնազարեան և Արեգնազով Ալէքսանեան. բացի այս՝ պ. Արովեանին առանձնապէս յանձնուած էր ամենայն օր զրադեցնել Դ. Ե. և Զ. դասարանների աշակերտներին ռուսերէնի զրուցատրութեամբ:

Ճեմարանիս նախկին բժիշկ պ. Արմենակ Վարդանեանի հրաժարուելով ուսումնական տարուայ առաջին երկու ամիսը բժշկի պաշտօնը ժամանակաւորապէս վարում էր գաւառական բժիշկ պ. Սողոմոն Սաժուսեանը, իսկ նոյեմբեր ամսի մէկից

բժշկութեան պաշտօնն ստանձնեց Ճեմարանում պ. Կարապետ Տէր Խաչատրեանը, որ կանոնաւոր կերպով հսկում է աշակերտների առողջապահութեան վերայ. թէև ծանր հիւանդներ եղան, բայց Տեառն ողորմութեամբ բոլորն էլ ապաքինեցան:

Մատենադարանի մերձաւոր հսկողութիւնն անցեալ տարի ժամանակաւորապէս յանձնուած էր Բարեշնորհ Կարապետ վարդապետին: Մատենադարանում կային 6934 գիրք. նոցանից 1819 հայերէն, 3311 ռուսերէն և մնացեալն այլ և այլ լեզուներով: Նոր աւելացան 346 գիրք: Բացի այս՝ մատենադարանն ունի 5120 հին և նոր դասագիրք գանձաւան լեզուներով, և 66 անուն պարբերական հրատարակութիւններ:

Ճեմարանիս տնտեսական կառավարութիւնը Ա.Նահապետ Հայրապետի հրամանով յանձնուած էր Բարեշնորհ Եղնիկ վարդապետին, որ հաւատարմութեամբ և եռանդով վարեց իւր պաշտօնը, ջանալով սահմանափակել աւելորդ ծախքերն և խնայողութեամբ հոգայ տնտեսական պէտքերը: Ա.Նահապետ Հայրապետի սահմանած նախահաշուին համեմատ 1895 թուին դրամական ծախք եղած է. հաշուելով յունվարից յունվար, ընդամէնն 30,696 ռ. 10 կ.: Այս գումարի մէջ հաշուելու չէ Մայր Աթոռի կողմից Ճեմարանի վերայ գործ դրած պաշարեղենի ծախքը. թէ աշակերտների և թէ Ճեմարանում բնակող պաշտօնեաների և ծառաների օրական հացն և կերակուրը մատակարարուած են վանքից միտրանութեան հետ միասին: Նմանապէս պէտք է յիշենք, որ Ճեմարանի այն պաշտօնեաները, որոնք ս. Էջմիածնի միաբանութեան անդամներից են, ամէն պաշտօն և պարտականութիւն կատարել են առանց որ և է դրամական վարձատրութեան: Անցեալ տարուայ դրամական ծախքերի տեսակներն հետեւեալներն են.

Ա. Ծախքը ըստ ուսումնական մասին 12,695 ռուբ. 62 կ. այս գումարի մէջ են թէ ուսուցիչների թոշակը և թէ մատենադարանի, բնագիտական սենեակի, դասական և դասարանական պիտուքների և կահարարիքի ծախքերը:

Բ. Ծախքը ըստ ուսումնական վարչութեան 3876 ռուբ. 68 կ. այս գումարի մէջ են տեսչի, վերակացուների և մատենադարանապետի թոշակները:

Գ. Ծախքը ըստ տնտեսական վարչութեան 1622 ռուբ. 31 կ. այս գումարի մէջ են քարտուղարի, հանդերձապահի և ծառաների ռոճիկներն և դիւանական ծախքը:

Դ. Ծախքը պահպանութեան որդեգրաց 7502 ռուբ. 73 կ. այս գումարի մէջ են 134 գիշերօթիկ որդեգրի հագուստի, սպիտակեղէնի, կոշիկի, լուացքի, կարկատանի, բաղնիսի, թէյի, շաքարի և այլ ծախքերը:

Ե. Ծախքը պահպանութեան հիւանդանոցի 1368 ռուբ. 38 կ. այս գումարի մէջ են բժշկի և հիւանդապահի թոշակները:

Զ. Առուելիք և ճրագ 1112 ռուբ. 65 կ. այս գումարի մէջ են ածուխի, փայտի, նաւթի, մոմի, լապտերների և այլ ծախքերը:

Է. Այլ և այլ ծախք 2517 ռուբ. 73 կ. այս գումարի մէջ են թէ նորոգութեան և կարկատանների, և թէ մանր և անակնունելի ծախքերը:

Դրամական ծախքերի այս համառօտ հաշիւն, յոյս ունինք, կարող կը լինի ուղղել շատերի թիւր գաղափարն առ հասարակ Ճեմարանիս տնտեսութեան մասին և աղաւթը նոցա միտքն անստոյգ լուրերի աղբեցութիւնից:

Համառօտ տեղեկագիրս կնքելու վայրկեանին մի պարտիք ևս ունինք հատուցանելու՝ այն է արձանագրելու աստ Ճեմարանիս խորին երախտագիտութիւնն առ երկու հայրապետները: Առաջինը Ճեմարանիս հիմնադիր յաւերժայիշատակ Տէր Տէր Դէորդ Դ. կաթուղիկօսն է, երկրորդը մեր սեկեղեցու արդի պետը՝ աստուածընտիր հայրապետն ամենայն հայոց Տ. Տ. Մկրտիչ: Արդարութեամբ և իրաւամբ այսօր, երբ Ճեմարանս մտնում է իւր դոյութեան քսաներորդ երրորդ տարեշրջանը, այդ երկու նուիրական անուները կապուում են իրար հետ. մէկը նախապատճառն է Ճեմարանիս գոյութեան, միւսը սորա խնամողն է: Թող ներուի մեզ մի վայրկեան կանգ առնել այստեղ և պարզել մեր հայեացքը Ճեմարանիս գոյութեան նպատակի և արդի վիճակի վերայ, որպէս զի ստուգիւն ճանաչենք թէ ինչո՞ւ առանձնապէս երախտագէտ լինելու պարտիք ունինք առ երկու նուիրական հովուապետները:

Ակամայ յիշում եմ այստեղ մեր նախկին պատմական դարերի կեանքը. թէպէտ եղել են հին ժամանակ բազմերջանիկ շրջաններ, սակայն մեզ առանձնապէս զգալի է քրիստոնէական դարերի այն ժամանակների վիճակը, երբ բազմի անխիւր շրջում էր գէպի ձախ, և Հայոց զիւրի թափուում էին բազմատեսակ աղէտներ՝ ոչ այնքան նիւթական, որքան հոգեկան, բարոյական հարուածներով առատացած. յիշում եմ Մեհրուբանների և Վասակների շրջանը. յիշում եմ պարսից, արաբացւոց, սելջուկների, թաթարների ա-

նազորոյն հարուածները, երբ անխնայ ապականուում էր մոլեռանդ հոգւով այն ամէնն, ինչ որ քրիստոնեայ Հայաստանի պարծանքն էր. յիշում եմ այդ ծանր աղէտների պատճառով յառաջացած ակամայ դաղթականութիւնները, բռնի կրօնափոխութիւնները, ներքին տագնապալից կեանքի մէջ հետզհետէ սնունդ առնող անտարբերութեան ոգին. յիշում եմ այս ամէնն և ակամայ ստիպուած եմ հարցնել՝ ի՞նչպէս էր, որ այդ ազգը մընաց, մնաց իբրեւ ազգ, պահեց իւր լեզուն, իւր հայրենի աւանդութիւններն, և դեռ կարող է մտաւոր յառաջադիմութեան ասպարիզում ժամանակակից կեանքին հաղորդակից լինել: Գիտեմ ամէնքն էլ այդ հարցը տալու են. նորա պատասխանը կը գտնենք մենք միմիայն մեր պատմութեան մէջ: Այն տեղից՝ այն պատմութիւնից՝ մենք կիմանանք, որ ծանր աղէտների ժամանակ մեր ազգին պահող պահպանողը մեր ս. եկեղեցին է եղել: Փաստեր շատ կան, որոնք մի առ մի թուելն անտեղի է այժմ: Շատ հեռււ չըմենք. դեռ 1600 թուին անասելի աղէտներ թափուեցան Հայոց գլխին. երաշտութիւնը, սովը, ժանտախտը, երկրաշարժը միաժամանակ միարանած մեծ աւեր պատճառեցին մեր երկրին. պակասը լրացնելու համար կարծես շատ պէտք էր, որ և Շահաբաս թագաւորը թափեր իւր զօրքերն Հայոց վրայ, բռնի դաղթեցնէր նոցա իրենց տեղից և խոպան դարձնէր այս երկիրը. կործանուեցան կամ դատարկացան այն ժամանակ Հայոց եկեղեցիներն ու վանքերը, եկեղեցականներն իրենց կոչումն ու աստիճանը, կարծես, բոլորովին մոռացան և ցրուեցան, դիր, պրականութիւն, աստուածապաշտութիւն, ուսում միանգամայն դադարեցան. և եթէ ժամանակակիցների հատուկօր տեղեկութիւններին նայենք, կարծես, խաբառ ջնջուեցաւ մեր ազգը և լեզուն: Բայց սակայն մի պարզ կրօնաւոր հանդէս եկաւ, որ պատճառ եղաւ Տաթևու մեծ անապատի վերանորոգութեանը. և այնտեղից ելան նոր վարդապետներ, որոնք մարմնի վշտերը մարմնին թողնելով, հոգ տարան ժողովրդի հոգին դարմանելու և սնուցանելու և յառաջ բերին այն-

պիսի մի նոր հոգեւոր կեանք, որի պսակն եղաւ ս. Էջմիածնի վերանորոգութիւնը. այդ նորոգութեամբ կեանքի անմիջական պտուղն էր Մովսէս Գ. Սիւնեցին իւր աշակերտներով, որոնք քարոզութեան միջոցով ոգի տուին ժողովրդին և մանուկների դաստիարակութեան նուիրուեցան. և շատ չքաշեց, որ վերստին ծաղկեցան վանքեր, բացուեցան դպրատներ, մշակուեցաւ դրականութիւն, և հանդէս եկաւ մինչև անգամ տպագրութեան արուեստն հայոց մէջ:

Նոյն ոգին և նոյն դադափարը մղեց Ծեմարանիս հիմնադրին, որ քաջ ծանօթ էր ժամանակիս պահանջներին, բանալու այս նոր կրթարանը և հոգալու եկեղեցական դասի պատրաստութեան համար:

Այն օրից, երբ Ռուսիոյ բարձրագոյն արժուին իւր հղօր թւերի տակ առաւ Նոյեան անմեղ աղանու բոյնը, Մայր Աթոռիս պատմական նշանակութիւնն աւելի և աւելի բարձրացաւ. քրիստոնեայ պետութեան շնորհած խաղաղաւէտ կեանքի արգասիքն հեռաւոր վայրերում պատուապարուած ժողովրդին մատակարարելու և նոցա սիրտը սոյն պատմական սրբավայրի հետ կապելու համար վաղուց պէտք էր մի հոգեւոր կրթարան, որ պատրաստէր նոր ժամանակի հովիւներ՝ նոր ժամանակիս ոգուց անբաժան բարիքները սերմանելու և չարիքները ջնջելու. աւելի քան քառասուն տարի անցաւ, մինչև որ ի վերջոյ փորձը և ժամանակիս անողոքելի պահանջը ծնուցին այս հոգեւոր Ծեմարանը, որ հիմնուեցաւ բարեխնամ Տէրութեան հաւանութեամբ Հայոց ընդհանրական հայրապետի անմիջական իշխանութեան ներքոյ: Ի սփիւռոս աշխարհի ցրուած Հայոց հոգեւոր պիտոյքների համար հաստատուած լինելով, Ծեմարանիս հիմնական կանոնների մէջ, ի թիւս այլոց, գրուեցաւ և այն կէտը, որ սուրան աշակերտելու արտօնութիւն ունին ոչ միայն Ռուսիոյ հայ մանուկներն, այլև Տաճկաստանի, Պարսկաստանի և այլ կողմերի. այդ ճանապահով ամրապնդուեցաւ Մայր Աթոռիս կապը իւր վարատեալ հօտի հետ. պէտք էր սպասել և չպիտի վարանինք յուսալու, որ օտարերկրեայ սաներն ընդունելով այստեղ

Մայր Աթոռի զրկում իրենց հոգևոր անուն-դրն և զարգանալով՝ կը զրաւեն հետզհետէ օտար աշխարհներէ հայ հոգևորական դասի մէջ իրենց արժանի և համապատասխան դիրքը՝ որով և ընդհանրապէս իրազօրծուած կը լինի Ճեմարանիս վսեմ կոչումն այլ աշխարհների նկատմամբ։ Սակայն առանց այս էլ՝ Ճեմարանիս գոյութեան նպատակը շատ որոշ է՝ միևնոյն ժամանակ և շատ վսեմ։

Եեշտելով պիտի ասենք և կրկնենք, որ այլ բանի կոչուած չէ սոյն Ճեմարանը, բայց եթէ Հայոց կրօնի և լեզուի հիմնաւոր ուսումնասիրութեան համար հաւատարիմ կեդրոն լինելու, և Հայոց եկեղեցական դասի պահասող անդամների փոխարէն նոր սերունդ պատրաստելու։ Այս նպատակից աջ և ձախ խոտորուել կը նշանակէ չհասկանալ Հայոց եկեղեցական պատմութիւնը, Ճեմարանիս հիմնադիրը մեծ եռանդով ձեռնարկեց այդ գործին և իւր կամքի ուժով, Մայր Աթոռի միաբանութեան աջակցութեամբ և հայ ժողովրդի առատաձեռն տուրքերով՝ կարողացաւ նիւթապէս ապահովել սորա վիճակը։ Խօնարհելով Հիմնադրի այս պանծալի յիշատակի առաջ, չպիտի մոռանանք սակայն յիշելու, որ նորան չյաջողեցաւ ժամանակին հոգալու Ճեմարանիս համար և այն ապահովութիւնը, որ բարձր է ամէն նիւթական ապահովութիւնից, այն է՝ Ճեմարանիս նպատակին համապատասխան դասախարակներ և ուսուցիչներ պատրաստելու։ Հիմնադրի ձեռնարկութեան այս պակասորդը մասամբ հոգաց նորա յաջորդ լուսահոգի Տէր Մակար կաթողիկոսը, որ Ճեմարանիս սաներից երկու սարկաւազ ուղարկեց՝ Եւրոպայի բարձրագոյն ուսումնարաններում կատարելագործուելու։ Սակայն այդ գեղեցիկ գործին առաւելապէս նուիրուած է այժմ ազգիս Սրբազնագոյն Հայրապետը, որ հայթայթում է միջոցներ և լայն ասպարէզ է տալիս Ճեմարանիս ուսումնաւարտող սաներին պատրաստուելու սոյն հոգևոր հաստատութեան համար։

Երբին սրբութիւնն այժմն հինգ վարդապետ եւ մի սարկաւազ է ուղարկել Ռուսաստանի և Գերմանիոյ բարձրագոյն ուսումնա-

նարանները և մեծապէս քաջալերում է սաներին, ընդունելով նոցա Մայր Աթոռիս միաբանութեան մէջ և աստիճաններ տալով նոցա՝ այսպէս՝ Երբին Վեհափառութեան բարձր հովանաւորութեան և խնամոց շնորհիւ Մայր Աթոռի այս հոգևոր բարձրագոյն հաստատութիւնը գտել է արդէն իւր իսկական ուղղութիւնը և կարելի է երաշխաւորել նորա ապագայ յառաջադիմութեան մասին։ Ժամանակ է, որ Ճեմարանս արդարացիէ ազգի և հայրապետի ակնկալութիւնը։ 22 տարի շարունակ գոյութիւն ունենալով, արդէն շատ փորձեր ունեցաւ իւր գոյութեան ընթացքում ունեցաւ 11 տեսուչ, 84 ուսուցիչ, 30 վերակացու, 7 բժիշկ, տուեց եկեղեցուն 92 ուսումնաւարտ սաներ լսարաններից և 146 ուսումնաւարտ սաներ դպրանոցից, արդեօք այս ամէնը բաւական նիւթ չէ՞ ճանաչելու փորձերի արդիւնքը և խրատ առնելու անցեալից։

Մայթեմք, որ ամենազօր Տէրը կարողութիւն տայ Վեհափառ Հայրապետին և իրեն աջակցող միաբանութեանը խնամելու Գեորգեան այս հաստատութիւնը։

Հաստատ և անսասան լինի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, Հաստատ և անսասան լինի Երազ զրկում զօրացած այս հոգևոր Ճեմարանը։

ՏԱՃԿԱՆՔ

Տաճկաստանում այժմ իրերի դրութիւնն այնպէս է, որ մեր ազգայնոց մասին այնտեղից հասած լուրերը անկարելի է մի առ մի ստուգել եւ գտաւիր տալ թէ ինչպէս են ընթացք ստանում եկեղեցական գործերն այդ դժբաղդ երկրում։ Ուստի շարունակում ենք առ այժմ հրապարակ հանել վստահելի աղբիւրներից առնուած վստահագրերը միայն, այն աղէտների մասին, որոնք արդէն պատմութեան կարգն են անցել։ Վստի կոտորածի առթիւ թէեւ մի քաւական ընդարձակ յօդուած լոյս է տեսել Արարատում, քայց խնդրի կարեւորութիւնն հետաքրքիր է դարձնում նոյն իսկ դժբաղդութեան ենթակայ անձանց կողմից՝ աւելի մանրամասն ու ճշգրիտ տեղեկութիւններ լսել այդ մասին։

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Պ Ի Բ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ՝

(1896 ՅՈՒՆԻՍ 3)

Կը ձեռնարկենք ներկայ գործով և մեր տկար գրչով նկարագրել ըստ կարելւոյն Վասպուրականի կոտորածի զանազան երեւոյթներ և տեսարանները, առ որ ամենաճարտար գրիչն անգամ պիտի տկարանայ, բաժնելով զայն հետեւեալ երեք գլուխներուն և կցելով նմա կոտորածի և աւերմանց վիճակաց յոյցը:

Ա. Քաղաքի կոտորած և հայոց ընդդիմադրութիւնը:

Բ. Կոտորած գաւառաց և գիւղօրէից, բռնի կրօնափոխութիւն:

Գ. Յետ խաղաղութեան:

Ա. Քաղաքի կոտորած եւ հայոց ընդդիմադրութիւն:

Մայիս ամսոյ մէջը գրած նամակներովս արդէն պէտք եղած տեղեկութիւններ հաղորդած եմ կատարուած կարգ մը խուզարկութեանց, այդ առթիւ տեղի ունեցած յափշտակութեանց և հայ կնոջ պատուոյն գէմ գործուած անվայել արարքներու մասին, ակնարկելով նաև կայսեր. քննիչ Ֆէրիք Սաէդիին փաշայի հետեւած սարսափահար և հակահայ ուղղութեան, Տեղեկացուցած եմ նաև ս. Հոգեաց վանուց և Անգղ գեղի գետին մօտ պատահած 6 քիւրդերու սպանութիւնները, որոց հեղինակութիւնն հայ փախստականաց վերագրուելով, կառավարութեան և թիւրք ժողովրդեան մէջը տարաձայնութեալ թէ՛ յիշեալ սպանութիւններ ընող հայ փախստականք ս. Հոգեաց վանքը գնացած էին հըռչակաւոր չարագործ Շաքիր աւաղակը սպաննելու դիտաւորութեամբ, որին սպասած ժամանակը պատահած էին սպանեալ քիւրդերուն և ընկերաց և սպանած զանոնք կռուի մէջը:

Վերոյիշեալ դէպքեր և տարաձայնութիւններ, մանաւանդ կայսեր. քննիչ մասնախմբի տեղս հասնելէն ի վեր շեշտուած կառավարչական յայտնի հակահայ ուղղութիւնն՝ սկսած էին վերստին յուզել թիւրք և քիւրդ ժողովրդեան մտքերը, քաջալերել անոնց յոռի միտումները, և արդէն կասկածել կը տային հայ ժողովրդեան որ՝ դէպք մը, աղէտ մը պատրաստուելու վրայ է:

Մայիս ամսոյ 29 և 30-ին հայ ժողովրդեան մէջը լուր կը տարածայնուի, որ Մայիսի 31-րդ ուրբաթ օրն կոտորած տեղի կունենայ. շատ մը թիւրքեր իրենց հայ բարեկամներուն տեղեկութիւն կը տան այս մասին և կը գգուչացնեն պատրաստ գտնուել, մանաւանդ շուկայ չերթալ: Գաւառներէն տեղս կը փախչեն հայ խանութապաններ:

Հրջիկ մանրավաճառներ և կը յայտնեն, որ բոլոր շրջակայ քիւրդ Նշերաթներուն պատուէր տրուած է պատրաստ գտնուել Վանայ վրայ յարձակուելու համար: Գաղտնի կերպով տեղս կը բերուի Շաքիր և իրեն պէտք եղած պատուէրն տրուելով, նորէն իր տեղը կը վերադարձուցուի՝ զօրաւոր խումբեր կազմելով որոշեալ օրին քաղաքի վրայ յարձակուելու: Նորա երթեկը կը տեսնեն քանի մ' հայեր, Այս մասին տեղեկութիւն կը տրուի կուսակալ վսեմ: Նաղըմ փաշային, որ խուզարկութիւն ընել կը տայ յիշեալ տուններու մէջը, սակայն Շաքիր չը գտնուիր:

Նշանակեալ կասկածներ և զրոյցները կը սարսափեցնեն հայ ժողովուրդը. յիշեալ ուրբաթ օրն կրկին կը փակուի շուկայն, որ անցեալ աշնան դէպքերէն ի վեր սկսած էր տակաւ վերաբացուել, և ժողովուրդը տանց մէջը փակուելով զգուշաւոր դիրք մը կը բռնէ, Նոյն օրը թագրիրով մը վսեմ: կուսակալին տեղեկութիւն կը տրուի թիւրք բարեկամներու կողմէն հայոց հաղորդուած վերոյիշեալ կասկածներու մասին և կը յայտնուի, որ Շաքիր Նորդուզի, Շատախի և այլ քիւրդ Նշերաթներու մէջը խումբեր կը պատրաստէ Վանայ վրայ յարձակում ընելու համար, յաւելլով որ աղէտ մը պատահած ժամանակը տեղական կառավարութիւն պատասխանատու է նմա: Այդ օրը կանցնի առանց ու է դէպքի:

Շաքիր օրն (յունիս 1) ի պատասխանի այդ թագրիրին վսեմ: կուսակալը թեզքերէով մը կը յայտնէ, որ հայ ժողովրդեան մէջը տարաձայնուած կասկածներն անհիմն են, թէ Շաքիր միայն իր անձի և գիւղի պաշտպանութեան համար խումբեր կը պատրաստէ և յարելով, որ կառավարութեան տրուած տեղեկութեան համաձայն շուկայն առաջ Փոխանորդին հրահանգով փակուած է, այդ առթիւ զինքն պատասխանատու կը ճանաչէ, Սոյն թեզքէրէն իրաւամբ առաւել կը ծանրացնէ մեր կասկածները, վսեմ զի աղոր մէջը կերելի անուղղակի խոստովանութիւն մը կասկածեալ աղէտից, Յայտնի ոճրագործ մը, ի բացակայութեան դատապարտեալ մը՝ խումբեր կը պատրաստէ, կուսակալը պաշտօնապէս գիտէ զայս, միայն թէ իր անձի և գիւղի պաշտպանութեան համար են եղեր ագոնք: Ո՞վ կսպառնար իր անձին և գիւղին յայտնի է որ այդ պատրուակ մ' էր միայն՝ ի բացատրութիւն խումբերու պատրաստութեան յերկրեալ, Եթէ ճիշդ էին կուսակալի բացատրութիւններն, էր ուրեմն դէպքն սկսելէ յետոյ Շաքիր իւր խումբով լին յարձակեցաւ Նորդուզի և Հայոց—Չորի գիւղերու վրայ և ապա եկաւ մասնակցել քաղաքի կոտորածին և աւարառութեան, սպաննելով մինչև իսկ Համդի պէյ անուն նշանաւոր թիւրք մը, որ վսեմ: կուսակալի կողմէն նմա ընդառաջ զրկուեցաւ, համոզմամբ նորա խումբն ետ դարձնելու համար: Այդ օրն ալ կանցնի առանց դէպքի:

Կերակէ (յունիս 2) երկրորդ անգամը լինելով՝ խուզարկութիւն կը կատարուի Այգեստան Տէրօեանց տան մէջն և կը ձերբակալուի Զարուհի Տէրօեան անուն մանկամարդ ուսուցչուհի մը, իր մայրն և նոցա տան մէջն Աղթամարի միաբան երկու սարկաւազներ:

Երկուշաբթի (յունիս 3) առաւօտ կառավարութեան կողմէն կը տարաձայնուի, որ նոյն գիշերը քաղաքի արեւելակողմը 20 վայրկեան հեռաւորութեամբ դաշտի վրայ, Ուրբաթ առու ըստած տեղ մը, գիշերապահ զինուորք պատահած են անձանթ զինեալ անձերու, որոց հետ կռուի բռնուելով՝ յիսնապետ մը և զօրք մը, զիմացի կողմէն ձի մը, սպանուած են: Վասկածներ կան որ սոյն տարաձայնութիւնն պարզ յերկրանք մը լինի, գէպքի շարժառիթի համար յօրինեալ, և սմա իբրև ապացոյց է եղած պաշտօնական հրատարակութիւնն ի Բարիզ, յորում ծանուցուած է նոցա ծանր վիրաւորումն, փոխանակ նախապէս ծանուցուած սպանման զրոյցին: Այս գործն ալ անմիջապէս կը վերագրուի հայ փախըստականաց, առանց տակաւին ու է նախնական քննութիւն տեղի ունեցած լինելու, մինչդեռ ուրիշներն ալ, մինչև իսկ թիւքերն, առաւել իրաւամբ կը կարծեն, որ դա լինի աղիքիւրդ մաքսանենդներու գործն:

Սպանութեան տեղւոյ վրայ նախնական քննութիւն մ' ընելու համար երկուշաբթի առաւօտ անդ կը դիմեն ոստիկանութեան պաշտօնեայք և հարցաքննիչ դատաւորն: Նոյն տեղէն քառորդ ժամու հեռաւորութեամբ կը գտնուի Սօլախեանց բնակարանն և նորա առաջը կը տարածուի Թէրլէմէզեան եղբարց նոր գնած մի արտն: Պօղոս Սօլախեան և Կարապետ Թէրլէմէզեան անուն երկու ազգայինք (աներ ու փեսայ) ընկերութեամբ բակլայ սերմանած են այդ արտին մէջն և այդ առաւօտն իրենց մշակներով այնտեղ կաշխատին: Ոստիկանութեան պաշտօնեայք և հարցաքննիչ դատաւորն նոյն տեղէն անցած ժամանակը կը ձերբակալեն յիշեալ երկու ազգայիններ և նոցա կրկին մշակներն և, ընդ հսկողութեամբ, Խաչ—փողոցի պահականոց մը կը զրկեն: Գարձեալ նոյն օր ձերբակալուելով պահականոց կը զրկուի Յարութիւն Պարթեան անուն ուրիշ ազգային մը իբրև ձիու տէր, մինչդեռ նորա ձին երեք ամիս առաջ սատկած լինելը կը հաստատուի: Սորա 4—5 օր յիշեալ պահականոցը վար դրուելէ յետոյ, Խաչ—փողոցի հիւսիսային կողմն Ակաբիի գետն կը տարուին և անդ կսպաննուին, լուր տարաձայնելով թէ՛ փախած են: Կարապետ Թէրլէմէզեան անցեալ աշնան Առաջնորդարանիս մէջը կազմուած Աղքատախնամ յանձնաժողովոյ ամենաժիր և գործօն անդամն էր:

Այս (Ուրբաթ առուի) սպանութեանց գէպքը կը տարաձայնուի առաւօտ քաղաքին մէջը, իսլամ

հասարակութիւնն վերին աստիճանի կը յուզուի և բազմաթիւ հայեր փողոցներու մէջը զօրաց կողմանէ կը կողոպտուին, կը գանակոծուին և կը վիրաւորուին: Սոյն գէպքն առաւել զգուշաւորութեան կը պարտաւորեցնէ հայերը, որք տուներէն չեն հեռանար, բացառութեամբ քանի մ' անձանց, որք գէպքին անգիտակ լինելով՝ շուկայն կամ այլ տեղեր գործի կերթան:

Այգօր՝ երկուշաբթի, ժամ 4-ին սկսեցաւ կոտորածն: Նախ քան պատմութիւն կոտորածին, հարկ կը համարիմ քանի մ' ծանօթութիւններ տալ քաղաքի և Այգեստանի հայաբնակ թաղերու տեղագրական զրից վրայ:

Քաղաքի պարսպապատ մասին մէջը (քաղաքամէջ կոչուած) հայաբնակ թաղերն հոծ բնակութեանց կեդրոն մը կը կազմեն, լինելով զուտ հայաբնակ: Այդ կեդրոնին մէջը կը գտնուին քաղաքամիջի 7 եկեղեցիներն, Առաջնորդարանն և Յիսուսեան վարժարանը: Հայաբնակ կեդրոնի սահմաններն են՝ հարաւէն քաղաքի շուկայն, հիւսիսէն Աւայ բերդն, իսկ արեւելքէն և արեւմուտքէն թրքաբնակ թաղերն, որոց մէջը խառն կը գտնուին նաև հայ բնակութիւններ:

Պարսպէն դուրս, արեւելակողմը, 10 վայրկեան հեռաւորութեամբ կը գտնուի Հայկավանքի թաղն: Սոյն թաղի հայաբնակ փողոցներն իրարմէ բաւական հեռաւորութեամբ ցրուած են թրքաբնակ թաղերու մէջն և անոնցմէ չըջապատեալ, Այսպէս եկեղեցին և դպրոցը լինելով կեդրոն, անոնց անմիջական շրջակայքը՝ հիւսիսային և հիւսիս արեւմուտեան կողմը, կը գտնուի բուն Հայկավանքը, շրջապատեալ թիւքք և զնչու բնակութիւններով և նոցա արտերով: արեւելեան կողմը՝ 20 վայրկեան հեռաւորութեամբ եկեղեցիէն, Թօրօմանի փողոցն, արեւելահարաւ՝ կէս ժամ հեռաւորութեամբ Շէրիֆ աղէնց, դարձեալ արեւելահարաւ՝ 15 վայրկեան հեռաւորութեամբ, Տ. Սարգիսեան, և հարաւային կողմը 10 վայրկեան հեռաւորութեամբ Պուզխանէ և Ղալեայ փաշայի փողոցներն՝ ամէնն ալ թիւքքաց բնակութիւններով, նոցա արտերով և այգիներով շրջապատեալ: Սոյն փողոցները միասին կը կազմեն 250 տունէ բաղկացեալ Հայկավանքի թաղը:

Իսկ պարսպի արեւելակողմը մէկ ժամու հեռաւորութեան վրայ կը գտնուի բուն Այգեստանը: Քաղաքամիջի նման Այգեստանի զուտ հայաբնակ թաղերն ալ կը կազմեն առանձին կեդրոն մը հայ բնակութեանց և նոցա ընդարձակ այգիներուն, լինելով դարձեալ զուտ հայաբնակ: Այգեստանի չորս եկեղեցիներէն միայն Նորաշէնի եկեղեցին իւր դպրոցով կը գտնուի սոյն կեդրոնին մէջը, իսկ միւս երկու (Արաքը և Յայնկոյսներ) եկեղեցեաց թաղերու մեծագոյն մասն՝ որչափ որ յիշեալ հայաբնակ կեդրոնի մասը կը կազմեն, սակայն եկեղեցիներն

դպրոցները կեդրոնէն դուրս կը գտնուէին, Յայնկոյսներ գտնուելով ձորի մ' մէջն, և Արարք համանուն հրապարակի մ' վրայ:

Սոյն հոծ և ընդարձակ կեդրոնն նմանապէս շրջապատեալ է հայաբնակ և թրքաբնակ խառն թաղերով: Այգեքստանի արեւմտահիւսիս և արեւմտեան կողմը կը գտնուի ս. Յակոբ եկեղեցւոյ թաղն, իր զանազան թաղամասերովն, 450 տուն, համանուն եկեղեցիովն և դպրոցովը: Բոլորն ալ խառն բնակութեամբ և զուտ թրքաբնակ թաղերով շրջապատեալ, Հարաւային կողմն Նլոր—Դար, հարաւարեւմտեան կողմն Արարուց գիւղի և Աղբիւրի թաղերն, որք Արարուց եկեղեցւոյ թաղամասն են. իսկ հիւսիսային կողմը Շանօի դար և Շան փողոց կուսած Յայնկոյսներ եկեղեցւոյ թաղամասերն. ամէն ալ խառն թիւրք բնակութիւններով և անոնցմով շրջապատեալ: Միայն Այգեքստանի արեւելակողմը զուտ հայաբնակ լինելով, թիւրք բնակութիւններ չունի:

Արդ՝ քաղաքի կոտորածն սկսաւ նախ այն թաղերէն, որք խառն բնակութիւններ ունէին և կամ թիւրք բնակութիւններով շրջապատեալ էին: Երկուշաբթի ժամ 4-ին՝ ժամագրական կատարեալ ճշգրտութեամբ, փամփոշտաւոր և պարզ հրացաններով, վեց հարուածեան և այլն ատրճանակներով, սուրերով և բրերով, կացիներով և տապարներով և ամէն տեսակ զէնքերով և գործիներով զինեալ խուժանը, բաղկացեալ հազարաւոր թիւրք և քիւրդ պաշտ—պօզուրներէ, ոստիկաններէ, զինուորներէ և գնչուներէ՝ միևնոյն ժամանակ յարձակում գործեց հայոց թաղերու վրայ, սկսեալ ս. Յակոբէն, Նլոր—Դարէն և Հայկավանքի թաղերէն: Ամէն տեղն ալ խուժանը կառաջնորդուէր շրջուն պահապան զօրաց և ոստիկանաց խումբերէն և անոնց սպայներէն: Նաև ոստիկաններէն (Բօլիս), Վայսեր, քննիչ Ֆէրիզ Սաէդդին փաշայի հետ կոտորածի կազմակերպութեան գործին մէջը պատասխանատուութեան մեծագոյն բաժինը ունին նաև նահանգիս ոստիկանապետն, ոստիկան զինուորաց գունդի հաղարապետն (Թապուր աղասը) և մանուսանդ զինուորական հազարապետ և Սաննոյ կոտորածի դիւցազն Հաշիմ էֆէնդի, որ զառաջինն նշան տուած է Նլոր—Դարի և ս. Յակոբի թաղերու կոտորածի սկզբնաւորութեան:

Յիշեալ կէտերու վրայ միաժամանակ լսուեցաւ հրացանաձգութեանց անընդհատ և անդադար սաստկացող ձայներ, հայոց կողմէն ու է ընդգիմադրութիւն չը տեսնուելով, խուժանը յառաջացաւ հայոց տուններու վրայ և բրերով, տապարներով, կացիներով, քարահատ մոլորճերով (վաբայ) և այլ գործիքներով սկսաւ խորտակել դռները և ներս խուժել:

Միանգամ ներս խուժելէ յետոյ մահմեդա-

կան խուժանն անխնայ և անխտիր զարկաւ այն ամէն արուներն, որք իրենց պատահելու դժբաղդութիւնը ունեցան, չը ինայելով բազմիցս նոյն իսկ կիներու և մանուկներու: Ամէն տեսակ չարաչար և սոսկալի մահուամբ սպաննեցին զանոնք, որք իրենց ձեռքը անցան՝ կացիներով և տապարներով գլուխնին փշրելով կամ սուսերով մարմինը յօշոտելով և անդամատելով, թոնիրի մէջը խորովելով կամ քարիւղով այրելով, դաշոյնով վիրաւորելով կամ բրածն ընելով, խողխողելով կամ մորթելով, Գնդահար սպանութիւնք հաղուագիւտ են. միայն փախչողները գնդակահար եղած են: Նկատելի ուշագրաւ պարագայ մ' է, որ ամենեւին չեն խնայուած նոյն իսկ խենթերն, ապուշներն, կոյրերն, խուլ—համբերն, անգամալոյծներն, հիւանդներն և հարկւրամեայ ծերունիներն. ասոնցմէ ձեռք ընկնողներն ալ նոյնպիսի չարաչար մահուամբ սպանուեցան: Այսպիսի սոսկալի մահուամբ սպանուած դիակներն օրերով և ժամերով, կիսամեռ, արեան մէջը կը տապալկէին, մինչև որ ինքնին շիջէին և կամ երկրորդ սպանչի մ' հարուածն վերջ տար իրենց տանջանաց: Սոսկալի է մինչև իսկ երեւակայել տանջանքը այն ողորմելիներուն, որոց մարմիններն ողջամբ թոնիրի մէջը խորովեցան կամ քարիւղով այրուեցան: Եւ այս դժոխային մահերն տեղի ունեցան անոնց կնիկներու և տղայներու աչաց առաջը՝ անոնց արիւնն սրսկեցաւ նոցա վրայ. սոքա լսեցին անոնց աղիւղորմ ճիչերն, անգութ սպանչին ուղղեալ աղերսագին պաղատանքներն և վերջապէս հրէշային մահուան դառն հեծկտանքները: Հետեւապէս դիւրաւ գուշակելի է որ բազմաթիւ առահի մեռնողներ գտնուին մանաւանդ կիներու և տղայներու մէջը, թէև հրէշ դահիճներէն ոմանք, յորս նաև Թեմուր զադէ Ղալիպ փաշայն, այնչափ բարի գտնուած են, որ կնիկ, տղայներու աչաց առաջը սոյն նախճիրները գործելէ յետոյ, բարեհաճած են ջուր խմցնել անոնց, որպէս զի չը վախնան: Ինչ անգութ կատակ . . . :

Անոնք միայն ազատուեցան մահուանէ, որք յաջողեցան փախչելով ձեռք չընկնել, իսկ փախչողներէն անոնք աւելի կրցան յաջողել, որք այգիներ ունէին և խոտերու, թուփերու և ծառերու մէջը պահոււթելով, յաջողեցան աչաց անտես մնալ և ապա փրկութեան կէտ մը գտնել: Այսպէս Հայկավանքի ժողովուրդը, բացի 40—50 անձերէ, որք նոյն միջոցին գործով բացակայ կը գտնուէին տուններէն, և բոլոր չը կրցաւ ազատուել, վասն զի խեղճերն փախչելու տեղ չունէին: Իրենց տուններ այգի չունենալով շրջապատեալ էին պողոտայներով և թիւրքերու արտերով միայն, հետեւապէս Հայկավանքի կարծեցին փրկուել, ապաստանարան փնտռելով իրենց դրացի, քաղաքապետական ժողովոյ (Պէլեդէյէ) նախագահ Թեմուր զադէ Ղա-

լիպ փաշայի տուն. Անոնք, որք յաջողեցան փախ-
չել, զիմեցին այդ տունը: Ասլիպ փաշայն այնչափ
բարի գտնուեցաւ, որ իր դռները բանալով զանոնք
սիրով ընդունելէ յետոյ, մինչև իսկ ի Քաղաքամէջ
ապաստանող իր քանի մ' դրացիներն ալ յատուկ
հրաւիրակներով իր տունը բերել տուաւ և զանոնք
— 65 անձ — հիւրընկալեց և կերակրեց մինչև կիւրակի
օրն: Իսկ այնուհետև աշխարհի մէջը ցարդ նմանը չը
տեսնուած վայրագ գազանութեամբ խուժանի ձեռքը
տալով, խժոժական մահուամբ սպանել տուաւ:
Վերահաս փտանգը նախազգալով խեղճերէն քանի-
ներն կնոջ հագուստով ծախուած էին. դահիճները
մտան կիներու մէջը և ծպտեալներն ալ գտնելով
սպաննեցին: Յիշեալ 19 անձերէն ազատուեցան միայն
15 տարեկան տղայ մը, որ երկյարկ շէնքի մ' տա-
նիքէն զինք վար ձգելով անվնաս մնաց, և երկու
հայեր ալ, որք 2 օր Ասլիպ փաշայի ճեմեշի ախա-
նին մէջը պահուեցան: Սպանելոց մէջը կը գտնուէր
նաև Ասլիպ փաշայի ամենամտերիմ բարեկամներէն
վերաքննիչ պատժական ատենի անդամ Հայրապետ
Խանճեան և նորա եղբոր որդի Նշան Խանճեան:
Ասոնց, ինչպէս նաև շատերու, հագուստներուն
ափսոսալով, մերկացուցած և ապա սպաննած են:
Ասլիպ փաշայի օրինակին պէս վարուեցան նաև ու-
րիշ քանի մ' թիւրքեր ալ, թէև քանիներ ալ վե-
հանապաղ տուններին բացին իրենց ապաստանող
հայերու առաջն և օրերով պահելէ յետոյ պէտք
եղած տեղերը վերադարձուցին անվտանգ: Քաղա-
քացի փախչողներէն շատեր ալ արուեստական աղ-
բերց հորերու և ականներու մէջը պահուեցան քա-
նի մ' օրերով և ոմանք ալ օտարերկրեայ նկուղե-
րու, ծխնելոյզներու, ճեմեշներու և այլնի մէջ:
Պատահած մարդիկ սպաննելէ յետոյ, խուժա-
նըն, որոց կը հետևէին նաև մահաբազան և գնչու
կիններ և մանուկներն, կողոպտեցին ամէն ինչ՝ որ
կը գտնուէր տուններու մէջն, անկողին, հանգերձ,
կարասիք, ուտեստ, անասուն, դրամ և ամէն տե-
սակ հարստութիւն. իսկ այնուհետև քարիւղ սրկե-
ցին ամէն նշանաւոր երկյարկ և եռյարկ տունե-
րու վրայ և հրկիզեցին: Իսկ շատ մը կիներ և ման-
կամարդ օրիորդներ ալ բռնաբար և գաղանաբար
լլկեցին:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂԱՌԻԱԾՔ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՀԱՓԱՌ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Կոնդակ Օրհնութեան յանուն պ. Գրի-
գորի Զանշեան ի Մոսկուայ. [Թ. 1312.

— Թանուն Տ. Դարեգին վարդապետի,
որով արձակի Տ. Պետրոս քահանայն Տ. Թով-

հաննիսեան ի պաշտօնէ թեմական տեսչու-
թեան եկեղ. ծխ. դպրոցաց վիճակին Արցա-
խու. ի 1 հոկտեմբերի տարւոյս. [Թ. 1334.

— Թանուն Փոխանորդին Կարույ Ծ. Ե-
ղիշէ վարդապետի, որով շնորհի նմա իրաւու-
նըս բանալ զեկեղեցական երկսեռ դպրոցս
յանուն ս. Նշան եկեղեցւոյ քաղաքին. [Թ. 1356:

— Թանուն վերատեսչի զործարանին Ա-
դիլխանովի պ. Սարգսի Եարութիւնեան. [Թ.
1378:

— Թանուն Տ. Արսէն վարդապետի Վահու-
նոյ, որով կարգի Հովիւ հայոց, որք ի Բուլղա-
րիայ. [Թ. 1379:

— Թանուն Սինօդի ս. Էջմիածնի վան
գնելոյ արժէթուղթս ի զին երկու հազար ռուբ-
լեացն նուիրելոց ի Տիկին Մարգարտէ Հալա-
եանց, վանս պահելոյ որդեգիր մի ի Շեմարանին
յանուն հանգ. ամուսնոյ նորին. [Թ. 1398:

— Թանուն Տ. Արսէն աւագ քահանայի
Մեծ Ղարաբիլիսայ զեղջ Փամբակայ վան
գաղթականաց. [Թ. 1400:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻԻՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

1. Փրկարար Լուսաւորութիւնը . . . Կ. Վ. . . 441
2. Հայոց եկեղեցւոյ յարաբերութիւնը Աղուանից
հետ ըստ Վրթանէս քերթողի գրութեան Կ. Վ. . . 445
3. Համալսամահանութիւնը 447
4. Ենեղծեան Զրոյսն 451

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԵՏԱԿԱՆ

5. ՄԱՐՏ Յ. Եղիշեան . . . 456
6. Պարթեւները Պարսկաստանում . . . Ն. Զ. . . 456
7. Մատենադասութիւն 458
8. Մի նկատողութիւն Կ. Վ. . . 459

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

9. Ժողովների խնամք դպրոցներում Մ. Մ. . . 460
10. ՄԱՆԱԿԱՆՈՒՔ 462

ԱԶԳԱՅԻՆ

10. Ենեղծեան ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅ 463
- Մայր Աթոռ
ՏԱԿԱՆԱՅ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՐ
ՅԱՆՆԱԿԱՆ
ՄԱՆԵՆԱՍՏԱՆՈՒԹԻՐ
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՐ:

ՀԱՅԵԼՈՒՄ ԱՐԱՐԱՏԻ 1896 Թ. ՀԱՅՏԵՄԲԵՐ.

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ Ի ՀԱՅՈՅ ԹՎԹՈՅՆ ԱՂՈՒԱՆԻՅ
ՎՐԹԱՆԻՍԻ ԳԵՐԹՈՂԻ:

Պատուական գտելոցդ և վեհ հըռ-
չակելոցդ, որք զկարուծիւն բերել յօժա-
րութեամբ յառարկութեան և զանազիս
բացասողք, նաև նմանք թուեցեալ՝ ի դէպ
է ինձ իմանալ, կամք հաւասար ընթաց ջա-
նի աթենականիցն, նորագունիցն լսողս և
պատմիչս յարդեան ժամանակիս՝ ի մէջ հիւսի-
սակողնանդ տաղաւարողք, զբոլոր լսողս տա-
րաբերմամբ ի մանաւանդն սակս ջամբեցեալ*
վի խորհրդոցդ սեւեռումն՝ Տէր Մխիթար Ա-
մարասու եպիսկոպոս եւ Սիմոն Մեծ իւրեանց,
և թէ այլ եպիսկոպոսունք նմին համախոհակք,
և ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ, և ազատ մարդիկ, կամ
այլք ի ժողովրդականաց միաբանակք՝ Յաք-
ոբամայ հայոց կաթողիկոսէ եւ ի Թէոդորոսէ
մարդպետական եպիսկոպոսէ, ի Ստեփան-
նոսէ Բագրեւանդայ եպիսկոպոսէ, ի Դաւթ
Սիմեոնայ եպիսկոպոսէ, ի Մովսիսէ Խորխո-
ռունեայ եպիսկոպոսէ, ի Զրիստափորէ Ապա-
հունեայ եպիսկոպոսէ, ի Մատթէոս Ամատու-
նեայ եպիսկոպոսէ, և յայլ եպիսկոպոսաց և
յուխտէ սրբոյ եկեղեցւոյ, և յազատ մարդկանէ և
ի ժողովրդականաց: Ըղծամք ազօթալիւ և ուժ-
գին խնդրուածօք սրտի զտէրունեան հոգեխառն
ողջոյն համարձակապէս մեզ առ ձեզ ասել. քանզի
զրով մեզ ի ձէնջ պատմեցէք զձեր որպիսութիւնն
և զկամս, և թէ անհակառակք արդեօք զստեղ-
ծեալ հակառակութիւնն՝ զոր ընկալաք ի նախա-
րարէ միոյ սիւնոյ Գրիգոր անուն: Քանզի և զար-
բանեկէն ձերոյ ասաց ի ներողոյ հրաժարեալ.
բայց մեզ բարերարութիւն լեալ գուշակեցաւ
և կամաց շարժութիւն ի հաստատուն և ի
կատարեալ խոստովանութիւն երանելի նախա-
հարցն հասարակաց ի Զրիստոս, թէպէտ և
զլուրս ի նմա զանազանեալս տեղեկացաք, և
թէ ըստ կարծեացս, զոր առաքիցէ Աստուած
վայելուչ խոստովանութիւնք, թէ յաշակեր-
տաց բանին, բայց և յօտարաց եղեալք: Ում ոչ

սրտալիւ ուրախութիւն թուիցի. քանզի
նա աւելագոյնս անդր ևս անկումն խաւա-
րին* իշխանին է, և աշխարհի յաղթու-
թեանն զքաջալերութիւնս ի Փրկողէն՝ ամե-
նեցուն առաւելագոյնս հնչեցուցանէ, թէպէտ
և ինքն անպարտելի է միշտ. քանզի նա
զայն ձայն տայ լսել, թէ անդաստիարակ ամե-
նեքեան դուք որդի Աստուծոյ էք հաւատովն
ի Զրիստոս: Զի որք ի մի հաւատ միով հաւա-
տով նահատակեալք, թէ երկու կամ երեք
խմբեալք, զամենայն զինչ է խնդիր յանուն
Որդւոյ ի Հօրէ շնորհի ինքնին ևս եկեղեցւոյ,
որ մի մարմին եմք բազումք՝ արդար և բա-
րին, և ուղիղ խոստովանութիւն հաւատոյ է
հիմն ի վերայ հաստատուն վիմի եղեալ՝ ա-
ռեալ զիմաստութիւն յԱստուծոյ իմաստու-
թենէն, կատարեալ այրական հասակաւ զչափ
խոստովանութեան որ ի Զրիստոս լիագոյն ընդ-
գրկել, որքան թողան ի մարդոյ ի շնորհէն,
որ ի յուղիս վատ ամբարշտութեան և ի հոդ-
մոց օտարաձայն վարդապետութեան անդըր-
դուելի մնայ: Զայս գոյ իմանալ միաբանելի
ցնծութեամբ և երգով հրեշտակաց, և թէ
յերկրի են նոցա դասակից. զի զսրբոյ Նրբոր-
գութեանն խորհուրդ անյաւելուած և առանց
թերանալոյ երգեն խաղաղութեան ծնեցելոյ
յերկրի ի բարձունս Աստուծոյ, և հաշտ
արարին մարդկան փառք ասիցեալ: Քանզի ի
Պօղոսէ ուսայ այսպէս փոխադասել, նոյնպէս
անհարկելիք յեկիւն դասակից, զնոյն փա-
ռաբանելով ի միութիւն, և են կամահաճոյ
ամենեցուն Արարչին: Եւ թէ նոքա որպէս ցու-
ցաք, սիրելիք, խնդութիւն և պսակ առաքելոցն՝
անպիտանքն ի հաւատս, տարագիրք են ի յա-
ւիտենիցն յուխտէ և խոտորեալք զկնի սա-
տանայի. քանզի զհետ երթեալք են այնր, որ
միշտն ատեայ զճշմարտութիւն և էութիւն
իւր ի ստութենէ՝ ուրախութիւն այնց, որ խըն-
դացուցանեն ի տարտարոսն ընդ չորքոտանեացն
բնութեան. քանզի թողին զարդարութեան
ճանապարհն, դարձեալ հաւասարեցան անասնոց
անմտից: Դարձեալ** սովեալք իբրեւ շունք
երկնից իջեալ հացէն՝ յածին յայրատա-
բար զքաղաքաւ զեկեղեցեաւն Աստու-

* Օր. Համբոցն:

* Օր. խաւարային: ** Օր. դարձեալք:

ծոյ, զօղանջն բերանօք իւրեանց զորս ոչ ունէր եկեղեցի. քանզի սուր է ի շրթունս իւրեանց յօտարացնել ի մօրէն ըստ ինքեանց և զայլս և առնել զբաժինս աղուխոց, դիւաց, որոց նման են, և զայն ոչ գիտեն, թէ սուրբ նոցա ի սիրտս նոցին մտանն, և անհնարին կործանսւմն լինի այնմ տան, զի ի վերայ աւազոյ հիմնեցաւ: Բայց մեք, եղբայրք, թէ ոչ տեսնէաք պառակտեալ զգեղեցիկ հօտ քաջն հովուապետի, և գողն խարդախութեամբ ի գողունս, և միշտ ի մէջ հեթանոսաց վասն անմիաբանութեան անուանն Աստուծոյ հայհոյումն՝ թերեւ զանվարժութիւն և խորհրդոցն զոչ քաջաբերութիւն փաստաբանեալք, ի պարսաւասիրացն բարս հայեցեալք, զմեզ հրաժարեցուցանէաք ասել, թէ ո՞վ ելանիցէ ի բարձրութիւն հաւատոյն բանի՝ գուցէ զՔրիստոս ըստ մեզ վայրաբերիցս հաւասարել, կամ իջանել յանդունդս իմաստից զրոց՝ ըստ մերում մեռելամտութեան զանծախապէս աղքատացեալն, որ ըստ մեր գոթութեանն վերայ գոն գոլ ասելայսմ մտաց: Դսկ զոռոգումն կաթուղիկէ առաքելական Եկեղեցւոյ հանապազաբուխ, որ է բան հաւատոյ աստուածաշունչ գրովք, իբր ի սրտի գրեալ ի նմա և արձանագրեալ անջինջ՝ ոչ տարակուսել ողջամտիցս զհայհոյողս Բանին մարմնացելոյ արտաքս քեցեալ հանել յԵկեղեցւոյ Աստուծոյ, և զթիւր միտս խորամանկեալ զպէսպէս ուսուցանողս և զօտարաձայնութիւնս յառաքելոցն, և կամ զխօսս սպասաւորաց Բանին ի թիւր իմացումն զղջանալն՝ բազմաց ցուցանել և զգուշացուցանել զանձինս բարեմտաց. այլ և ձեր ըստ նախնեացն հարազատ եղբայրութեան գութ բռնի ձգեալ էա՞ծ զմեզ այսր: Արդ՝ գրով ձեր առ մեզ ըզխոստովանութիւն հաւատոյ կամեցաք համառօտս յիշատակել և առ նմին զհոգւոյն սրբոյ վարդապետութիւնն դնել, ըստ մասին ի ճշմարտութենէն հեռանալ և կամ միաբանել յետ ծանօթանալն բազմաց: Տո՛ւր ինձ և զքո միտս ոչ զլայնանալն զուղիղն, և մի գտալի ի հակառակող կաման, զի Եկեղեցւոյ Աստուծոյ ոչ է սովորութիւն: Քանզի ի ձէնջ վերն ծանոյց մեզ այսպէս: Ետ դուզնաբեա զմէնջ գոհութիւն իմն ասելոյ՝ ամբաստանութեան

ճառ զմարդոյ տկարագունի էր նշանակեալ, և զմեր նմա հաւատալն իբր անիմաստ անմեղի գիրն համբաւեալ՝ եթէ ոչ թերի, այլ լի նման ձեզ եմք ի հաւատս. զի առաքեալքն և վարդապետք հասարակ և միապէս աւետարանեցին: Եւ ապա յետ սակաւ ինչ բանից սրբոյ Երրորդութեանն յառաջ քան զյաւիտեանս զյէութիւն էր աստուածաբանեալ՝ տարաբերմամբ. և յետ յովից զմարմնաւորութիւն Բանին մեզ պատմեցէք զանազանեալ մրտօք, զոր վարդապետութեան միտս Եկեղեցի Քրիստոսի յառաքելոցն չառ, և ոչ զբանս զըրոց ի նոյնս բռնաձգեալ, այլ զայլոցն յափըտակեալ ի նմանէ որս, որ խօսին թիւրս ձգել զինի իւրեանց զաշակերտեալսն: Դսկ զայլ խօսան, որք ոչ ընդ սոսա միաբանին, իբր զպարզամիտս խաբելոյ, կեղծաւորութեան դուռն առ մեզ զհաւատացեալս փակի. և զի այսպէս է, այժ պատուականք, մի՛տ դիք խոստովանութեան ձերոյ ուր ձգէ և որպէս մեկուսացուցանէ ի հոգւոյն սրբոյ վարդապետութենէ: Արդ՝ զհօրէ ասել ամենակալ, կատարեալ Աստուած, արարիչ ամենայնի և այլքն՝ ձայնակից մեր են: Դսկ յառաջագէտ և նախակարծ զնացուցանել՝ օտարին սերմն, զի թէ յառաջ գիտակ՝ կարծող ոչ է, և թէ երկոքեանն անհաս յէութեանն ըստ քեզ մոլտ և շարժումն՝ ուրեմն հակառակ կացին նմա. քանզի նախ գիտութիւն և յառաջ կարծիք միմեանց հակառակք, և ի ներքս անկանի երբեմն և ստութիւն ընդունայնանալ կարծեացն և վրիպումն և իրն, վասն որոյ յառաջ կարծիքն վաղ և իսկ զնա գոյն քան զկարծողն, և նոյն և ի բանին. վասն զի ըստ կարծեաց բանաւորի և բանաշարժից և նորին զհետ երթայ: Ո՞րպէս ուրեմն ասէ կարծիքն և յամենայն եղեն, և ի կարծելոց բարութեանց միանգամայն վրիպել. և այլ այսպիսի կարծիք առ ամբարտաւանութեան մօտ տան և անօրէնութեան: Ապա է, ո՞վ ասացէ զայս յո՞ փոփոխեալ. և զայս յԱստուած ի Հայր յիմանալ, որ զգիւաց կատարութեամբն զանցուցանէ. Տի՛նա, ասէ, ես եմ նոյն, որ յառաջինն և ապա ես եմ Տէր, որ խօսիմ զարդարութիւն և պատմեմ զճշմարտութիւն. և թէ Ես եմ Տէր Աստուած, որ արարի զյայպայսն որ գալոցն են. և ի Դանիէլ նա-

խաղէաւ և զծածուկս տեսող, և զամենայն գիտակ զնա ցուցանէ. իսկ զամենայն մերկապարանոց առաջի նորա կայն և՛ ի վերայ գալոց ինչ ժամանակաց իմանայցես՝ ապա նախաւորժ զՀայր ասել անօրէնութիւն է: Շմանապէս և զՈրդոյ ճոխութեանն անուանս: որ ի ձէնջ ասացան՝ ցուցցուք: Ասելն զՈրդի Համագոյական, մշտենջենակից Հօր, մշտենջենաւոր Համագոյական ծնունդ և յառաջ քան զյաւիտեանս բովանդակ Աստուած, նոյն էութիւն, և Աստուծոյ զԱստուած ծնել միածին, և այլքն սոյնպիսիք ասացեալքն՝ այդ խոստովանութիւնք ընդ մեզ միաբանին: իսկ անդրանիկ միածին զնա ասել և անձաձանջ՝ Հեռի է ի կաթուղիկէ առաքելական եկեղեցւոյ բարբառոց: քանզի անդրանիկդ անուն զբաղումն նշանակէ, և առ նմին միածին մի միոյ, որպէս երբեմն Սողոմոն թաղաւորութեամբն անդրանիկ ի մէջ այլ որդւոցն Դաւթի և ըստ Բերսաբեայ մի մօրն իւրոյ: Այլ և ըստ ժամանակի ոմն նախ և ոմն միջին և այլն պակասօրեայ, և կէսքն առաւելագոյն կրտսեր. նոյնպէս և կայեանք նոցա: իսկ անձաձանջդ անուն նսեմութեան տաի, և է նա ստուերք լուսոյ պակասութեան, և ոմանք պատուհասական, որպէս խաւար անշօշափելի կալ յողով զիշեր անգիտութիւն զբարի, և ի կռապաշտութեան յաղտեղի գործս անկանեղն է, որպէս զիրք ասեն: Արդ՝ ո՞ր ի մոլեաց զայս ի Բանին կարծիցէ. քանզի յառաջ քան զմարդկանայն, զորմէ մեր խօսքս են, ո՞ւմ է անդրանիկ. ի ձեռն մարգարէին ասէ Հայր և Արարիչն. Ծս եմ՝ Աստուած և չիք այլ ոք: Աստուած յորժամ լսես, մի՛ անբան և առանց հոգւոյ կարծիցես, քանզի անզգայութիւն է այս: Ո՛չ արդեօք լսիցես, զի Հայր ցՈրդի ասէ. ընդ քեզ է ինձ սկիզբն աւուրց զօրութեան քո, այս ոչ մի քան զմիւսն նախ գոլ: իսկ ի վայելչութիւն սրբութեան քո՝ զաստուածութեանն հաւասարութիւն միութեան և յորովայնէ, որ է նոյն էութիւն բնութեան Հօր. զի որովայն և ծոց Հօր, յորժամ ասեն գիրք, վասն Որդոյ գնոյնութիւն, որ ի նմանէ է, նշանակէ ուսուցանելով ի մերումն զմեզ, այլ ոչ յԱստուածում է այս: Եւ յառաջ քան զաւուսեակ ծնայն զքեզ՝ նախ քան ի կարգ անկեալ

օրաց ըստ լուսաւորացն է ծնեալն, յայտ առնելով զանսկզբնութիւնն, և անցանէ քան զմիտըս և զբան մարդոյ, և հրեշտակաց ծնունդըն, և է միածին: իսկ վասն Հոգւոյն սրբոյ ինքն ասէ, թէ յիշէն ելանէ: Արդ՝ ո՞ւմ է նա անդրանիկ, և որպէս ցուցաւ մի էութիւն Հօր և Որդւոյ: Լոյս ասի Հայր. Եղիցի լոյսն իարայելի հուր: Լոյս ասի Որդի. Էր լոյսն ճըշմարիտ և խաւար ի նմա չիք և ոչ մի. և ըստ գիտութեան գիտէ՝ որպէս Հայր զՈրդի, և Որդի զՀայր նմանապէս. ապա անձաձանջ զնա ստոյն երեւի թշնամանողացն դասուց: Բայց մեք տրտմական հիացմամբ զգածեալ եմք, թէ ընդէր արդեօք ոսոխն բարւոյ զարտաձայնութիւնս և որ վասն սրբոյ Հոգւոյն հակառակըս տալ դասել հնարեցաւ՝ թէ դադար առնու առ Որդոյ, և ապա դարձեալ զնա իշխան և պետ Աստուծոյ ասել: Եւ դարձեալ զանտանելի հայհոյութիւն՝ տարրական զնա ասել, և ընդ նմին ասել դարձեալ ոչ Հայր քան զՈրդի աւագ, և ոչ Որդի քան զՀօգի, այլ միաբան, միակամ և միախոհ. և զսոցին հաւասարսն սուրբ* Եկեղեցի դաւանէ ընդ նմա: Արդ՝ եթէ տարրական է և դադարէ առ Որդւոյ, և պետ իշխանութեան է Աստուծոյ՝ այլ ուրեմն էութիւն և գոյութիւն է. զի տարրեղինի հարկ է արարած լինել, և ի տարրեղինի բանաւորեցաւ շարժութիւն և ոչ պարզութիւն, և շարադրութիւն և ախտից դասումն՝ թէպէտեւ անեղծանելի ասացեր. և այսպէսն տրկար և աղքատ է, որպէս և Պօղոսն ասէ. Զիարդ միւսանգամ դառնայք անդրէն ի տարերս ի տկարս. և թէ, որպէս նօթձէքն, և դադարէ առ Որդոյ՝ ապա և ի սկսանելոյ հանդէլովն և դադարելովն լուծանէ յիւրն էութեանէ, և կամ պակասեալ և թէ խառնեալ իմանայցեն, որպէս փայլակն ինչ ի մեծ խարոյկ՝ եղիցի շփոթութիւն: Թողից ասել զանհնարին հայհոյութիւնն, որ անդուստ իմանի՝ զԲանըն և զՀայր ի տարերս իջուցանել, և նմա լինել Աստուծոյ պետ և իշխան՝ անդր է քան զուրուախօսիցն բարբաձանս, և այսպիսի կատաղութիւն Սիմոնի կախարդական աստեացն է. քանզի թէ զՀոգւոյն սրբոյ զէութիւն և էութիւն և բաժանեալ դիմօք անբաժանելին,

և մտօք միայն որոշել որ ոչն որոշի՝ միաւորեալ աստուածութեամբ, առաւելախաղացի հաւասարմանն, և է՛ ինչ, զոր և դուք վկայեցէք, զի ի ներքս ածէ զօտար Աստուած. քանզի նա ասէ. Զփառս իմ այլում ոչ տաց: Այլ որ վասն Երրորդութեանն յառաջ քան զյաւիտեանս ասացեալ՝ եկ փոխեմք բանիւս և յաղաքս մարմնաւորութեան Որդոյ ասացեալսն: Արդ՝ Որդին Միածին անբովանդակելին բովանդակեցաւ կամօք Հօր և Սուրբ Հոգւոյն, ինքնակամ ի սուրբ յարգանդ Աստուածածնին եմուտ և յարգանգին զԱստուած զին, զհօգի և զմարմին միացոյց: Աստուած զէ թէ Բանին Աստուծոյ ասես, և թէ հօգի և մարմին մարդկայնոյս ասես միացեալ՝ այո՛, ընդ իս ձայնակից ես այդումեզ, մանաւանդ թէ յաւելուս ի Հոգւոյն սրբոյ և Բարձրելոյն զօրութեան հովանաւորեալ: Իսկ զի կուսէն ի Հոգւոյն սուրբ անախտ առանց մեղաց աստուածախառն մարմին էա՞ւ՝ այս միտք օտար են յԵկեղեցւոյ. զի թէ մարմինն աստուածախառն անախտ առանց մեղաց էր և ապա առ՝ նախ ստեղծեալ և ապա առեալ լինի, բայց կամիս ուսանել զնոյնդ զմարմին աստուածախառն որ էառ, ո՞վ էր այն խառնեալն ընդ մարմնոյն. զի թէ յօտար Երրորդութեանէն ոք խառնեցաւ՝ օտարին է մարմինն, որպէս դուք ասես, զի ընդ իւր ստեղծ, և եթէ ի սրբոյ Հոգւոյն իմանաս զխառնումն՝ ուրեմն սուրբ Հոգին մարմնացաւ, զի որ խառնեցաւ նոյն մարմնացեալ ասի. ապա թէ զԲանն խառնեալ յառաջ ասես՝ ո՞վ առ զնա ի վերջոյն: Եւ կամ՝ դարձեալ փոքր մի յառաջ՝ յաջորդն որ ասէ, թէ Բանն Աստուած և Աստուծոյ Բանն և Էմ մանուէլն և զայն խօսքս՝ մինչև ցայն վայրն, թէ աստուածախառն Աստուծոյ մարմնովն ի Մարեմայ է: Զէմ մանուէլդ անուն Բանին, առանց մարմնոյն իւրոյ՝ ո՞վ ուսուցանէ կոչել, և դարձեալ որպէս ասես, թէ զառեալն ընդ էին է արար, ըստ այնմ թէ. Իմաստութիւն շինեաց իւր տուն: Զի թէ ըստ Պօղոսի ասելոյն. Զրիստոսդ անուն մարմնացեալ Բանին առասեցաւ, զո՞վ շինեաց իւր տուն միաւորութեան: Արդ՝ զանց առնելով զնորա չարաչար միտսն բացալայտելոյ, զի իմաստնոց յայտնի է ի Գրոց սըր-

բոց վարդապետութիւնն փութասցուք. քանզի իբրեւ եկն լրումն ժամանակին, առաքեաց Աստուած զորդին իւր ի կնոջէ եղանիւ: Արդ՝ աւետաւորեցաւ կոյսն ի ձեռն հրեշտակապետին Հոգւոյն սրբոյ գալ ի նա և ուժգնութեամբ Բարձրելոյն Հօր հովանաւալ ի վերայ նորա: Քանզի ծնունդն սուրբ զեկուցանէ և Բարձրելոյն Որդի, և ասի Բանն՝ մարմին եղեալ, և զի մարմին անուն Գիրք մարդ ասեն՝ Եթէլ պատմէ. Հեղից ի վերայ ամենայն մարմնոյ, և Բանին ի կուսէն մարմին եղեալ, և զի Բանն Աստուած հօգի է, ձեր իսկ խոստովանեալ, և զի մարմին ի սրբոյ կուսէն՝ հրեշտակապետն զեկուցանէ. մարմին մինչ ասեմ ընդ նմին իմա հօգին բանական և միտս և զինչ ի մարդկանէ, և այսպէս իբր հօգի և մարմին միացեալ: Բանն մարմին եղև, սաղմ նառեցաւ որ իսկզբանէ Որդին Աստուծոյ՝ ոչ ի կամաց առն և ոչ մարմնոյ ծնաւ կատարելապէս ի սրբոյ կուսէն՝ կոյս պահելով ընդ մարմնոյ զիւր մայրն. վասն որոյ և Աստուածածին ասի և կուսածին ծնունդն է: Որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր՝ զծառային կերպ առեալ, ի նմանութիւն մարդկան եղեալ և ձեռով իբր զմարդ գառաւ, առանց մեղաց: Եւ Որդին Աստուծոյ եղև ի զաւակէն Դաւթի, վասն ըստ մարմնոյ՝ Սահմանելոյ Որդւոյն Աստուծոյ, զօրութեամբ ընդ Հոգւոյն սրբութեան: Աստ իմա ինձ և զոչ փոխեալ յէութենէ զՈրդի և զՀօգին սուրբ, որպէս առ Հօր հօգի Աստուծոյ, այսպէս և հօգի Որդւոյ, և ի մարմնանալն Որդոյ՝ սոյնպէս և զորդի ի Հօր և զՀայր յորդուծ. բայց ոչ զՀայր մարմնացեալ ասեմք, և ոչ զՀօգին սուրբ, այլ զԲանն Աստուած: Քանզի համբալ գեռաճիւղմն, որպէս ասացի, յառաջ քան զարուեսեկըն մարմնով, հոգւով մտօք զզայութեամբ ծնանի և անուն կոչի՝ ընդ մեզ Աստուած: Ո՞վ նոր խառնմանն անյեղ, որ յԵրրորդութեան ոչ այլ տեսանի, և յերկրի ըստ մեզ տայ աւետիս հրեշտակն Տեառն, թէ որ այսօր ծնաւ Տէր է Երսուս որ է Զրիստոս, և ըստ մարմնա Փրկիչ, որ է Օծեալ: Արդ՝ ո՞վ է որ պատմէ ըստ ձեր յառաջ ասելոյն, կամ զաստուածախառն մարմինն առնուլ և կամ զէմ մանուէլն առանց մարմնոյն Աստուածն Բանի

և կամ՝ զմիաւորութիւնն նորա ասել՝ որպէս իմաստութիւն շինել տուն: Լինի կաթնասունն որ յառաջ քան զյաւիտեանս և յորովայնի Բարձրեալն երգեալ ի Զաքարիայէ, որպէս զմերն ի մարմնանայն յանձն առ կրել՝ աճէ լի իմաստութեամբ, քանզի իմաստութիւնն Հօր ինքն, և շնորհք Աստուծոյ Հօր ի վերայ նորա, զի նա իսկ է շնորհն երեւեալ, և այսպէս ընդ ամենայն տիս հասակի աճմամբ անցեալ, զի առ մեզ պարտաւորութեանն տեղի ոչ լիցի: Մի՛ քեզ առանց վկայութեան թուեսցին ասացեալքս, զի ի Գրոց է և չէ ի ծածուկ, Դարձեալ յիշատակել ձեր յայսմ վայրի թէ լինի հպատակ Հօր և մօր իւրոյ հրնազանդական աստուածախառն մարմնովն թուիք մեզ երկուս ցուցանել, մի զայն, որ հպատակն լինի և միւս զհնազանդական զաստուածախառն մարմնին, իբր օգնականաւ վարեցեալ, և զի վերադոյնն արարեալ է զսորա հարցումն, արդ՝ զայս խնդրեմ. ո՞վ ուսուցանէ զայդպիսի նոր վարդապետութիւն, զոր առաքելոցն չէ խօսեցեալ, զարդեօք զառմանդ կարծիս այնու նմանութեամբ իմացայք՝ առանց աճմանն զհրամանն ընկալեալ նախնոյն, և թէ Առ յինքն զկին իւր, կամ թէ Առ իւր կին, և եւ երկոքեանն մի մարմն և մի հոգի՝ ըստ Մաղաքեայ, և որպէս Յակոբ երկրպագութիւնն Յովսեփայ Հռաքելիւ կատարէր զերազոյն մեկնութիւն: Այսպիսի մտօք համարձակութիւն բերեն ասել ոչ իջեալ մարդացեալ և ոչ ծնեալ, այլ այնպէս իմանալ իբր զմարդ ոք, որպէս ի հնումն զիսրայէլ անդրանիկ որդի իւր կոչէր, այլ քաւ, մի՛ լիցի, անաստուածութիւն է այնպիսի իմանալ: Դսկ աւանդողքն մեզ վերանայն առեալ ի կերպին Աստուծոյ եղեալն, զկերպ ծառային առ և նա եղև ի նմանութիւն մարդկան, և կերպարանաւն իբրև զմարդ գըտաւ, և զնա՝ ասացին լոյս փառաց և կերպարանք էութեան Հօր, և թէ՛ Որով ամենայն ինչ եղև, և զնա՝ Մի Տէր Երեսու Բրիստոս, որով ամենայն և մեք նովաւ ուսուցին մեզ, և ոչ այդպիսի կարծիս: Գրեալ է ձեր և վասն մկրտութեանն, թէ իբրև երեսնամեայ լինի մըկըրտի, ձայն Հօր յերկնից վկայէ, Հոգին ազանակերպ իջանէ, այո՛, ինձ զուսուցեալսն

յաւետարանացն ասեալ: Դսկ զՀօգւոյն սրբոյ պսակ բերել, զայդ ոչ ուստեք լուայ յԱստուածաշունչ գրոց յԵկեղեցւոյ. քանզի որ բնութեամբ Որդին Աստուծոյ է և ի վերջոյ ժամանակի ի կնոջէ ծնաւ ըստ մարմնոյ՝ և Հոգին նորին հոգի որպէս Հօր, թէպէտ և դիմօք ի բարձունս ընդ Հօր. ո՛ւմ բերէ պսակ. քանզի պսակ յանարգութենէ ճոխացելոյ բերի և զոչ պատուեալն ի պատիւ հասուցանելոյ, այլ ոչ այսպէս. քանզի Երեսու Բրիստոս երէկ և այսօր նոյն և յաւիտեանս. բայց որպէս եղև մեզ ճանապարհ նորոգ՝ ուսուցանէ մեզ զվերստին ծնունդն յաւազանէ: Արդ՝ Որդի մկրտի, ոչ ի մաքրութիւն, այլ յօրինադըրութիւն. զնոյն մեզ Հօր ձայն յերկնից, Հոգին ազանակերպ իջմամբ՝ թէպէտ Մկրտչին, ուսուցանէ Հայր և Հոգին, թէ որ ի բարձունս Որդին է մարմնացեալ, այլ զմեր որդեգրութեան մեծութիւն յայտնեաց աւագանաւ: Արդ՝ զոչ գրեալսն ընդէ՛ր հարկիք ասել և ջանայք զտնօրէնութիւն Փրկչին այլոց լինել, և ապա յետ այսոց բանից ի վերայ բերէք, թէ Հայր իմ ցայժմ գործէ և ես գործեմ: Դսկ քողցնուլն և վաստակիլն աստուած ընկալ մարմնոյն՝ զմարմին Փրկչին մերոյ Աստուած ընկալ չէ ուրուք աւետարանեալ, այլ կենդանացուցիչ և կամ զնոյն իսկ զԱստուած մարդ. բայց թէ զամենայն լրումն աստուածութեան ի նմա բնակեալ զայդ ասել կարիցես՝ * ուրեմն ոչ իմանայցես թէ զմի աստուածութիւնն մարմնապէս ի նմա լինել ասես. քանզի ընդունօղ յընդունօղի անհնար է լինել, որպէս ասեն, թէ էք զուք նովաւ լցեալ: Դսկ որ զաստուածաւայելուչսն զաստուցանեն իբր Բանին և զտնտեսութեանն տնօրինութիւն մարմնոյն մարդոյն՝ արժան էր ասել ըստ քեզ, զի անձն և միտս ունէր, և համարձակեցուցանել, թէ Աստուած որ հաստատեաց զծագս երկրի, ոչ քաղցիցէ, և ոչ վաստակիցի, և ոչ քուն է պահապանն Դարայելի, և փոխանակ քրիստոնէի լինել հրէայ ըստ թլփատութեան. և թէ ոչ որ կարէ տեսնել զԱստուած, և ուրանալ զգիրն, որ ասէ. Տեսաք մեք զնա, և ոչ գոյր նորա տեսիլ և ոչ վառք և տեսակ նորա նուազ քան զամենայն որդւոց մարդկոն, որոց զազգա-

* Օր. կարծեցես:

տոհմն չկարէ որ պատմել. և զաղքատութիւն մեծատանն և զթափուլն, անձինն որ յեութեան աստուածութեանն էր, և մանաւանդ զոտս և զձեռս, որով զնշանս արար. զի ոչ է այս ի բնութեան աստուածութեանն: Ապա թէ զԲանն Աստուած մարմնացեալ տան, յորում էր հոգի բանական, միտք ըստ մարդկութեանս. նոյն ոտիւք որ վաստակեցաւ՝ և ի վերայ ծովուն գնաց, և ձեռքն աշխատողօք կաւ արար և եղ ի վերայ երեսաց կուրին, և զնոյն կաւն ակն ստեղծագործեաց. զի ծանիցես դու, թէ որ զառաջին մարդն տեղծ՝ նոյն է երեւեալն ըստ մարմնոյ. ապա եթէ երբեմն Աստուած և երբեմն մարդ կարծիցես, ոչ կարես զնա անմեղ ցուցանել, զի մարդոյ միտք ի վայրկենի յեղումն ընդունին ի չար և ի բարի: Արդ՝ մի լիցի օտարաձայնս իմանալ, արտաքս յայնց քան զոր ուսաքն. զի միում զիմի մարդ կացելոյ զաստուածափայլութեան և զըստ անտեսութեան քարոզեցաւ: Բայց հարկաւոր է և զհաւատալն ձեր փրկաւտ չարչարանաց Փրկչին՝ որպէս ծանուցէքն առ ձեզ, երկրորդէլ. բայց զի կրկնաբանեալ զնոյն միտս յողով, ի մի տեղում ցուցցուք: Արդ՝ ասացեալն այս է, թէ մինն կամօք Հօր և սուրբ Հոգւոյն եկն ի խաչն. և մեք այսպէս ասեմք, թէ սուրբ Զրիստոս Աստուած որ խաչեցար մարմնով, և զչայր անմահ և առանց չարչարանաց, և Որդւոյ խաչակից անարգութեամբ համարեալ և ոչ ցաւեցուցեալ, զի զեութիւն զաստուածութիւն Որդւոյ անմահ և առանց չարչարանաց ասեմք, բայց զՈրդւոյ զաստուածութիւնն, զեութիւնն, զանմահութիւնն և զհոգին ոչ ի Հօրէ մեկնեմք, և ոչ ի խաչէն, և ոչ ի գերեզմանէն, և ոչ ի յիւր մարմնոյ. և թէպէտ չմեկնեմք ի մարմնոյն՝ զանչարչարելին ի չարչարելումն չապանանեմք, այլ զչարչարելին յանչարչարելումն չարչարեմք: Արդ, փոքր ինչ հարցից և մանաւանդ ըստ հետազօտութեանն զի վերայ իսկ մեր հասեալն. զՈրդի Աստուած խաչակցեալն կամաւ անարգութեամբ համարելն՝ որպէս է ուրեմն հանգոյն Սանուիէլին, որ ասէրն Աստուած, թէ Ոչ զքեզ անարգեցին այլ զիս, կամ որպէս յառաջագոյն ցոյցոսն ասէր, ի կոփահալածն առնելոյ զառաքեալսն, թէ Զի՞ հալածես զիս և որ այլք

այսպիսիք, Ապա չէ ինչ ընդ մեջ ասել, թէ վաղ իսկ էր մարմնացեալ. զի դորին համարելք ասելոյ զհետ երթայ ի ծննդեանն օրինակ և կոյսն մնալոյ մօրն. եթէ զօրութեամբ և ոչ գործով և զիս անդամն Զրիստոսի լինել, և զամենայն իսկ կիրսն ըստ տնտեսութեան, և յազատութիւնն զմեզ կոչելն շնորհիւն չե ևս է: Այսպէս և ասացեալն, թէ հանդերձ Հոգւով սրբովն անմեկնելին ի խաչէն, և գերեզմանէն, և ի մարմնոյն և յամենայն ուստեք. զի թէ որպէս սուրբ Հոգին էր ի մարմնի Բանին, և ի խաչին և ի գերեզմանին, և զԲանին Աստուծոյ մարմնանալն, և ի խաչին և ի գերեզմանին զլինելն նմանապէս ասիցես՝ ըստ այլմ՝ և յառաջ քան զմարմնանալն խոստովանէին աստուածապատշաճ և ուղիղք արդ և մինչև ցյաւիտեանս, և յորաստ զիշխես լինել զլուծեանն նորա մեզ բողբոցս առնել, և զլնուլն զամենայնսն և զըրնակելն նոցա ի սուրբսն՝ ապա և սուրբքն սպանեալք, և կամ որ սպանանին՝ զնա պիտի ասել. վասն զի զիւր կամսն վասն նորա մահու զՊետրոսէ ասելն իմացուցանէ, թէ Ե՛կ զկնի իմ. և զամենայնսն* վասն կալոյն և թէ որպէս ասէքն կամելովն մի այս է՝ ապա անհամարք քրիստոսք եկեալ են և գալոց են. և այլ ևս համարեալդ նշանակէ զամենայն ընդ ի սա միշտ, և զմիջոց երկնի և երկրի իսկ քարինս և նետս առաքել յուրեքն ոք՝ ուրեմն և զայն իւր համարիցի, իբր թէ ծեծեալ և խոցոտեալ նոքօք. քանզի ընդ զամենայն անմեկնել և մարդիկ արժանիք, և կամ հաւք և կամ այլ կենդանիքն այնպիսեօքն ծախեալքն, ապա և այս չարչարելիք յանչարչարելումն չարչարին, և անհուն աստուածք այլ և այլք ազանդաբանին մեզ պաշտելով՝ մտացածնոց յիմարութեան խօսք, ուր քարոզի աւելի քան զգրեալսն իմանալ. Եւ դարձեալ ըստ ասելոյդ, թէ զՀոգին սուրբ և զՈրդւոյ աստուածութիւն ի մարմնոյն և յամենայն ուստեք չմեկնեմք՝ կարծիս տայք ասել վասն համաբնակութեան ցուցանելոյ, թէ և Հոգին սուրբ մարմնացաւ. քանզի գերկոսեանն ի մի յընթակայումն պատմեմք: Այլ ոչ այդպէս ուսուցանէ

վարդապետութիւնն Հոգւոյն սրբոյ. զի թէպէտ
և սուրբ Հոգին Բանին մարմնացելոյ Հոգի ա-
սիւ ըստ այնմ թէ ԶՀոգին Բրիտոսի ոչ ունի.
և ԶՀոգի Որդւոյ իւրոյ առաքեացն. այսպէս
և Հօր Հոգի տալի և զիմօք որոշեալ մեզ
պատմի այլ ոչ զատանի ի Հօրէ և յՈրդւոյ. և
թէպէտ անգատանելի է, այլ ոչ միում մարմ-
նի Որդի և՛ Հոգի, և ի խաչի և՛ ի գերզմա-
նի, իբր թէ մարմնացեալ ոք յառաքելոցն և
ի մարգարէիցն ասաց. բայց միայն զՈրդին Աս-
տուծոյ զԲանն Հօր մարդկացեալ գրեցին: Եւ
զի այսպէս է՝ լուր Փիլիպպոս ցնաթայէլ ասէ.
Զորմէ գրեցին Մովսէս և մարգարէքն՝ գտաք
զԵփսուս ի Նազարեթէ. և զի նոյն է Բանին Հօր
մարդկացեալ որ խաչեցաւն, Մովսէս պատմէ՝
ասէ. Բայ զկեանս ձեր կախեալ զփայտէ յան-
դիման ձեր: Զոր և Եովհաննէս մեկնեաց. Սա
է, ասէ, ճշմարիտ Աստուած և կեանք յաւի-
տեանականք. և Երեմիա զկեանս իւր մեռու-
ցանել ի գրի ասէ, և վիրաւորել և պատժել զնա,
որոյ զազգատոհմն նորա ոչ ոք կարէ պատմել՝
գոչէ Եսայի. և զՏէրն փառաց խաչեալ պատմէ
Պօղոս, զոր այլուր լոյս փառաց կոչեաց՝ և ի
կերպին * Աստուծոյ էր, որպէս պատմի մի ըստ
միովն՝ զինքն թափեաց, հնազանդեաց մահու և
խաչի: Եւ զի ոչ ըստ ամենայն ուրեք լինելոյն
էր Որդւոյ աստուածութիւնն յիւր մարմինն,
որպէս ասացէքն, այլ Բանն Աստուած մարդկա-
ցեալ՝ եկ տես և զաւետարանացն զբարբառս:
Քանզի Ղուկաս յետ գրելոյն ականատես լինել
զԲանն նորին սպասաւորացն՝ զազգաբանու-
թիւնն այսպէս էր՝ Եփսուս որոց կարծէր որդի,
որ ի Եովսեփայն, որ յԱղամայն, որ Աստուծոյն՝
ասաց. զի որ յայտնի էր, նոյն մարդացեալ և
ի հովուացն տեսեալ և ի խաչ ելեալ ասաց, և
Եովհաննէս զԲանն մարմին եղեալ և զկեանսն
յայտնեալ՝ զնոյն ասաց խաչեալ և եղեալ ի
գերեզմանի. որպէս Երեմիաս յառաջագոյն
պատմեաց, թէ տեսեալ զմեռեալսն յաւիտե-
նից՝ ինքն էջ առ նոսա ի հող աշխարհի, զի
կեցցեն. և Աստուած մարդացեալ այնպէս
յաղթեաց զօրացեալ մահու և ապականու-
թեան, և եհաստ զարտօսր յամենայն երեսաց,
յսկ թէ Հոգին սուրբ այսպէս ուսուցանէ

* Օր. որ ի կերպին.

յԱստուածաշունչ գիրս, և ոչ մարդ աստուա-
ծազդեաց, որպէս Ստեփաննոսն Հոգւով սրբով
մեռանէր՝ չարչարելին յանչարչարելումն զհան-
գոյն ամենայն ուրեքն լինել, էր ի մարմին ի
խաչին և ի գերեզմանին, հանդերձ այլովքն՝
զայդ ով ոք ոչ տեսցէ թիւր վարդապետու-
թիւն: Եւ ելեալ ի բանսդ ասացէք. զբեռնան
ոչ ի զօրութեանն անմահութեան հարկանմք,
իրեւ թէ ի ցաւեցուցանել, այլ աստուածա-
ցեալ մարմինն՝ բազում անգամ ասա-
ցաք, զի թէ աստուածացեալ մարմինն
այլ է, և զօրութիւն անմահութեանն այլ,
որ թուիմ քեզ ասելն զԱստուածն Բանն՝
սոսկ երկուս ուրեմն պատմել ձեռնարկէք,
մի մարմնեղէն Աստուած և միւսն զօրու-
թիւն՝ անմահական Աստուած: Բայց զպար-
զամիտս խաբէք, թէ զօրութիւնն անմահական
անհաղորդ է մարմնոյն՝ մինն Աստուած է և
միւսն մարդ. իսկ ապա ուր է միանալոյն ձեր
բան, զոր վերագոյն փոքր մի խոստովանեցէքն.
բայց մեք նախ օրինակաւ ինչ կամիմք հար-
ցումն առնել, թէպէտ և ոչ պատշաճ է. հօւր
եթէ ի բնութեանց իւրոյ զատցի, ի ջերմու-
թենէն, և ոչ սովորութեան նիւթն մնացեալ
է՝ կարիցէ՞ կոչել հօւր. և կամ ձիւն ի ցրտու-
թենէն և ի սպիտակութենէն՝ կարիցէ՞ կալ շո-
շափելի նիւթն և զձիւնն ունել. արդ՝ որպէս
սոցա երից տեսակաց ի մի բնութիւն եկեալ
առանց զատուցման զգոյութիւնն ցուցանեն, *
և զատուցանելն ջանալ եղծումն գործէ՝ իսկ
երեւելոյ արեգականն ի բարձանց արդեօք ոչ
առաւելագոյն զմիաւորութիւնն ունիցիս ի միտ-
սըդ: Զի և յարեգականէ թէ զատցի ճառագայթ
լուսոյ ջերմութեամբն՝ գնտաձե տարնն առանց
այնց ոչ ասի արեգակն. սոյնպէս թէ զատցի
Աստուածն Բան ի մարդանալոյն իւրմէ՝ ծը-
նեալն ի կուսէն ոչ Աստուած մարմնացեալ, այլ
մարդ ընդ մեզօք անկեալ: Զի թէ միաւորութիւն
Աստուծոյն Բանին եթող մարդոյն միտք ըստ
այլոց, որպէս ասացաք, ի վայրկենի մերթ ի
չար և դարձեալ ի բարի փոխելոյն ոչ դադա-
րեն. ապա և ոչ առանց մեղաց էր. այլ քաւ լի-
ցի՝ արեգակն միշտ արեգակն եկաց, որպէս պատ-
մէն Զաքարիայ. քանզի առաքելոցն ցուցեալ

* Օր. տեսանել ցուցանեն:

զոտս և զձեռս ի վերնաաանն՝ Աստուած վայելչաբար ի մտանելն զնոյն ուրեմն վարդապետաց, և Թուամաս տեսեալ զտեղիս բեռնացն և զխոցումն կողիցն՝ Տէր և Աստուած իւր խոստովանեաց. վասն որոյ երանեաց Տէր զայնս, որոց ոչն տեսեալ և այնպէս հաւատացեն, որպէս տեսողքն՝ առ տեսեալն բարբառեցաւ. Բայց Բանին մարդկացելոյ մարմնոյն և հոգւոյն, որ երեսաց մերոց է Տէր, զբեռնան թափանցանց առնել ասել՝ ո՞ւմ ոչ յայտնի է յիմարութիւնն. քանզի զմարդիկ խեղս մի և կամ երկու անդամօք՝ ոչ ասեմք և միւսն ընդ նմին խեղեալս. և կամ խոցմամբ և բեռնօք ի փայտի մեռեալք այժմ և կամ ի հնուսն՝ ոչ ոք կարէ ասել զոգիսն ընդ նմին բեռնեալս և խոցոտեալս. Դսկ յառաջ քան զմարմնանալն որ էութիւն Բանին էր՝ խառնեալ և միացեալ ընդ իւր մարմինն ի մարդկանալն, զիմարդ վիրաւորեացի. Այլ անհնարին է ասէք այդպէս խոստովանութեամբ զնա առանց վիրաւորութեան ասել. հաւանեցիր յօրինակէդ, և զխոստովանութիւնն որպէս գիրք Աստուածաշունչք ուսուցանեն մի թիւրեր ի մտացն, և թէ յաղթիս՝ զանօրէնութիւն նորա ի քննել յանձն առ. քանզի դու և ամենայն իսկ մարդ կարիցեն ասել զինքեանց զբնութեան էութիւն, որպէս հոգին ընդ մարմնոյն խառնեալ, և կամ շունչ ընդ ջիւս ներգործեալ օժանդակէ նմին մարդոյն, և կամ թէ լոյս արեղական, և կամ ճրագի, ընդ ահան յստակագունի միաւորեալ զտեսութիւն գործէ. Դսկ անօրէնութեան նորա սոսկալի ումէք զթուրցի, և ի վեր քան զիւր միտս և զբան. Ապա թէ ոչ՝ իմանն թէ յարգանդի կուսին որպէս մարմին ինքեան հոգւով և մտօք լինել և զի՞նչ ի մարդէ սաղմնացեալ էր* Բանն Աստուած ի հոգւոյն սրբոյ յամենայն մարդկանէս ի սկզբանէ լինելութեան մարդոյն, և որք ի ժամանակիս մինչև ցկատարածս՝ Աստուած մարդացեալ ծնանէր, առանց մեղաց, հասակաչափ միոյ մարդոյ, որպէս Պօղոսն պատմէ, որ ոչ է հրէայ և ոչ հեթանոս, խուժադուժ, սկիւթացի, ծառայ, ազատ, այլ ամենայն ուրեք քրիստոս է. Ունին ինչ ասել զորպիսութեանէն. ապա իման և զայլ-

* Օր. Լուսեր

սըն, թէ են մեզ անհասանելիք, և մի՛ խօսիր. վասն որոյ մարդարէն ի տնտեսութիւն նորա հայեցեալ երկնչիւր, և զարմանալ ասէ. ապա հաւատ պիտոյ է և ոչ քննութիւն. Յետ այսր հակառակող արմանս նշանակեալ էր, թէ սոքա ասեն՝ սուրբ անմահ Աստուած որ խաչեցար. անմահ էր ասեն և մեռաւ հոգւով և աստուածութեամբն՝ մի բնութեամբ. Արդ՝ եթէ հակառակողս զմեզ կոչէք և թէ զայլ ոք, որպէս ցուցաբք ձեզ զրով, ըստ Աստուածաշունչ դրոց վարդապետութեան, զխոստովանութիւն հաւատոց մերոց յՈրդին Աստուծոյ՝ թէ բիւր անգամ հարցանէք զնոյն երկրորդեմք. Բանն Աստուած միւսնոյն էր, որ զամենայն ըստ տնտեսութեանն և զնշանն նա գործեաց. բայց ո՞վ ոք է թերութեամբ, որ ի վերայ մարդոյն չգիտէ զմահ, թէ որոշումն հոգւոյն ի մարմնոյ է, և մարմնոյ յերկիր լուծանէ, իսկ հոգին կենդանի և անապական, որպէս գիրք ասեն զնահապետացն, թէ պապաեալ յաւելաւ ի ժողովուրդ իւր, և զմանս՝ եթէ յաւելաւ առ հարս իւր, իսկ վասն մարմնոյ՝ եթէ զապականութիւն ետես. քանզի մարդոյ հոգւոյ յանգագականս լուծումն ոչ ոք գիտէ, զի Աստուած միշտ կենդանեաց է Աստուած, և որպէս ինքն կենդանի է և կարող՝ ոչ փոխեցաւ և ի մարդկանալն, բայց մեռաւ զիւր զմահն, և պարտեաց զմահ. և վասն զի միութիւն՝ ոչ Բանին միայն. Ասան այնորիկ Բանն Աստուած ողովն իւրով առ ի մարդկանէ երեցեալ ի դժոխս, արգելեալ ողոյն՝ յորժամ ներէր նոցա Աստուծոյ երկայնամտութիւնն, որպէս ասէ Պետրոս, և այնպէս աւերեաց զգժոխս. և Աստուած մարմնով ի դերեզմանի զապականութեան իշխանութիւն ի բաց քայքայեալ՝ մեզ զանապականութիւն պարգեւեաց. Եւ վասն այնորիկ ասեմք զերկոց սրբասացութիւնն՝ սուրբ Աստուած, սուրբ հօր, սուրբ անմահ՝ որ խաչեցար վասն մեր երեք սրբասացութեամբք Երրորդութեանն դիմօք, և միով աստուածութեամբ, և անմահութեամբ, և Հօր և Հոգւոյն սրբոյ՝ խաչեալն առանց այլ երեւմամբ ի մի յեւթնէնէն, զորորմութիւն հայցեմք. քանզի առաքելական Եկեղեցի այս բարբառով և ձեռով միշտ պարծի. զի ի ժամ պատարագի գոհարանական

զգրուականն ի դէմն Հօր արարեալն՝ երիցս սուրբն ասելով միով աւերութեամբ ընդ Հօր և ընդ Հոգւոյն սրբոյ, զեկեալն և զգալոցն ի բարձու- նըս տրքայ փառաւորեալ գոչէ. և աստ թէ խա- չեալ ասեմք՝ մի՛ զարմանար, քանզի զնա զչար- չարանսն իւր փառս կոչէր: Դսկ յետ այլ բա- նից այսպէս գրեալ էր, թէ մեք զմարմնոյն մեռանել ձեզ զրովք ցուցանեմք. եթէ՛ Մարդ Յիսուս Բրիստոս, որ եզ զանձնս փրկանս, և եթէ Յիսուս Բրիստոս որ մեռաւն, մանա- ւանդ թէ յարուցեալ իսկ է, և թէ զՅիսուս Բրիստոս զխաչեցեալն ինդրէք. և թէ խաչե- ցաւ ի մերմէ տկարութենէ, և թէ Մարդ Յի- սուս Բրիստոս, և այլ այսպիսիս՝ ուր ինքն Յիսուս Բրիստոս ըստ խոնարհութեանս մերոյ ցուցեալ լինի: Արդ՝ նախ զայս հարցանեմք. մինչ այդպէս զՈրդի երկուս ասել սիրէք, և զՆորդութիւնն չորրորդութիւնն մտադածին ստեղծանէք՝ Յիսուս Բրիստոս անուանի, ու ինքն ըստ մեր զկիրս նշանակէ, զըստ անտե- սութեանն կամ սքանչելագործութեանն առ նմին՝ այլ ոք Որդի Աստուծոյ կամ Բան Աս- տուծա՞ զտանէք. և թէ որպէս ի վերայ մարմ- նոյն լոկ որոշեցէք ասել զՅիսուս Բրիստոս. միշտ և կամ մի՛ ուրեք կարիցէք ցուցանել սոսկ ի վերայ մարմնոյն: Դսկ եթէ լսիցես մար- մին Բրիստոսէ, մի՛ թէ օտար իցէ այս ձայն յայնմանէ, որ ասեն թէ՛ Բանն մարմին եղև. այլ քաւ, ոչ զանազան բայց մի, և թէ ոչ այսպէս կարծես՝ լուր, զԲրիստոս գիտել մարմ- նով ասեն զիրք, և Բրիստոսի չարչարելն մարմնով. արդ՝ թէ ըստ բո ասելոյդ Յիսուս Բրիստոս մարմնով ասիր, նորին մարմնոյ, այլ մարմին որպէս էր արդեօք՝ մարմին ի մար- մին Բրիստոս որ ի ներքսն. և այսպէս իմա- նալն ի պառաւանց ձգտեալ տանի. այլ մի՛ լի- ցի այդպէս իմանալ զքարոզութիւն առաքե- լոցն. զի որ ի ձէնջ կամեցեալ բռնաձգել ի վե- րայ մարմնոյն զՅիսուս Բրիստոս անուանի՝ նոյն ցուցաւ ի մեծութեան ականատեսից Որ- դի Աստուծոյ և Բանն Աստուծոյ. այսչափ ինչ գրեցաւ, ասէ, զի հաւատացէք, թէ Յի- սուս Բրիստոս է Որդի Աստուծոյ. և թէ՛ Որ փոխեացն զմեզ յարքայութիւն Որդւոյ սիրելոյ իւրոյ, որով ունիմք զքաւութիւն արեամբ նո-

րա՝ զթողութիւն մեղաց մարմնով նորա, որ է պատկեր աներևութին Աստուծոյ. և թէ՛ Բրիստոս ըստ մարմնոյ, որ է ի վերայ ամենայ- նի Աստուած. և թէ՛ Որ էրն ի սկզբանէ, զորմէ լուսաքն, որում ականատեսն իսկ եղաք՝ ընդ որ հայեցաքն, և ձեռք մեր շօշափեցին զԲանն կենաց. թողից ասել զլիութիւն այսպէս բա- նից, որ ի նոր կտակարանս, վասն խօսից բազ- մանալոյ: Ապա հաւատագոյն տեղեկացիր, թէ Բրիստոս Յիսուս զԲանն Աստուած մարդկա- ցեալ կոչեն գիրք, որպէս և սուրբ Ժողովն Նի- կիա ասացին, թէ ծնաւ կատարելապէս ի Մա- րիամայ հոգւով՝ ըստ այնմ, թէ հոգի երեսաց մերոյ Տէր Բրիստոս, և որովն հոգի և միտք և ամենայն մարդկայինս, և ծնեալն կոչե- ցաւ Յիսուս Բրիստոս: Եւ Պօղոս ասէ. Ոչ զայլ ոք ի մօր եղեալ ձեզ զիտել, բայց միայն զՅիսուս Բրիստոս և զնոյն խաչեալ. ապա մի՛ մեռեալ և մի՛ իմանալ ի ձէնջ, զի առասպելա- րանի: Բայց ևս առաւելագոյն տարօրէնութիւն մեկնութեամբս արարելով ի ձէնջ իմանի, թէ վասն երկուց և մի բնութեանց Աստուծոյ ի նախագրին օրինակեցաւ. Հրամայեցաւ, ասէ, երկուս հաւս տռնուլ, և ամանս խեցեղէնս և փայտ նոճի և կարմիր և զոպայ, և զենուլ զմի հաւն յաման խեցեղէն՝ որ դուշակեցաւ ի ձէնջ այն մարդոյն բնութիւն, և զմիւսն՝ թացեալ յարեան հաւուն սպանելոյ, զիցեն ի վերայ զիայան և զայլսն և արձակեսցեն ի դաշտն՝ այն զԱստուծոյն բնութիւն ասացէք. և այժմ՝ քաջ միտ զիք ձերում մեկնութեանդ: Պօղոս զը- րէ յԵբրայեցւոցն՝ յիշեցուցանելով նոցա զիսո- րանն և զնորին զկահ և զԺողովուրդն, և զա- րեան սրսկումն ի վերայ նոցա, և ասէ, թէ ա- մենեքեան արեամբն սրբէին, զի վասն մաքրե- լոյ արիւնն ցանիւր գնոքօք. ապա և ըստ ձեր ապիրասն լեզուի՝ բնութիւն Աստուծոյն Բա- նի ի մարդոյն բնութիւն շրջեցաւ, և նորա արեամբն թացեալ ի նմանէ, որոյ եղև առ- նուլ զանապականութիւն և զՀոգւոյն սրբոյ զմաքրութիւն, նմա որ յէութենէն Հօր էր. և այսպիսի բանք ում ոչ շարժեսցին արտօսը՝ զկարծիս տալ նմա իւր զփրկութիւն ի մար- դոյն հայցել: Նոյնպէս և վասն նոխազացն թէ որ զենաւն մարդոյն բնութիւն էր, և կենդա- նւոյն, յորոյ ձեռս ի վերայ եղեալ և զանօրէնու-

Թիւնս և զմեզս ի վերայն ասացեալ և նորա-
յինքն առեալ՝ Բանին Աստուծոյ բնութիւն
էր. ապա և ըստ ձեզ աստուածութեամբն իւ-
րով զմեզս մեր վերացոյց, և ստեալ եղև Պո-
ղոս, որ ասացն թէ զմեզս մեր մարմնով իւրով
վերացոյց ի խաչափայտին. Եւ զորոյ զէութիւնն
ի վշտաց վերադոյն կամիք ասել՝ զայն էութիւն
ընդ մեզօք և ընդ ամբարշտութեամբ ասացեք.
այլ քան և մի լիցի այդպէս զարհուրելիս իմա-
նալ ի Ղևտականին դրեալսն: Զանգի երկուք
հաւուքն առելովք միովն նշանակեալ լինի Որդին
Աստուծոյ մարդացեալ, և միովն մեք մարդի-
կըս. արդ՝ սպանաւ Որդին Աստուծոյ մարդա-
ցեալ իմ մահուամբն, որպէս վերադոյնն ասա-
ցաք, և արեամբ նորա թացեալ մեք զտաք
զփրկութիւն, և յայնժամ ասացան ի մեզ ա-
նապականութիւն՝ որ է նոճի անփոյտ փայտն,
և զոսայն՝ որ է ի Հոգւոյն սրբոյ ի մեզ մաք-
րութիւն, և կարմիրն՝ զշնորհս զորդեգրու-
թեանն Աստուծոյ. և կատարեցաւ բան մար-
դարէին, թէ անդ եղիցի ուրախութիւն հա-
ւուց, այսինքն մարդկանս: Եղեպէս և նոխազն,
յորոյ վերայ մի հաւն էր, զենաւ Արդ՝ Զրիստոս
Երեսու Տէր զենաւ ըստ մարմնապէս, բազում
անգամ ասացաք, և արձակումն վիճակն ան-
կաւ ի վերայ մեր, զի վիճակեալ մեզ զընտրեա-
լըս մասն մեզացն թողութեանն՝ և առնոյր նո-
խազն զանօրէնութիւն որդւոցն Դարայելի, ա-
սացելովքն առաջնորդովքն եկեղեցւոյ, որչափ
նոցա այն շնորհեցաւ ընդ ոմանց զհամարսն
տալ, և որոց կամին յետ մկրտութեան թո-
ղուլ զմեզս: Իսկ անապատն եկեղեցի հեթա-
նոսաց, աւազանաւն ծաղկեալ, զոր Եսային
ասէ. Զնծասցէ անապատն, և ծաղկէ որպէս
շուշան անապատն Երդանանու: Եւ այս ոչ
թուի քեզ Եկեղեցի առաքելական յորում
մկրտութիւն է: Բայց թէ ի վերայ Բանին
մարմնացելոյ կամի ոք ասել՝ մի և զնոյն պար-
տի իմանալ զորս նշանակեալ վիճակաւն զենա-
նի զիմն, մի և զնոյն յարուցեալն, որ բարձի-
չքն եղև դժօխոց խայթոցաւն, և զընդամէ
հօր նստեալն. ապա և երկուս իմանալ զնա ըստ
երկուց նոխազացն, յանաստուածից զասուցն
կացուցանէ: Բայց առաջիկայ բանս թուի
մեզ իմանալ յաւանդութենէ առաքելոյն ի բաց
փոխումն. զի նշանակեալս ասէ այսպէս թէ՝

զսուրբ Հոգին՝ զմիայն զհօրն, զթագաւորն
թագաւորաց և զՏէրն տէրանց, որ միայն
ունի զանմահութիւն բնակեալ ի լոյս անմատոյց,
զոր ոչն ոք ետես ի մարդկանէ, և ոչ տեսա-
նել կարող է՝ ձեզ յայտնի լիցի, մեք առանց
չարչարանաց և մահու ասեմք: Արդ՝ զսուրբ
զՀոգին և զՀայր զԱստուած ոչ մարմնացեալ
ասել քրիստոնէից յայտնի է ամենեցուն,
որպէս ցուցաբն, և թէ ասէ ոք՝ նզովեալ է.
բայց ձեր զայդ ասել, զի զԱստուածն Բանէ
է առանց չարչարանաց՝ և մահու զնա ցու-
ցանելն զեկոյց: Արդ՝ որպէս ասէք, թէ ոչ
երեւեցաւ, և ոչ չարչարեցաւ, և ոչ մեռաւ՝
է զի և ոչ մարդոյն զոր ասէք ի կուսէն ծը-
նելոյ՝ Աստուածն Բան ի յարկութիւնն ոչ ե-
ղև. քանզի որպէս այն ոչ, և այս ոչ, արդ
սուրբն զայն կոյս աստուածածին զի ասեմք՝
զի նորա ուրեմն սոսկ մարդ լինի ծնեալ,
երեւելի չարչարելի և մահկանացու, և հրէիցն
բարբառոյ առ ի ստուգել՝ թէ Դու մարդ ես և
զանձն քո Աստուած առնես, այլ և ուրեմն ի մահ
մարդոյ մկրտիք, քանզի ի նորա մահն մկրտիմք,
և զմարդ պաշտեն երկնաւորքն և երկրաւորքս՝
ի ծունր կրկնելն Երեսուի Զրիստոսի, և ստե-
ցին ուրեմն առաքելութիւն՝ զնա գոլով Որդի Աս-
տուծոյ, և մանաւանդ ի ձեր ասելոյդ. և
Փիլիպպոս վրիպեցոյց զնեքինին Ծապեաւ, թէ
իբրև զոչխար ի սպանդ վարեցաւ, որոյ զազ-
գատոհմն ոչ ոք կարէ պատմել. և նա զհա-
ւատալն բարբառէր, թէ Երեսու Զրիստոս է
Որդի Աստուծոյ. և ինքն զնոյն այլոց քարո-
ղեաց: Բայց ստեցին մարդարէքն և առաքելա-
քն, այլ այնք, որ ի ճշմարտութենէ թիւրեալք
են. քանզի Որդին Աստուծոյ մարդարէիւք
ասէ, թէ գտայ այնոցիկ, ուր զիս ոչ խնդրէին,
յայտնի եղի, յայնց, որ զյինէն ոչ հարցանէին.
և Երեւելի ի Հրէաստանի Աստուած, և Աս-
տուած մեր յայտնապէս եկեցէ. և սա է
Աստուած մեր, ընդ որում ոչ համարեցի այլ
ոք, որ եզիտ ամենայն զիմաստութեան ճանա-
պարհս, և ետ զնա Դարայելի, յետ այսորիկ
յաշխարհի երեւեցաւ և ընդ մարդիկն շրջե-
ցաւ. և եթէ Կոչեցի անուն նորա Զմանուէլ,
այսինքն ընդ մեզ Աստուած. և Սիմէօն թէ Տե-
սին աչք իմ զփրկութիւն քո, զլոյսդ յայտնեալ
ազգաց. և Թովհանէս, թէ Կեանքն յայտ-

նեցան և տեսաք և վկայեմք, զի որ էրն առ Հօր և երևեցաւ մեզ: Եւ դարձեալ՝ զԱստուած ոչ որ ետես, բայց Միածին Որդին որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց մեզ, որ ասէրն, թէ Ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհս և թէ՛ Որ ետեսն զիս՝ ետես զՀայր իմ և ամենայն իսկ մարդսրեական և առաքելական ձայնք զնոյն պատմեն: Արդ յայտնի լիցի ձեզ, թէ և երևեցաւ, քանզի մեք նոցա քաջ հաւատամք, և սոքա այսպէս պատմեն: Եւ որպէս յիշատակեցաւ ի մէջ չարչարիլ և մեռանել՝ սակաւութ և այժմ ցուցցուք, ի վաղձան աւուրցս խօսել Որդւոյն, ասէ, զորոյ մեծութիւնն յաշորք բանիցն ցուցանեն. Որդւոյն խօսեցաւ Հայր և Աստուած Որդին վասն ամենեցուն զմահ ճաշակեաց, և որ ի կերպարանս Աստուծոյ էր՝ նա հնազանդ եղև խաչի և մահու. և զի մի յերկարաբանեցուք, ինքն չարչարելովն, որով զփորձն էառ՝ նա է փորձնաւորաց օգնական և Աստուած, և մեք կարացեալքս զնա տեսանել, այսպէս և չարչարեցաւ, և որով և ի դժօխս յայտնեցաւ ողորն՝ նովիմք և մեռաւ. և Աստուած ըստ իս եղեալն, և ետ պատերազմ և պարտեաց զմահ և զպակահուծիւն՝ զմեր թշնամին աւերեալ, զդժօխն, որպէս ասացաքն. և ըստ որում յառաջ քան զչարչարանս մարդկան երևեցաւ՝ այնպէս յայտնեցաւ և հրեշտակաց, և վասն այնորիկ նոյն վերացելոյն փառօք սպասաւորեալ ստորնայքս բարբառէին ի վիճինս, առ իշխանութիւնս և պետութիւնս՝ հփառնալ զդրօնսն ի վեր, զի մացէ թագաւորն՝ առաց, որք զարմացեալք վասն թանձրացելոյն մարդկային ժարմնովն՝ հարցանէին. Ո՞վ է սա թագաւոր փառաց, և անդէն լուեալ թէ՛ Տէր հզօր զօրութեամբ իւրով, Տէր հզօր ի պատերազմի, և իբրև անհրեշտակեալ իմն իշխանութեանցն, և իբր թէ յերկրէ ի վեր երթալն աստուծոս նոյն հրաման, և իւրեանց հարցումն լսէին դարձեալ զնոյն ինքն է որ թագաւորն փառաց, թուի ինձ թէ և զվերայն անդ ոմանք հարցանէին, թէ զինչ են վերքդ ի ներքոյ ձեռացդ. յորմէ պատասխանի եղեալ՝ Զորս վիրաւորեցայ ասէ, ի տան սիրելոյն, որոյ տունն մեք իսկ եմք: Արդ՝ ոչ զարմանայցես ընդ յայտնի պատմութիւնս չողոյն սրբոյ, և ի Պօղոսէ զասա-

ցեալսն վասն բազմաստուածութեանն և կոպաշտութեանն ի բաց բառնալոյ՝ այնու ուրանաս զմարդկանալն Փրկչին մերոյ, ապա թէ ոչ՝ հաւանել այսմ ձայնի, ի բաց հալածեցի ի մէջ մարդպաշտութիւն և չորրորդութիւն, և միշտ աստուածապաշտութիւն պատուեցի երկրպագութեամբ սրբոյ Երրորդութեանն, և մի լիցի ի մահ մարդոյ մկրտել մեզ, այլ Աստուծոյ մարդացելոյ: Դսկ զկնի այսպիսի խոստովանութեանն ասացէք՝ իջուցանել զնա ի փայտէն և Աստուած ընկալ զերեզմանի զնել, և իւր զինքն յարուցեալ, արդ, որպէս ասացէքն, թէ մեռեալն Աստուած չէր՝ զերեզմանն աստուած ընկալ սրպէս էր. և կամ մինչ մեռաւն ոչ ինքն՝ զիմոր յառնէր. և ահա զասացեալդ զեղիս և ոչ յայտնիս՝ ասելի է: Բայց ոչ նուազ ըստ այլոցդ զարմացումն մեզ և աւարտման խօսք բերեն, թէ զայ դատել զկենդանիս և զմեռեալս, և զդատաստանս իւր ոչ յայտնեաց ումեք: Արդեօք ոչ սպառնացաւ հրով այրել զհերձուածողս և զամենայն չարազործս՝ ուր խաւարն և անքուն որդեն, զոր ի սկզբանէն պատրաստեաց սատանայի: Եւ արդ՝ զի զինչ ըստ կամաց և մտաց գնացելոցն զանհաւատութեանն հաւատասցուք, և խառնակ զործովք պղծութեան մարդիկ վարեցին. զի որպէս ասէքդ՝ մինչ զդատաստանն ոչ յայտնեաց, չիմանի զիւրաքանչիւր զործոց առնուլ չարին և բարւոյն, և ահա օրինադրութիւնդ լինի առաջնորդ լինելի խաւարն արտաքին: Այլ ո՞վ այդպէս յայտնեաց զդատաստանս իւր Որդին Մարդոյ, զոր ընդ աջմէ Հօրն ետես Ստեփաննոս. ի վերայ ուղղահաւատիցն և բարեգործաց՝ զարքայութիւնն իւր, և խոտորելոյ ի հերձուածս և պղծեալ ի դործս ըստ սատանայի՝ զնմա պատրաստեալ զգեհեանն, և ինքն է թագաւոր, որոյ արքայութեանն վաղձանն ոչ զոյ: Բայց հաւանեալ ընդ իս ասել, մանաւանդ թէ ընդ Պօղոսի՝ անքննելի զդատաստանս նորա. և այսպիսի ինչ է ասելս՝ հրով ասաց, և խաւարաւ, և անքուն որդամբ ասանջիւ ընդ սատանայի զմեղաւորս, և հրոյ բնութիւն լուսաւոր իցէ, իսկ նա խաւարային, և ոգի հրոյ՝ տանջման անըմբռնելի: Դսկ սատանայ ոգի է և տանջի նովաւ ընդ մարմնաւորս և որդն կենդանի է մարմնաւոր,

յորմէ քուն և հանգիստ բարձեալ ընդ հրով վրէժնդիր է, միշտ ուտելով զայնս որ անդին իսկ հուր այրիչ վրիժապարտիցն և պարարիչ որդանն և այլք այսպիսիք, յորմէ յողթին միաք մարդոյ: Իսկ մինչ դատաստանք նորա և գործք անքննելի են՝ որչափ առաւել դատաւորն և կազմին ամենայնի: Բայց զդատաստանս իւր ոչ յայտնեաց զոր ի ՃԽԶ. սաղմոսին ասաց՝ առ օրինաւորս և հեթանոսս այն պատշաճեցաւ: Արդ՝ զանքննելին ոչ քննեացուք, քանզի անքննելի այլ մարդարեւին ձայնակցեցուք՝ ծածուկքն Տեառն Աստուծոյ յայտնիքն մեզ: Եւ այսպէս կարողութիւն հաւատոյն ի մեզ պնդեցի ընդդէմ կալ ոսոխին, որ ի սկզբանէն դժնդակութիւնն բռնաձգող ի վատ ամբարշտութիւն՝ ի բաց մղեցի ի հօտէ Բրիստոսի. զի գնշանսն թռեալ ինդրողք հրէականքն, որոց զայթակողութիւնն գիւրաբերելի և մարդկային իմաստութեամբ հասու լինել կամեցողք նմա՝ հեթանոսականք, զորս յիմարութիւն ըմբռնէ: Բայց յեկեղեցւոյ Աստուծոյ միշտ քարոզի և քարոզեցի խաչեալն Բրիստոս. և սա չէ գիւրաբերի՞ծ, կամ վրիպեցուցանող շաւիղ ի սուրբ Երրորդութենէն, այլ առաքելոյ ձայնակից առնէ և նորին աշակերտս զմեզ գործէ. յի՛ բարեաց[ց] անկաւորդ, վերացո ընդ իս սրագոյն զհայեցողածսդ ի սահման անուն սրբոյ Երրորդութեանն, զոր Պօղոսն վարդապետեաց. քանզի նա մեզ զայն աւանդեաց, զոր և ինքն ընկալաւ և զրէ գնոյն չռովմայեցւոց. Աղաչեմ զձեզ, ասէ, ի ձեռն Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի և սիրոյ չոգւոյն՝ պատեւազմակից լինել ինձ յաղօթս առ Աստուած, Աստուած և Տէր Յիսուս Բրիստոս և չոգին սուրբ՝ յայտնի զսրբոյ Երրորդութեանն ուսուցեալ զանունն: Եւ զարձեալ նորնթացւոցն. Եւորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի և սէրն Աստուծոյ, և հաղորդութիւն չոգւոյն սրբոյ: Եւ Եփեսացեացն. Օրհնեալ է Աստուած և Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի, և ի վերայ երբ թէ՛ որով կնքեցայք չոգ. ողմ սրբով: Եւ առ Տիտոս, թէ Մարգասիրութիւն Փրկչին մերոյ Աստուծոյ յայտնեցաւ և նորոգութեան չոգւոյն սրբոյ, զոր եհեղ ի մեզ ի ձեռն Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի. և զրէ թէ՛ ամենայն իսկ առաքե-

լական կտակարանք լի են այսու բարբառով. յոր անուն հրաման առաք մկրտել և փառաբանել զսուրբ Երրորդութիւնն, միով երկրպագութեամբ՝ գնոյն առաքելոցն մի աւետարանութիւն սերմանեաց երկցս երանեանն սուրբ Գրիգորիոս Թադէոսեան վիճակիս: Ապա թէ՛ ընդէր տամք տեղի Երրորդութեան պատառել զեկեղեցիս Աստուծոյ, զորս Որդին Աստուծոյ Ժողովեաց զոչխարս ի մի դաս իթ. մի՛ ոք ի մէջ երեւեցի Նաբաթ և Արիութ՝ զօտար հուր մատուցանելով անհաւատարմութեամբ, զի մի հրատուչոր լիցուք. զմեզ վերստին զերկն ի Բրիստոս մի՛ անարգեցուք այլաձևով զհաւատ, զի մի գնոյնան առ քանան զանէձսն յորոշողէն զօգիսն ընդ այժեացն լիցուք մեք. քանզի ընդ մեզ է ձայնդ: Եւ քո Մխիթար, որ կացեալդ էս զուլս Ամարասու եկեղեցւոյն և գնոյն հաւատ ունող և զաւակ բարեխօս առ Բրիստոս Աստուած՝ վասն մեզ ժառանգակից նմա եղանիլ մի՛ զուցէ լուիցեմք թէ՛ դուք զաւակ քանանու ծառայիւցն մեղաց, և ոչ Յուդայի խոստովանողի՝ և հրամայեցեմք կտրել ընդ մէջ և զմասն և զբաժին ընդ կեղծաւորսն առնուլ: Թէ՛ որդիք այնց հարանց եմք, ուրք անզատանեն յառաքելոցն՝ զհաւատս պինդ կալցուք և մի բոռ ընդ ջուր խառնելով՝ ի նմանութիւն անխարդախ կաթինն արասցուք. զի որոյ անուամբ մեք պարծիմք, նա իսկ չաւախօս լինի զմէնջ առ երկնաւոր Հօրն: Այլ և ոչ յորովութիւն ամբօխց հրապուրեցուք, բայց ըստ առակողին խրատու մի միտել ընդ բազումս ի չարիս: Ընդ ութ ոգիսն տապանալիակ լինել ջանասցուք՝ ի բազմամբոխն ձգողաց զջրահեղձոյն պատուհաս. ընդ Ղովտայ զերծանելն ի հրակէզն անձրեաց՝ ընդ երկուցն ի պարզեականն մտանել յաշխարհ, ի վեց հարիւր հազարն տապաստելոց. քանզի և այժմ ցանդ բարբառի զլերինս հիշեցուցանելով, ասէ. Մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ, զի հաճեցաւ Հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն երկնից, և զամառնալսն յայցանէ յորդորեցուք ի նոյն: Բայց մեք որպէս ընկալաքն երկրպագութեամբ պատուել զսուրբ Երրորդութիւնն՝ առանց թերահաւատելոյ ունիմք, և կալցուք մինչև յաւիտեանս՝ խորշելով յամենայն եղբօրէ, որ յայս ստահակ իցէ:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՊՐԵՐ.—Յ. Յ. Պարոնեան, Գ. տպագրութիւն Թիֆլիս. 1896.
— Հրատ. Թիֆլիսի Հայոց Հրատարակչական ընկերութեան. — Գինն է 1 ռուբլի.

Մի գիրք, որ յիշաւի ոչ երրորդ անգամ միայն, այլ և շատ անգամներ ցանկալի էր հրատարակած տեսել, Ազգային Զոջերը մեր գրականութեան այն սակաւթիւ արդիւնքներից է, որոնք զեռ երկար ժամանակ չեն հնանայ. կգայ այն մի օր, երբ նա այլևս իրրե գրականական գործ շատ չի կարգացուի, բայց այն ժամանակ ևս կպահէ իւր նշանակութիւնը իբրեւ մի պատմական կարեւոր վաւերագիր: Վարելի է համարձակ ասել, որ ոչ մի գրուածք մեր ժամանակակից ազգային կեանքի մասին այնպիսի պարզ և ճշգրիտ գաղափար չէ տալիս, որպիսին մի յայտնի շրջանի վերաբերմամբ Զոջերի մէջ ենք գտնում: Ըստ երեւութին այդ գիրքը պարսպ ժամերին ծառայելու և ծիծաղ յառաջ բերելու համար է աշխարհ եկել. բայց կգժուարանայինք դնել նորա մօտ մի ուրիշը մեր նոր գրականութիւնից, որ հաւասարուէր նորան իւր ներքին բարոյական լրջութեամբ: Ինքը հեղինակը լաւ ճանաչելով ընթերցող հասարակութեան թոյլ կողմերը՝ Յառաջ աւրանի մէջ հրաւիրում է չխաբուել արտաքինով, այլ իւր ընծայած պատկերների վերայ իրրե իսկական կենսագրութիւնների վերայ նայել: Եւ նա տալիս է կենսագրութիւններ՝ բառի ընդարձակ նշանակութեամբ. այն, որն արտայայտելու համար ուրիշը թերթեր ու հատորներ պէտք է գործ դնէր՝ Պարոնեանի հոգեւոր աչքն ու սուր զրիչը մի կամ մի քանի գծերով են արտայայտում. և այդ գծերն անջնջելի են մնում ընթերցողի յիշողութեան մէջ: Երանելի նոյնպիսի խոր տպաւորութիւն թողնէր ամենի վերայ նաև այն մաքուր զգացումը, որով ոգևորուած է հեղինակի գրիչը: Վարելի է նա շատ դէպքում սխալուել է, կարելի է լաւ չէ ըմբռնել իւր ընտրած անձի բնաւորութեան այս կամ այն կողմը, բայց մեր տպաւորութիւնն այն է, որ նա ներկայացրել է ամէն ինչ իրօք այնպէս, ինչպէս ինքը տեսել է՝ առանց աչառութեան, առանց անաղնիւ միտումների: Այդ բարոյական ճշգրտութեան մէջ է նորա նկարագրութեանց բուն արժէքը: Նկարագրուած անձերի մեծագոյն մասը մեզ անծանօթ է. մենք նոցա վերայ միայն իրրե տիպերի, իրրե որոշ հասարակական կեանքի ներկայացուցիչների վերայ ենք նայում, և իրրե տիպեր նոքա աննման են. — ներկայ հրատարակութեան մէջ՝ Հրատ. Ընկերութեան արած Բ. տպագրութեան բաղադրմամբ, աւելի է հեղինակի պատկերը և Գրիգոր Արծրունու կենսագրութիւնը. բայց այս մասին (և առհասարակ)

հրատարակիչներն աւելորդ են համարել ծանօթութիւն դնել, եթէ կազմի վրայի (հեղինակի պատկերով) մակագրութիւնը չհաշուենք.

ՆԵՐՔԻՆԱՊԵՏ ԱՍԼԱՆԸ. — Յ. Բարախանեան, Թիֆլիս 1896:
Մի ըստ ամենայնի անպէտք գրուածք:

ՓՈՔՐԻՒ ԶՐՈՅՏՆԵՐ. — Վազմեց Գ. Բարուրեանց, Թիֆլիս, 1896. Գինն է 10 Կ.

Մի փոքրիկ ժողովածու, որի մէջ պէտքական նիւթերի հետ անպէտքներն էլ կան, առհասարակ խեղճ թարգմանական լեզուով:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Բ Ա Յ Ո Ւ Ա Շ Է

ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„ԱՐԱՐԱՏ“

ԱՄՍԱԳՐԻ ԱՌԱՋԻԱՅ 1897 ՏԱՐՈՒԱՅ.

Բաժանորդագիրն է

Ռուսաստանում 4 Ր.

Արտասահմանում 5 Ր.

Առաջիկայ 1897 թուականից կհրատարակուի Նոր-Շախիջևանում

„ԳՈՐԾ“

Գրական եւ պատմական վեցամսեայ հանդէս: Նրկու գրքի բաժանորդագիրն է Ռուսաստանում 3 ռուբլի, արտասահմանի համար 10 ֆրանկ: իւրաքանչիւր գիրքը սուանծին կարժենայ 2 ռուբլի: Բաժանորդագրութեան համար պէտք է դիմել՝ Нахичевань на Дону, въ редакцію сборника „ГОРЦЬ“. իսկ արտասահմանից—Nakhitgevan sur le Don, Rédaction de la Revue „GORZ“.

Խմբագիր—Հրատարակիչ

ԵՐՈՒԱՆԴ ԷԱԶԱԶԻԶ.

Լ Ո Յ Ս Է Տ Ե Ս Ե Լ
Փ Լ Թ Լ Կ Ը Զ Մ Ե Ի Պ Լ Տ Կ Ե Ր Ա Զ Ա Ր Դ
Օ Ր Ը Ց Ո Ց Ց 1897 Թ .

Վ Ե Հ . Կ Լ Թ Ո Ւ Ղ Ի Կ Ո Ս Ի , Ս . Է Զ Մ Ի Ը Ծ Ն Ի , Գ Է Ո Ր Գ Ե Լ Ն Ճ Ե Մ Ա Ր Ա Ն Ի
Ե Ի

Ա Յ Լ Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր Ո Վ Զ Ա Ր Դ Ա Ր Ո Ւ Ա Ծ .

Գ Ի Ն Ն Է Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Տ Ե Ղ 20 կող .

Ցանկացողները թող վաղորօք դիմեն Տպարանի Վառչութեան: Խիստ պատասխանատուութեան կենթարկուեն այն գործակալները, որոնք նշանակած գնից աւելի գնով կվաճառեն:

Գ Ե Ր Ա Պ Ա Տ Ի Ի Թ Ե Մ Ա Կ Ա Լ , Ա Ռ Ա Զ Ն Ո Ր Դ Ա Յ , Փ Ո Խ Ա Ն Ո Ր Դ Ա Յ , Վ Ի Ճ Ա Կ Ա Յ Ի Ն Կ Ո Ն Ս Ի Ս Տ Ո Ր Է Ի Յ ,
Հ Ո Գ Ե Ի Ո Ր Կ Ա Ռ Ա Վ Ա Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Յ Ե Ի Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Գ Ո Ր Ծ Ա Կ Ա Լ Ա Յ .

Լ Կ Ս Ո Լ Տ Կ Լ Ե Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա յայտ առնէ ի գիտութիւն, եթէ կէտ նպատակի եղեալ ի քարտը իմն վիճակ ածել զգործ «Ա Ր Ա Ր Ա Տ» ամսագրոյ, որոշեաց զատել զամենայն գրութիւնսն, որ ինչ վասն հրատարակման, խմբագրութեան եւ առաքման սորին, սկիզբն առնելով առանձին քաժնի «Մասն Ա Ր Ա Ր Ա Տ ամսագրոյ» անուամբ, յոյր անուն եւ ուղղեացին այսուհետեւ ամենայն յօդուածք, քացատրութիւնք եւ այլ պէս պէս գրութիւնք ըստ ամենայն մասանց գործոց ամսագրոյս:

Զայսմանէ հաղորդելով ի գիտութիւն ժողովս յարգանք խնդրէ տնօրինել զարժանն վասն ի կատար ածելոյ գնետաձայ կարեւոր որոշմունս ժողովոյս՝

Ն ա ի ՛ զի ո՛չ անագան, քան զ 15-ն դեկտեմբերի, ընկալեալ լիցին աստ ցուցակք քաժանորդաց ամսագրոյս վասն առաջիկայ 1897 ամի:

Երկրորդ՝ զքաժանորդագինս աշխարհական անձանց այժմէն իսկ ընկալեալ յղել այսր ընդ ցուցակին, իսկ ի քահանայից եւ յայլ սպասաւորաց Եկեղեցոյ խստիւ պահանջել զնոյնն յետ աւուրց Տօնից ծննդեան եւ Մկրտութեան Տեառն եւ ց 1-ն փետրուարի ուղղել այսր:

Երրորդ՝ ջանալ զի ամենայն ոք, որ կարէ առանձինն ստանալ զհամարն իւր եւ կանխաւ վճարեալ է զքաժանորդագինն, զառանձինն ընկալցի զայն, որոշակի նշանակելով զհասցէս այդպիսեաց:

Զորրորդ՝ ի կարեւոր դէպս վասն յապաւելոյ զքանակ համարաց ամսագրոյս, անյապաղ ծանուցանել ժողովոյս:

Հինգերորդ՝ յառաքելն այսր զքաժանորդագինսն որոշակի նշանակել՝ որո՞յ են թուականի եւ որպիսի անձանց:

Վեցերորդ՝ այսուհետեւ ի քաժանորդագնոց մի երբէք առաքել յանուն Սրբ. Սիւնօղի, որպէս եւ այժմ՝ փութով ծանուցանել ժողովոյս, եթէ նրք եւ վասն քանի՞ օրինակաց ներկայ 1896 ամի քաժանորդագինք ուղղեալ են յանուն Սրբ. Սիւնօղին:

Եօթներորդ՝ յընթացս միոյ ամսոյ ժողովել եւ լրացուցանել զքաժանորդագինս Արարատայ վասն ներկայ 1896 ամի: